

Gi Debor

Društvo spektakla

1967.

“Treba imati u vidu da je ova knjiga pisana sa svesnom namerom da naudi društvu spektakla. Ipak, u njoj nema ničeg preteranog.” — iz predgovora za III francusko izdanje, 1992.

**Gi Debor, Mišel Bernštajn
i Asger Jorn, 1960.**

“Dani ovog društva su odbrojani. Njegovi razlozi i njegove zasluge pažljivo su izvagani i videlo se da ne pretežu. Njegovo stanovništvo je podeljeno na dve strane, od kojih jedna želi da ovo društvo nestane.” — Iz predgovora za IV italijansko izdanje *Društva spektakla*, 1979.

Gi Debor (Guy Debord, 1931-1994): Alkohol, maloletnice, Marks i Dada. To nikako nije moglo da izađe na nešto dobro. Vodeći duh *Letrističke*, a zatim *Situacionističke internacionale* (1952-1972), najradikalnije revolucionarne grupe druge polovine XX veka. Autor još nekoliko čudnih knjiga, niza tekstova objavljenih u glasilima *Letrističke* i *Situacionističke internacionale*, nekoliko filmskih diverzija i jedne društvene igre: *Igre Rata*. Nakon jednog neuspelog mladalačkog pokušaja, izvršio samoubistvo ispalivši sebi metak u srce, 30. novembra 1994. godine.

Izvori

Guy Debord: *La Société du spectacle*, Champ Libre, Paris, 1987/ Gallimard 1992.

Guy Debord: *Society of the Spectacle*, translated by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 2002.

Prevod, priprema i prateći tekstovi: Aleksa Golijanin

Izašlo zahvaljujući Slavici.

Objavljeno uz odobrenje i podršku Alice Debord i Kena Knabba.

Bez autorskih i drugih vlasničkih prava na prevod i prateće tekstove.

Za izdavače-hijene zaduženi su Lepi Srđa i njegov advokatski kung-fu tim (oni će kontaktirati Vas).

Porodična biblioteka br. 4

Drugo izdanje, radna verzija, 2004.

Prvo izdanje: maj 2003.

Prvo izdanje bilo je finansirano iz džepova članova redakcije i prijatelja

Porodične biblioteke: Petra, Boleta i Marka.

blok45@eunet.yu

anarhija/ blok 45 nema nikakve veze ni sa jednom političkom ili nevladinom organizacijom, niti sa bilo kojom grupom koja se u Beogradu, Srbiji ili u ovom delu sveta predstavlja kao anarhistička (o levičarima, ma šta to značilo danas ili oduvek, da ne govorimo). Za **anarhiju/ blok 45** ideologija anarhizma je bez ikakvog značaja. Izvesna terminološka podudarnost je slučajna i za sada predstavlja izvor mnogih zabavnih, ali ponekad i vrlo zamornih nesporazuma.

“Nikakve ideologije nas veće spasiti. Moramo se spasiti sami. Idemo kroz mrak, improvizujemo. Svako ko traži izvesnost i garancije treba opaliti po njušci.” — *Sami u svetu, zajedno u šumi: Orijentacija u vremenu i prostoru, terenski priručnik*, blok 45, 2003.

Sadržaj

Predgovor za III francusko izdanje 5

Iz predgovora za IV italijansko izdanje 7

Društvo spektakla

1: Vrhunac odvajanja 9

2: Roba kao spektakl 16

3: Privid jedinstva i podeljenosti 21

4: Proletarijat kao subjekt i predstava 27

5: Vreme i istorija 46

6: Spektakularno vreme 53

7: Upravljanje prostorom 57

8: Negacija i potrošnja u kulturi 61

9: Materijalizovana ideologija 70

Društvo spektakla, 2003. 73

Kratka hronologija: Gi Debor i Situacionistička internacionala, 1950-1994 76

Rekli su svašta... 100

Gi Debor: In girum imus nocte (odlomci) 106

Dva osvrta: Džon Zerzan i Rene Risel 107

Bibliografija/ filmografija/ veb arhive 109

Predgovor za III francusko izdanje

Društvo spektakla se prvi put pojavilo u novembru 1967. godine, u Parizu, u izdanju Buchet–Chastel. Nemiri 1968. učinili su knjigu poznatom. Drugo izdanje, bez ikakvih izmena, objavila je 1971. godine izdavačka kuća *Champ Libre*, koja je 1984. promenila naziv u *Editions Gérard Lébovici*, u čast ubijenog urednika. Knjiga je redovno štampana sve do 1991. Tekst ovog trećeg izdanja identičan je onom iz 1967. godine. Naravno, isto pravilo važiće i za druge moje knjige čije izdavanje priprema *Gallimard*; nisam od onih koji se ispravljaju.

Ovde izložena kritička teorija nema razloga da se menja sve dok opšti uslovi dugog istorijskog perioda, koje je ona po prvi put tačno opisala, ostaju nepromenjeni. Potonji razvoj naše epohe samo je potvrdio i dodatno ilustrovao teoriju spektakla. Potvrda ove teorije može se smatrati istorijskom i u jednom manje uzvišenom smislu: ona svedoči o tome šta je tokom sukoba 1968. bilo najekstremnije stanovište, drugim rečima, dokle se u tom trenutku moglo ići. Od tada su čak i najveće budale tog vremena mogle da nauče lekciju i to na svojoj koži: šta tačno znači “negacija života koja je postala vidljiva”, “gubitak kvaliteta” u vezi sa oblikom robne proizvodnje ili “proletarizacija sveta”.

Kasnije sam, po potrebi, dodavao zapažanja o nekim najznačajnijim novinama koje je razvoj događaja izbacio na površinu. U predgovoru za novo italijansko izdanje iz 1979. godine, bavio sam se novinama u prirodi industrijske proizvodnje i tehnikama upravljanja koje su pratile promene u samoj vladavini spektakla. U *Komentarima o Društvu spektakla* (1988), pružio sam neoborive dokaze da je nekadašnja “svetska podela spektakularnih zadataka” između rivalskih tabora zgusnustog i raspršenog spektakla, izrodila kombinaciju te dve forme: integrisani spektakl.

To stapanje moglo bi da se opiše nešto izmenjenim tekstom teze 105 *Društva spektakla*, u kojoj sam, na osnovu situacije koja je važila pre 1967, naglasio razliku između te dve prakse: pošto je Veliki raskol unutar klasne vladavine prevaziđen, sada bi mogli da kažemo da je jedinstvena praksa integrisanog spektakla “svet izmenila ekonomskim, a percepciju ljudi policijskim sredstvima” – pri čemu je reč o sasvim novoj vrsti policije.

Svet je mogao da se zvanično proglasi ujedinjenim, jer se stapanje na ekonomskom i političkom planu već bilo dogodilo. Šta više, sumorna perspektiva koja preti svakoj odvojenoj vlasti diktirala je potrebu da se svet ujedini još ranije, da bi u uslovima potpunog konsenzusa mogao da deluje kao jedan blok, kroz jedinstvenu organizaciju svetskog tržišta, u isto vreme prerusenog i podržanog spektaklom; a opet, taj svet nikada neće biti ujedinjen.

Totalitarna birokratija, “koja u tržišnoj ekonomiji služi kao zamena za vladajuću klasu”, nikada nije sa tako malo vere gledala na svoju sudbinu. Ona je znala da će uvek biti samo “nerazvijeni oblik vladajuće klase”, iako je uvek želela da postane nešto više. Pre mnogo godina, teza 58 postavila je kao aksiom da se “spektakl zasniva na ekonomiji obilja, a proizvodi takve ekonomije u krajnjoj liniji teže dominaciji nad čitavim tržištem spektakla”.

Ova žudnja spektakla ka modernizaciji i unifikaciji, zajedno sa svim drugim tendencijama ka pojednostavljivanju društva, vodila je ka tome da 1989. ruska birokratija iznenada, kao po komandi, pređe na *ideologiju* demokratije – drugim rečima, na diktaturu Slobodnog Tržišta – i tako prizna sva prava Homo Spectatora (čoveka-posmatrača). Niko se na zapadu nije duže od jednog dana bavio značajem i mogućim posledicama tog izuzetnog medijskog događaja – samo još jedan dokaz, možda izlišan, o napretku tehnika spektakla. Trebalo je samo registrovati očigledan geološki potres. Fenomen je rutinski zabeležen, datiran i proglašen dovoljno poznatim; samo jedan prost znak – “pad Berlinskog Zida”, besomučno ponavljan, odmah je prihvaćen kao zamena za sve druge nesumnjive *znake demokratije*.

Tokom 1991. prve posledice te spektakularne modernizacije dovele su do potpunog raspada Rusije. Tako su, mnogo očiglednije nego na Zapadu, pogubne posledice opšteg ekonomskog razvoja postale vidljive. Pometnja koja danas vlada na čitavom Istoku ipak je samo posledica tog opšteg razvoja. Svuda se postavlja isto strašno pitanje, koje već dva veka proganja svet: kako naterati siromašne da rade, kada ih jednom porazite, a sve njihove iluzije nestanu?

Teza 111, koja je uočila prve znake opadanja Rusije, čiju smo konačnu eksploziju upravo ispratili, i koja je tako nagovestila skori nestanak svetskog društva i njegovo (kako bi se to danas reklo) brisanje iz memorije kompjutera, ponudila je i jednu stratešku procenu čija će ispravnost uskoro biti očigledna: “...u krajnjoj analizi, ovo urušavanje globalnog saveza zasnovanog na birokratskoj mistifikaciji pokazuje se i kao krajnje nepovoljno za budući razvoj kapitalističkog društva.”

Treba imati u vidu da je ova knjiga pisana sa svesnom namerom da naudi društvu spektakla. Ipak, u njoj nema ničeg preteranog.

Gi Debor, 30. jun 1992.

Iz predgovora za IV italijansko izdanje

Godine 1967. želeo sam da Situacionistička Internacionala (SI) dobije teorijsku knjigu. U to vreme SI je bila ekstremistička grupa koja je najviše doprinela povratku revolucionarne borbe u moderno društvo. Bilo je lako primetiti kako se ta grupa, koja je odnela pobedu na planu kritičke teorije i vešto manevrisala na terenu praktične agitacije, približava vrhuncu svoje istorijske akcije. Tako se ukazala potreba za knjigom koja će biti na raspolaganju u previranjima koja će ubrzo uslediti, ali koja će nastaviti da živi i posle njih, u dužem periodu subverzivnog delovanja koje su ti nemiri otvorili.

*

Svako ko bude pažljivo čitao ovu knjigu primetiće da ona ne nudi nikakve garancije o pobedi revolucije, njenom trajanju ili u pogledu teških puteva kojima treba proći, a još manje o tome kako će ta revolucija, što se ponekad olako obećavalo, doneti savršenu sreću svakome. Moj pristup, u isto vreme istorijski i strateški, daleko je od toga da tvrdi kako bi život trebalo da bude idila lišena svih nevolja i svakog zla, samo zato da bi nama bilo ugodnije, a da su uzrok nesreće ljudi samo nedela nekolicine posednika i vođa. Svako je plod svojih dela, pa ako mu njegova pasivnost prostire postelju, neka se onda i izvali u nju. Najveći rezultat katastrofalnog raspada klasnog društva je činjenica da je po prvi put u istoriji prevaziđeno pitanje da li ljudi vole slobodu ili ne. Sada će biti prisiljeni da je vole.

*

Spektakl je svuda počinjao u prinudi, krvi i prevari, ali je obećavao bolje dane. Verovao je da ga ljudi vole. Sada više ne obećava ništa. On više ne kaže: "Ono što se vidi je dobro, ono što je dobro vidi se". Sada jednostavno kaže: "To je tako." On iskreno priznaje da je *nepopravljiv*, iako je stalna promena – promena svega što postoji u ono najgore – njegova suština. Izgubio je svaku iluziju o samom sebi.

*

Dani ovog društva su odbrojani. Njegovi razlozi i njegove zasluge pažljivo su izvagani i videlo se da ne pretežu. Njegovo stanovništvo je podeljeno na dve strane, od kojih jedna želi da ovo društvo nestane.

Gi Debor, januar 1979.

1: Vrhunac odvajanja

“U sadašnje vreme, koje prednost daje znaku nad onim što je označeno, kopiji nad originalom, predstavi nad stvarnošću, pojavnosti nad suštinom...istinito se smatra profanim, a samo je iluzija sveta. Tačnije, sveto se uvećava u meri u kojoj istinito uzmiče, a iluzija pojačava, tako da najvišem stepenu iluzije odgovara najviši stepen svetosti.” — Foerbach, iz predgovora za drugo izdanje *Suštine hrišćanstva*

1

U društvima u kojima preovlađuju moderni uslovi proizvodnje, život je predstavljen kao ogromna akumulacija *prizora*. Sve što je nekada bilo neposredno doživljavano, udaljeno je u predstavu.

2

Slike odvojene od svih aspekata života stapaju se u jedinstveni tok stvari u kojem prethodno jedinstvo života više ne može biti ostvareno. Fragmentarno opažana stvarnost regrupira se u novo, sopstveno jedinstvo, kao odvojeni lažni svet, predmet puke kontemplacije. Specijalizacija slika sveta dostiže vrhunac u svetu nezavisnih slika koje obmanjuju čak i same sebe. Spektakl je konkretizovana inverzija života, nezavisno kretanje *neživota*.

3

Spektakl se u isto vreme ispoljava kao samo društvo, kao deo društva i kao sredstvo objedinjavanja. Kao deo društva, to je fokusna tačka naše vizije i svesti. Sama činjenica da je reč o odvojenom sektoru govori o tome da se nalazimo u domenu obmane i lažne svesti: jedinstvo koje spektakl postiže nije ništa drugo do zvanični jezik opšteg odvajanja.

4

Spektakl nije samo skup slika; to je društveni odnos među ljudima posredovan slikama.

5

Spektakl ne može biti shvaćen kao puka vizuelna obmana koju stvaraju masovni mediji. To je pogled na svet koji se materijalizovao.

6

Sagledan u celini, spektakl je u isto vreme rezultat i cilj vladajućeg oblika proizvodnje. On nije samo dekor stvarnog sveta, već samo srce nestvarnosti ovog društva. U svim posebnim aspektima – vestima, propagandi, reklamama, zabavi –

spektakl predstavlja vladajući oblik života. To je sveprisutna afirmacija već načinjenih izbora, kako u oblasti proizvodnje, tako i u oblasti potrošnje vezane za tu proizvodnju. I oblik i sadržaj spektakla služe kao potpuno opravdanje uslova i ciljeva postojećeg sistema. Spektakl je i stalno prisustvo tog opravdanja, jer on uspostavlja monopol nad najvećim delom vremena koje ljudi provode van samog procesa proizvodnje.

7

Samo odvajanje je sastavni deo jedinstva sveta, globalne društvene prakse podeljene na stvarnost i sliku. Društvena praksa koja stoji naspram prividno nezavisnog spektakla u isto vreme je celina koja sadrži taj spektakl. Ali, unutrašnji rascep izobličuje tu celinu do te mere da spektakl izgleda kao njen jedini cilj. Jezik spektakla sastoji se od *znakova* vladajuće organizacije proizvodnje – znakova koji su u isto vreme i krajnji proizvod te organizacije.

8

Odnos spektakla i konkretne društvene aktivnosti ne može se sagledati apstraktno: svaka strana te suprotnosti i sama je podeljena. Spektakl koji falsifikuje stvarnost proizvod je same te stvarnosti. Obrnuto, stvarni život je materijalno prožet kontemplacijom spektakla i na kraju ga potpuno upija i počinje da se ravna po njemu. Objektivna stvarnost prisutna je u oba ta aspekta. I jedna i druga strana, ustanovljene na taj način, preobražavaju se u sopstvenu suprotnost: stvarnost se pojavljuje u granicama spektakla, a spektakl postaje stvarnost. To uzajamno otuđenje čini suštinu i temelj čitavog postojećeg poretka.

9

U potpuno izokrenutom svetu, istinito je momenat lažnog.

10

Pojam *spektakla* povezuje i objašnjava širok spektar naizgled nepovezanih fenomena. Prividna različitost i kontrasti između tih fenomena izviru iz društvene organizacije pojavnosti, ispod koje treba prepoznati njenu pravu prirodu. Sagledan u njegovim okvirima, spektakl je afirmacija pojavnog i izjednačavanje čitavog društvenog života ljudi sa tom pojavnošću. Ali, kritika koja zahvata samu suštinu spektakla otkriva u njemu samo vidljivu negaciju života – negaciju života koja je poprimila vidljiv oblik.

11

Da bismo opisali spektakl, njegov nastanak, način funkcionisanja i snage koje mu se suprotstavljaju, neophodno je da napravimo neke veštačke razlike. U analizi spektakla prinuđeni smo da u izvesnoj meri koristimo jezik samog spektakla, utoliko što se krećemo kroz oblast metodologije jednog društva koje sebe izražava kroz spektakl. Naime, spektakl je u isto vreme i jezik i program naše društveno-ekonomske formacije. To je istorijski trenutak u kojem smo zatečeni.

12

Sam spektakl predstavlja sebe kao široku i nedostupnu stvarnost koja nikada ne može biti dovedena u pitanje. Njegova jedina poruka glasi: "Ono što se vidi je dobro, ono što je dobro vidi se." Pasivni pristanak koji spektakl zahteva zapravo je već efikasno nametnut njegovim monopolom nad pojavnošću, načinom na koji se pojavljuje, ne ostavljajući ni malo prostora za bilo kakav odgovor.

13

Tautološki karakter spektakla potiče iz činjenice da su njegov cilj i njegova sredstva identični. To je sunce koje nikada ne zalazi nad carstvom moderne pasivnosti. Ono pokriva čitav globus, večito se kupajući u sopstvenoj svetlosti.

14

Moderno industrijsko društvo je suštinski, a ne slučajno ili veštački spektakularno. Za spektakl – vidljivi odraz vladajućeg ekonomskog poretka – ciljevi su ništa, razvoj je sve. Spektakl ne teži ničemu drugom do sebi samom.

15

Kao nezaobilazni pogon za pakovanje svega što se danas proizvodi, kao opšta artikulacija principa na kojima počiva sistem i kao razvijeni ekonomski sektor koji direktno proizvodi sve veću količinu slika–stvari, spektakl je *glavni proizvod* današnjeg društva.

16

Spektakl je u stanju da podredi sebi ljude, upravo zato što ih je ekonomija već potpuno podredila svojim ciljevima. Spektakl nije ništa drugo nego ekonomija koja se razvija zbog sebe same. To je, u isto vreme, veran odraz proizvodnje stvari i izobličujuće opredmećenje samih proizvođača.

17

Prvi stupanj u dominaciji ekonomije nad društvenim životom ispoljava se kao očigledna degradacija *biti* u *imati*: ljudsko ostvarenje više se ne izjednačava sa onim što neko jeste, već sa onim što ima. U sadašnjem stadijumu, kada društvenim životom potpuno dominira akumulirana ekonomska proizvodnja, dolazi do opšteg pomaka od *imati* ka *izgledati*: Sveukupno "imanje" sada mora da obezbedi prestiž i da postigne krajnji cilj kroz svoj javni oblik. U isto vreme, individualna realnost je postala društvena, u smislu da je potpuno zavisna od društvenih sila i oblikovana njima. Individualnoj stvarnosti je dopušteno da se pojavi samo ako zapravo nije stvarna.

18

Kada se stvarni svet preobrazi u puke slike, puke slike postaju stvarna bića, koja efikasno podstiču hipnotičko ponašanje. Pošto je zadatak spektakla da nam putem

različitih, specijalizovanih oblika posredovanja *pokazuje* svet koji više ne može biti direktno doživljen, on neminovno, na prostoru kojim je nekada vladao dodir, daje prednost pogledu: najapstraktnije i najnepouzdanije čulo najbolje se prilagođava opštoj apstraktnosti sadašnjeg društva. Ali spektakl nisu samo slike, niti samo slike i ton. To je sve što izmiče čovekovoj aktivnosti, sve što ometa i zavarava njegovu sposobnost preispitivanja i korekcije. To je suprotnost dijalogu. Spektakl se regeneriše svuda gde *predstavljanje* postaje nezavisno.

19

Spektakl nasleđuje sve slabosti zapadnog filozofskog projekta, koji je uvek nastojao da aktivnost shvati kao *predstavu*; on je vezan za neprestani razvoj tehničke racionalnosti, koju je iznedrio taj isti oblik misli. Spektakl ne ostvaruje filozofiju, on svodi stvarnost na predmet filozofije; to je sav konkretni život ljudi sveden na spekulativni univerzum.

20

Filozofija, moć *odvojene* misli i misao *odvojene moći*, nikada nije bila u stanju da prevaziđe teologiju. Spektakl je materijalna rekonstrukcija religiozne iluzije. Spektakularna tehnologija nije razvejala religiozne mitove u koje su ljudi projektovali svoje otuđene moći; ona ih je samo spustila na zemlju, tako da su čak i najsvetovniji aspekti života postali neprozirni i nepodnošljivi. Lažni raj, koji je nekada bio potpuna negacija zemaljskog života, više se ne projektuje u nebesa; on je ugrađen u sam taj život. Spektakl je tehnološka verzija progona ljudskih moći u onostrano; to je vrhunac čovekovog unutrašnjeg odvajanja od samog sebe.

21

Sve dok je nužnost društveno snevana, san ostaje društvena potreba. Spektakl je noćna mora modernog društva okovanog lancima; on, u krajnjoj liniji, izražava samo čežnju tog društva za snom. Spektakl je čuvar tog sna.

22

Činjenica da je praktična moć modernog društva odvojena od društva i da čini nezavisan sektor – spektakl, može da se objasni samo činjenicom da toj moćnoj praksi nedostaje čvrstina i da je u stalnoj kontradikciji sa samom sobom.

23

U korenu spektakla je najstarija od svih društvenih specijalizacija – *specijalizacija moći*. Spektakl se specijalizovao za ulogu onog koji govori u ime svih drugih aktivnosti. To je ambasador hijerarhijskog društva pred njim samim, koji uručuje svoju zvaničnu notu na dvoru gde nikome drugom nije dopušteno da govori. Tako je najmoderniji aspekt spektakla ujedno i najarhaičniji.

24

Spektakl je neprestani govor vladajućeg poretka o samom sebi, njegov neprekidni monolog samouzdanja, autoportret tog poretka u fazi njegove potpune dominacije nad svim aspektima života. Fetišistički privid čiste objektivnosti u spektakularnom odnosu prikriva činjenicu da se u stvarnosti radi o odnosima između ljudi i između klasa: kao da neka druga Priroda, sa svojim neumitnim zakonima, dominira čitavim našim okruženjem. Ali, spektakl nije neizbežna posledica tog navodno "prirodnog" tehnološkog razvoja. Naprotiv, društvo spektakla je oblik koji sam bira svoj tehnološki sadržaj. Ako spektakl, shvaćen u ograničenom smislu "masovnih medija", koji su njegova najpovršnija manifestacija, prodire u društvo u obliku čisto tehničke aparature, treba shvatiti da ta aparatura nikako *nije neutralna* i da je razvijena u skladu sa unutrašnjom dinamikom samog spektakla. Ako društvene potrebe epohe u kojoj su te tehnologije razvijene mogu biti zadovoljene samo uz njihovo posredovanje, ako su upravljanje društvom i svi kontakti među ljudima postali potpuno zavisni od tih sredstava za trenutnu komunikaciju, onda je to zato što je ta "komunikacija" *suštinski jednostrana*. Svi mediji preporučuju se vladarima postojećeg poretka kao sredstvo za sprovođenje posebnih oblika upravljanja. Društvena podela izražena kroz spektakl neraskidivo je vezana za modernu državu – taj proizvod društvene podele rada, koji je u isto vreme glavni instrument klasne vladavine i koncentrisani izraz svih društvenih podela.

25

Odvajanje je alfa i omega spektakla. Institucionalizacija društvene podele rada u obliku klasne podele je inzedrila prethodni, religiozni oblik kontemplacije: mitski poredak kojim se svaka vlast oduvek kamuflirala. Religija je afirmisala kosmički i ontološki poredak koji je odgovarao interesima gospodara, tumačeći i ulepšavajući sve što je društvo *trebalo, a nije moglo da obezbedi*. U tom smislu, svaka odvojena vlast je uvek bila spektakularna. Ali, nekadašnja opšta odanost jednoj religioznoj predstavi je bila samo izraz opšteg osećanja gubitka, imaginarna kompenzacija za bedu konkretne društvene aktivnosti, koja se još doživljavala kao jedini mogući uslov egzistencije. Nasuprot tome, moderni spektakl precizno utvrđuje šta društvo *može da obezbedi*, ali tako što strogo razdvaja *moguće* od *dopuštenog*. Spektakl čini ljude nesvesnim promena uslova njihove praktične egzistencije. To veštačko božanstvo stvara samo sebe i nameće sopstvena pravila. Ono se otkriva u svojoj pravoj prirodi: kao autonomno razvijena, odvojena sila, zasnovana na sve intenzivnijoj proizvodnji, koja nameće sve veću podelu rada na parcijalne pokrete diktirane kretanjem mašina, a za potrebe tržišta koje se neprestano širi. Pri takvom razvoju, svaka zajednica i svaka kritička svest iščezavaju; snage koje su se u tom procesu razvijale kao razdvojene još se nisu ujedinile.

26

Opšte odvajanje radnika od proizvoda rada teži da eliminiše svaku zaokruženu svest o ostvarenoj aktivnosti i svaku direktnu, ličnu komunikaciju između proizvođača. Sa sve većom akumulacijom odvojenih proizvoda i sve većom koncentracijom proizvodnog procesa, dostignuća te aktivnosti i komunikacija postaju monopol onih koji upravljaju sistemom. Trijumf tog ekonomskog sistema zasnovanog na odvajanju *proletarizuje* ceo svet.

27

Zahvaljujući uspehu takvog načina proizvodnje, čiji je glavni proizvod samo odvajanje, konkretno iskustvo, koje je u ranijim društvima bilo vezano za ljudski rad, zamenjuje se, makar duž ivica sistema, izjednačavanjem života sa neradnim vremenom, sa neaktivnošću. Ali, takva neaktivnost ni u čemu nije oslobođena od proizvodne aktivnosti: ona je i dalje potpuno zavisna od nje, kao nelagodno i opčinjeno pokoravanje zahtevima i posledicama proizvodnog sistema. Samo to stanje je jedna od posledica sistema. Nema slobode izvan žive aktivnosti; spektakl zato poništava svaku aktivnost, pošto je sva stvarna aktivnost prisilno stavljena u funkciju globalne izgradnje spektakla. Na taj način, ono što se naziva "oslobođenjem od rada", slobodno vreme, nije ni oslobođenje od rada, niti oslobođenje od sveta oblikovanog tim radom. Nijedna aktivnost koju je rad oteo ne može da bude ponovo osvojena podređivanjem proizvodima tog rada.

28

Vladajući ekonomski sistem je *začarani krug izolacije*. Njegove tehnologije zasnivaju se na izolaciji i samo je uvećavaju. Od automobila do televizije, robe koje spektakl *bira da proizvodi* služe i kao oružje za efikasnu odbranu uslova koji rađaju "usamljenu gomilu". Spektal uvek iznova stvara sopstvene pretpostavke, na sve konkretniji način.

29

Spektakl je nastao iz izgubljenog jedinstva sveta, a ogromna ekspanzija modernog spektakla otkriva svu veličinu tog gubitka: pomeranje svakog individualnog rada i svih proizvoda rada u apstrakciju, savršeno se uklapa u prirodu spektakla, jer je upravo apstrakcija *konkretan* način njegovog postojanja. U spektaklu se deo sveta predstavlja tom svetu kao stvaran i superioran. Spektakl je opšti jezik tog odvajanja. Posmatrači su povezani samo jednosmernim odnosom sa centrom koji ih razdvaja jedne od drugih. Spektakl ujedinjuje ono što je odvojeno, ali samo kao *odvojeno*.

30

Otuđenje posmatrača, koje nesvesno povećava snagu predmeta njegove kontemplacije, odvija se na sledeći način: što više pokušava da ga shvati, manje živi; što se više poistovećuje sa vladajućom predstavom o potrebi, sve manje razume vlastiti život i vlastite želje. Otušenje aktivnog subjekta u spektaklu ogleda se i u činjenici da njegovi gestovi više nisu njegovi; to su gestovi nekog drugog, koji mu ih predstavlja. Posmatrač se nigde ne oseća kod kuće, jer je spektakl svuda.

31

Radnici ne proizvode sebe, već silu koja je nezavisna od njih. *Uspeh* takvog oblika proizvodnje, obilje koje on proizvodi, proizvođači doživljavaju kao *obilje lišavanja*. Sa sve većim gomilanjem proizvoda njihove otuđene aktivnosti, svo vreme i sav prostor postaju im strani. Spektakl je mapa tog novog sveta, koja se tačno poklapa sa

teritorijom koju predstavlja. Sile koje su izmakle našoj kontroli prikazuju nam se u svoj svojoj moći.

32

Društvena uloga spektakla je proizvodnja otuđenja. Ekonomska ekspanzija sastoji se pre svega u ekspanziji ovog posebnog sektora industrijske proizvodnje. "Rast", podstaknut proizvodnjom koja je sama sebi cilj, ne može da bude ništa drugo do rast istog onog otuđenja koje se nalazi u njenom korenu.

33

Iako odvojeni od onoga što proizvode, ljudi ipak proizvode svaki detalj svog sveta sa sve većom snagom i na taj način se još više udaljavaju od tog sveta. Što više njihov život više postaje njihovo delo, to su oni više isključeni iz svog života.

34

Spektakl je kapital akumuliran do stepena u kojem postaje slika.

2: Roba kao spektakl

“Suština robe može da se shvati tek kad ona postane univerzalna kategorija društva kao celine. Samo u tom kontekstu postvarenje proizvedeno robnim odnosima stiče odlučujući značaj kako za objektivni razvoj društva, tako i za odnos ljudi prema tom društvu, koje potčinjava njihovu svest i čini od nje samo izraz tog postvarenja...S progresivnom racionalizacijom i mehanizacijom rada, ovo potčinjavanje se samo još više pojačava, tako da ljudsko ponašanje postaje sve manje aktivno, a sve više kontemplativno...” — Lukač, *Istorija i klasna svest*, 1923.

35

U osnovnoj aktivnosti spektakla – integrisanju svih *fluidnih* aspekata ljudske aktivnosti i njihovom prevođenju u čvrsto stanje, u *izokretanju* svih živih vrednosti u čisto apstraktne vrednosti – prepoznamo svog starog neprijatelja, robu. Nešto, na prvi pogled, tako trivijalno i očigledno, a opet tako složeno i puno metafizičkih nijansi.

36

Fetišizam robe, dominacija “vidljivih i nevidljivih stvari” nad društvom, dostiže vrhunac u spektaklu, u kojem sav stvarni svet biva zamenjen izborom slika projektovanih iznad njega, ali kojima ipak uspeva da se nametnu kao jedina stvarnost.

37

Svet koji nam spektakl prikazuje, u isti mah prisutan i odsutan, jeste svet robe koji dominira čitavim živim iskustvom. Svet robe se tako prikazuje *kakav zaista jeste*, jer je njegov razvoj identičan *otuđenju* ljudi, kako jednih od drugih, tako i od svega što proizvode.

38

Gubitak kvaliteta, tako očigledan na svakom stupnju spektakularnog jezika, od predmeta koje glorigikuje i ponašanja kojim upravlja, potiče iz same prirode sistema koji na svaki način izbegava stvarnost. Robni oblik svodi sve na kvantitativni ekvivalent. Razvija se ono što je kvantitativno, i samo ono što je kvantitativno.

39

Uprkos tome što isključuje kvalitet takav razvoj prolazi kroz kvalitativne promene: spektakl odražava činjenicu da je taj razvoj prešao *prag sopstvenog obilja*. Iako je ta kvalitativna promena uzela maha samo delimično, u nekoliko ograničenih oblasti, ona je na opštem planu već prisutna kao standard koji je roba dostigla, tako što je čitavu planetu pretvorila u jedinstveno svetsko tržište.

40

Razvoj proizvodnih snaga je nesvesna istorija koja je realno stvarala i menjala životne uslove ljudskih grupa. To je ekonomska osnova svih ljudskih poduhvata. U prirodnim ekonomijama, pojava robnog sektora predstavljala je *višak preživljavanja*. Robna proizvodnja, koja podrazumeva razmenu različitih proizvoda između nezavisnih proizvođača, dugo je opstajala na zanatskom nivou, kao marginalna ekonomska aktivnost čija je kvantitativna stvarnost ostajala skrivena. Ali, gde god je robna proizvodnja nailazila na društvene uslove u kojima su se trgovina i akumulacija kapitala odvijali na širokom planu, ona je preuzimala potpunu kontrolu nad ekonomijom. Čitava ekonomija je postala je ono što je sama robna proizvodnja, u tom svom pohodu, već bila: proces kvantitativnog razvoja. Ova stalna ekspanzija ekonomije u obliku roba je pretvorila i sam ljudski rad u robu, u *najamni rad*, uspevajući da konačno ostvari stepen obilja dovoljan da reši inicijalni problem opstanka – ali samo zato da bi se uvek iznova regenerisala u istom obliku, ali na višem nivou. Ekonomski rast je oslobodio društvo pritiska pukog preživljavanja, ali ga nije oslobodio njegovog oslobodioca. Nezavisnost robe se proširila na čitavu ekonomiju i postala njen gospodar. Ekonomija je promenila svet, ali ga je promenila u svet pod vlašću ekonomije. Ta lažna priroda, u kojoj je ljudski rad postao otuđen, zahteva da rad zauvek ostane *u njenoj službi*; a pošto ona sama postavlja taj zahtev i odgovara na njega, svi društveno dozvoljeni projekti i poduhvati bivaju stavljeni u službu njenog jačanja. Obilje roba – drugim rečima, obilje robnih odnosa – postaje ništa drugo do *povećano preživljavanje*.

41

Sve dok uloga ekonomije kao osnove čitavog društvenog života nije bila primećena, niti shvaćena (upravo zato što izgleda tako poznata), dominacija robe nad čitavom ekonomijom se sprovodila na prikriven način. U društvima gde je stvarnih roba bilo malo ili gde su bile teško dostupne, novac je bio prividni gospodar, predstavnik jedne više sile koja je ostajala nepoznata. Sa sve većom podelom rada i početkom masovne proizvodnje za globalno tržište, koje je donela industrijska revolucija, roba je konačno postala vidljiva sila koja *kolonizuje* čitav društveni život. U toj tački politička ekonomija je sebe nametnula kao dominantnu nauku i kao nauku o dominaciji.

42

Spektakl je stupanj na kojem roba uspeva da kolonizuje čitav društveni život. Komodifikacija nije samo vidljiva: *mi više ne vidimo ništa drugo*. Svet koji vidimo je svet robe. Moderna ekonomska proizvodnja proširuje svoju diktaturu kako prostorno, tako i po intenzitetu. U manje industrijalizovanim regionima, njena vladavina se već ispoljava kroz prisustvo nekoliko prestižnih roba i imperijalističke dominacije nametnute iz industrijski razvijenijih regiona. Njihov društveni prostor neprestano se zastire novim slojevima robe. S napretkom “druge industrijske revolucije” otuđena potrošnja postaje isto toliko dužnost masa, koliko i otuđena proizvodnja. Čitav *društveni prodati rad* postaje *totalna roba*, čiji neprestani obrt mora biti održavan po svaku cenu. Da bi se to postiglo, ova totalna roba mora biti vraćena u fragmentiranom obliku isto tako fragmentiranim pojedincima, koji su potpuno odsečeni od celine proizvodnog procesa. U tom cilju specijalizovana nauka dominacije razbija se na čitav

niz daljih specijalizacija, kao što su sociologija, primenjena psihologija, kibernetika i semiologija, koje su zadužene za nadgledanje samoregulacije svake faze tog procesa.

43

U početnoj fazi akumulacije kapitala "politička ekonomija videla je proletera isključivo kao radnika", koji želi samo da obezbedi minimum uslova potrebnih za održanje svoje radne snage, nikada ga ne posmatrajući iz perspektive "njegove ljudskosti i slobodnog vremena". Ta perspektiva vladajuće klase uskoro je bila revidirana: sve veće obilje roba dostiglo je nivo koji je zahtevao *višak kolaboracije* radnika. Sada, na kraju radnog dana, na radnika se više ne gleda sa prezirom, koji je ranije tako očigledno bio prisutan u svim aspektima organizacije i održavanja proizvodnje; na njih se sada gleda kao na odrasle, sa puno ljubaznosti i predusretljivosti, u skladu sa njihovom novom ulogom, ulogom potrošača. *Humanizam* robe preuzima nadležnost nad radnikovom "ljudskošću i slobodnim vremenom", prosto zato što politička ekonomija sada može i mora da preuzme potpunu dominaciju nad tim sferama, i to baš kao *politička ekonomija*. "Usavršeno poricanje čoveka" tako preuzima vlast nad čitavom ljudskom egzistencijom.

44

Spektakl je neprekidni Opijumski rat¹ koji se vodi zato da bi prisilio ljude da izjednače dobra sa robama, a zadovoljstvo sa pukim preživljavanjem, koje širi svoj domen po sopstvenim zakonima. Potrošačko preživljavanje mora stalno da širi svoj domen upravo zato što uvek *podrazumeva osećanje oskudice*. Povećano preživljavanje nikada ne dolazi do razrešenja; ne postoji tačka u kojoj bi se njegovo širenje zaustavilo, jer ono potpuno pripada domenu oskudice: *ono može da pozlati siromaštvo, ali ne i da ga prevaziđe*.

45

Automatizacija, koja je u isto vreme najnapredniji sektor moderne industrije i najverniji izraz njene prakse, primorava robni sistem da razreši sledeću kontradikciju: tehnološka oprema, koja objektivno vodi ka eliminaciji poslova, mora u isto vreme da sačuva *rad kao robu* i kao jedinog stvaraoca robe. Jedini način da se izbegne ova posledica automatizacije (ili bilo kod drugog, manje ekstremnog načina za povećanje radne produktivnosti), koja vodi ka smanjivanju ukupnog obima nužnog radnog vremena, jeste stvaranje novih poslova. Tom cilju služi rezervna armija nezaposlenih, koja se uglavnom regrutuje za tericijski sektor, usluge, kao pojačanje trupama zaduženim za distribuciju i glorifikaciju najnovijih roba; na ovaj način zadovoljava se jedna stvarna potreba – za sve masivnijim propagandnim kampanjama koje treba da navedu ljude da kupuju sve nepotrebne robe.

¹ Opijumski rat: Rat 1840-42, kojim je Kini nametnuta obaveza uvoza opijuma iz britanskih kolonijalnih poseda. (nap. prev.)

46

Razmenska vrednost se pojavljuje prvo kao izraz upotrebne vrednosti, ali pobeda koju odnosi koristeći se svojim oružjima, stvara uslove u kojima se ovaj oblik vrednosti pojavljuje kao autonomna sila. Mobilisajući svu ljudsku upotrebnu vrednost i preuzimajući monopol nad njenom realizacijom, razmenska vrednost uspeva da nad njome uspostavi *potpunu dominaciju*. Upotrebljivost se sada vidi samo u terminima razmene, kojoj je prepuštena na milost i nemilost. Razmenska vrednost, koja je u početku bila plaćenik u službi upotrebne vrednosti, sada preuzima inicijativu i kreće u rat za ostvarenje svojih ciljeva.

47

Stalno *opadanje upotrebne vrednosti*, koje je oduvek pratilo kapitalističku ekonomiju, dovelo je do pojave novog oblika siromaštva u okviru pojačanog preživljavanja. To siromaštvo postoji uporedo sa starim oblikom siromaštva, koji još istrajava i koji se ogleda u činjenici da je ogromna većina ljudi primorana da prihvati ulogu najamnih radnika u neprestanoj potrazi za ciljevima koje im nameće sistem, i da svako od njih zna da tome mora da se potčini ili da umre. Stvarnost te ucene – činjenice da čak i u najsvedenijim oblicima (hrana, sklonište) upotrebna vrednost ima sopstvenu egzistenciju samo u okviru iluzije obilja povećanog preživljavanja – objašnjava opšti pristanak na iluziju modernog oblika robne potrošnje. Stvarni potrošač postaje potrošač iluzija. Roba je materijalizovana iluzija, a spektakl njen opšti izraz.

48

Upotrebna vrednost je ranije bila shvatana kao implicitni aspekt razmenske vrednosti. Sada, u izokrenutom svetu spektakla, ona mora da bude eksplicitno izražena, zato što je njena realnost erodirala usled prekomernog razvoja robne ekonomije, ali i zato što ona nastavlja da služi kao lažno opravdanje za jedan lažni život.

49

Spektakl je naličje novca. Spektakl je i sam apstraktni, opšti ekvivalent za sve vrste roba. Ali, dok je novac dominirao društvom kao izraz opšte ekvivalencije – sredstvo za razmenu različitih dobara čije se namene ne mogu porediti – spektakl se javlja kao moderna dopuna novca: izraz sveta robe kao celine, koji služi kao opšti ekvivalent za sve što taj svet može da bude i što može da postigne. Spektakl je novac koji *može samo da se gleda*, jer je u njemu sva upotrebna vrednost već razmenjena za totalitet apstraktnih predstava. Spektakl nije samo sluga lažne korisnosti, već je i sam lažna upotreba života.

50

Sa postizanjem *ekonomskog* obilja ukupni rezultat društvenog rada postaje vidljiv i na taj način podređuje celokupnu stvarnost pojavama koje postaju primarni proizvod rada. Kapital više nije nevidljivi centar koji upravlja procesom proizvodnje: neprestano se akumulirajući, on se širi na ceo svet u obliku vidljivih predmeta. Sveukupno širenje društva je njegov portret.

51

Trijumf ekonomije kao autonomne sile u isto vreme nagoveštava njenu propast, jer sile koje je oslobodila sada mogu da eliminišu *ekonomsku nužnost* koja je bila nepromenljiv osnov svih ranijih društava. Zamenjivanje te nužnosti nužnošću neobuzdanog ekonomskog razvoja, znači zamenjivanje zadovoljavanja osnovnih ljudskih potreba (danas jedva pokrivenih) neprestanom proizvodnjom lažnih potreba, pri čemu sve one, u krajnjoj liniji, vode ka ostvarenju samo jedne lažne potrebe: za održanjem vladavine ekonomije kao autonomne sile. Ali, takva ekonomija gubi svaku vezu sa svim autentičnim potrebama sve dok dolazi iz *društveno nesvesnog*, koje ne zna do koje je mere zavisno od nje. "Sve što je svesno, sklono je habanju. Sve što je nesvesno ostaje nepromenjeno. Ali, jednom oslobođeno i ono počinje da se urušava." (Frojd)

52

Kada društvo jednom shvati da zavisi od ekonomije, ekonomija počinje da zavisi od društva. Kada podzemna snaga ekonomije dostigne tačku vidljive dominacije, ekonomija gubi svoju moć. Ekonomski Id mora biti zamenjen sa Ja. Do ove promene može doći samo iz samog društva, iz borbe unutar društva. Njen ishod zavisi od ishoda klasne borbe, koja je u isto vreme proizvod i proizvođač ekonomske osnove istorije.

53

Svest o žudnji i žudnja za svešću su jedan isti projekat, koji u svom negativnom obliku teži ukidanju klasa i ka tome da radnici direktno raspolažu svim aspektima svoje aktivnosti. *Suprotnost* tom projektu je društvo spektakla, u kojem roba sagledava samu sebe u svetu koji sama stvara.

3: Privid jedinstva i podeljenosti

“Na našem filozofskom frontu razvila se živa polemika oko pojma ‘jednog koje se deli na dva’ i ‘dva koja se spajaju u jedno’. Reč je o borbi između pristalica i protivnika materijalističke dijalektike, o borbi između dva shvatanja sveta: proleterskog i buržoaskog. Oni koji osnovni zakon prirode vide u tome da se ‘jedno deli na dva’ pristalice su materijalističke dijalektike. Oni koji osnovni zakon vide u tome da se ‘dva spajaju u jedno’ su protivnici materijalističke dijalektike. Obe strane povukle su jasnu demarkacionu liniju, a njihovi argumenti su dijametralno suprotni. Na ideološkom planu, ova polemika predstavlja odraz akutne i složene klasne borbe koja se danas odvija u Kini i u čitavom svetu.” — *Crvena zastava* (Peking), 21. septembar 1964.

54

Spektakl je u isto vreme ujedinjen i podeljen, kao i samo moderno društvo. Svako pojedinačno jedinstvo zasniva se na nasilnim podelama. Ali, u spektaklu i sama ova kontradikcija dolazi u sukob sa svojim izokrenutim značenjem: podele koje predstavlja su izraz opšteg jedinstva, dok je jedinstvo koje predstavlja izraz opšte podeljenosti.

55

Iako se sukobi između različitih sila za kontrolu nad istim društveno-ekonomskim sistemima zvanično predstavljaju kao nepomirljivi antagonizmi, oni zapravo odražavaju suštinsko jedinstvo sistema, kako na međunarodnom planu, tako i u okviru svake nacije.

56

Prividni spektakularni sukob između rivalskih oblika otuđene vlasti u isto vreme je stvaran, utoliko što izražava neujednačenu i konfliktnu prirodu razvoja sistema, kao i manje ili više protivrečne interese klasa i grupa unutar klasa koje prihvataju taj sistem i koje pokušavaju da u njemu igraju što važniju ulogu. Kao što razvoj najnaprednijih ekonomija podrazumeva sukob između različito definisanih prioriteta, tako se i unutar totalitarnih, državnobirokratskih oblika ekonomskog upravljanja, kao i u zemljama u kolonijalnom ili polukolonijalnom položaju, javljaju izrazito divergentni oblici proizvodnje i vlasti. Primenujući kriterijume koji se pokažu prikladnim, spektakl je u stanju da ove suprotnosti prikaže kao potpuno različite društvene sisteme. Ali, u stvarnosti, to su samo posebni sektori čija je suština potpuno uključena u globalni sistem koji ih obuhvata, u jedinstveno kretanje koje je čitavu planetu pretvorilo u oblast svog delovanja: kapitalizam.

57

Društvo koje je u isto vreme spektakl, ne dominira nerazvijenim područjima samo putem ekonomske hegemonije; ono dominira njima i *kao društvo spektakla*. Čak i kada izostaje odgovarajuća materijalna osnova, moderno društvo osvaja društvenu

površinu svih kontinenata različitim sredstvima spektakla. Ono postavlja pozornicu za lokalnu vladajuću klasu i oblikuje njen program. Osim što budi žudnju za pseudodobrima, spektakl nudi i različite oblike lažne revolucije za lokalne revolucionare. Birokratski režimi nekih industrijalizovanih zemalja imaju svoje posebne oblike spektakla, ali i oni su samo deo totalnog spektakla, koji sam sebi služi i kao lažna opozicija i kao stvarna podrška. Čak i ako lokalni spektakli razviju neke posebne oblike totalitarne specijalizacije u oblasti društvene komunikacije i kontrole, sa stanovišta sistema kao celine te specijalizacije igraju samo ulogu koja im je dodeljena u okviru *globalne podele spektakularnih zadataka*.

58

Iako ova podela spektakularnih zadataka održava postojeći poredak kao celinu, ona je primarno usmerena ka zaštiti glavnog uporišta svog razvoja. Spektakl počiva na ekonomiji obilja, a proizvodi takve ekonomije u krajnjoj liniji teže dominaciji nad čitavim tržištem spektakla, rušeći sve ideološke ili policijskodržavne protekcionističke barijere koje postavljaju lokalni spektakli u svojoj težnji ka nezavisnosti.

59

Iza svetlucave spoljašnosti spektakla, modernim društvom dominira težnja ka opštoj *banalizaciji*, čak i tamo gde su razvijeniji oblici robne potrošnje naizgled umnožili mogućnost izbora između različitih uloga i predmeta. Nasleđe religije i porodice (ova druga je i dalje glavni mehanizam za prenošenje klasne vladavine s generacije na generaciju), sa svom moralnom represijom koju nameću te dve institucije, može biti spojeno sa razmetljivom težnjom ka zemaljskim nagradama, upravo zato što život u ovakvom svetu ostaje represivan i nudi samo lažne nagrade. Samozadovoljno pristajanje na status quo može da koegzistira i sa čisto spektakularnim oblicima pobune: *samo nezadovoljstvo postaje roba čim ekonomija obilja razvije kapacitete za preradu te naročite sirovine*.

60

Medijske zvezde su spektakularne predstave živih ljudskih bića, projekcija opšte banalnosti u slike mogućih uloga. Kao specijalisti za *prividni život*, zvezde služe kao objekti poistovećivanja, koji ljudima pružaju nadoknadu za stvarnost fragmentirane produktivne specijalizacije u kojoj zapravo žive. Uloga slavnih ličnosti je da predstavljaju različite životne stilove i različita društveno-politička stanovišta na *potpuno slobodan način*. One otelovljuju nedostižne plodove društvenog rada tako što dramtizuju sporedne proizvode tog rada, koje magijski projektuju iznad njega, kao njegove krajnje ciljeve: vlast i dokolicu, odlučivanje i potrošnju, kao početak i kraj tog procesa koji se nikada ne dovodi u pitanje. U slučaju vlasti, vladajući režim može sebe da personalizuje u liku neke pseudozvezde; u slučaju potrošnje, potrošačke zvezde agituju da budu priznate kao pseudosile koje dominiraju živim iskustvom. Ali, ponašanje tih zvezda nije slobodno, niti je ono što nude zaista izbor.

61

Agent spektakla koji stupa na pozornicu u ulozi zvezde je sušta suprotnost individui; on je isto toliko neprijatelj sopstvene individualnosti koliko i individualnosti drugih. Stupajući u spektakl kao model sa kojim se treba poistovetiti, on se odriče svih autonomnih odlika u nameri da se poistoveti sa opštim zakonom poslušnosti prema postojećem poretku stvari. Potrošačke zvezde, koje se pojavljuju u obliku različitih tipova ličnosti, samo pokazuju kako svaki od tih tipova ima jednak pristup oblasti potrošnje i da iz nje može da izvuče jednako zadovoljstvo. Političke zvezde moraju da poseduju pun spektar najvrednijih ljudskih osobina: tako su sve zvanične razlike između njih poništene njihovom zvaničnom sličnošću, jer sve one moraju biti izuzetne u svim oblastima delovanja. Kao vođa države, Hruščov je naknadno postao general i preuzeo zasluge za pobedu u bitci kod Kurska, dvadeset godina nakon što se ona odigrala. Kenedi je preživio kao govornik, koji je čak i samom sebi održao posmrtni govor, jer je Teodor Sorenson nastavio da piše govore za njegovog naslednika u istom onom stilu koji je značajno doprineo pokojnikovoj javnoj ličnosti. Istaknute ličnosti koje personifikuju sistem poznate su upravo zato što nisu ono što izgledaju: one stiču veličinu tako što se spuštaju ispod realnosti najbeznačajnijeg individualnog života i što svi to znaju.

62

Lažni izbori koje nudi spektakularno obilje, izbori zasnovani na suprotstavljanju konkurentskih, a ipak savezničkih spektakala, različitih, a opet međusobno povezanih uloga (označenih i otelovljenih pre svega u predmetima), razvijaju se u borbu između iluzornih kvaliteta, koja treba da podstanke revnosnu odanost kvantitativnim tričarijama. Oživljavaju se i lažne arhaične opozicije – regionalizmi i rasizmi koji služe kao sredstvo za sticanje magijski i ontološki superionog statusa u okviru potrošačke hijerarhije – kao i beskrajni niz delimičnih sukoba, od takmičarskih sportova do političkih izbora, koji stvaraju privid razigranog entuzijazma. Gde god se uspostavi potrošačko obilje, duž fasade sačinjene od iluzornih uloga javlja se još jedan spektakularni antagonizam: između mladih i starih. Prave odrasle osobe, ljudi koji su gospodari svojih života, zapravo ne postoje. U isto vreme, neprestano podmlađivanje postojećeg ni na koji način nije odlika onih koji su danas mladi; taj mladalački polet je prisutan samo u ekonomskom sistemu, u dinamici kapitalizma. *Stvari* su te koje vladaju i koje su mlade, neprestano se otimajući za prestiž i zamenujući jedne druge.

63

Spektakularne podele sakrivaju *jedinstvo u bedi*. Ako se različiti oblici istog otuđenja međusobno bore pod maskom nepomirljivih antagonizama, onda je to zato što svi oni počivaju na stvarnim, ali potisnutim kontradikcijama. Spektakl postoji u *koncentrisanom* i *raspršenom* obliku, u zavisnosti od konkretnog oblika siromaštva koga u isto vreme sakriva i održava. U oba slučaja, to je uvek ista slika srećnog sklada okruženog očajem i užasom, nepomično središte bede.

64

Koncentrisani spektakl je prevashodno vezan za birokratski kapitalizam, iako kao tehnika za jačanje državne vlasti može biti primenjen i u manje razvijenim ekonomijama, ali i u zemljama razvijenog kapitalizma, posebno u trenucima krize. Birokratsko vlasništvo je i samo koncentrisano, utoliko što svaki pojedini birokrata stiče pravo na to vlasništvo samo kao pripadnik zajednice birokrata. Pošto je proizvodnja roba u birokratskom kapitalizmu manje razvijena, ona takođe poprima koncentrisan oblik: roba koju birokrate prisvajaju je ukupan društveni rad, a ono što prodaju društvu je opšte preživljavanje. Diktatura birokratske ekonomije ne ostavlja eksploatisanim masama ni delić prostora za slobodan izbor, jer ona sama mora da čini sve izbore; zato se svaki nezavisan izbor, bez obzira da li se radi o izboru hrane ili muzike, tretira kao objava rata. Ovaj oblik diktature može da opstane samo uz neprestanu primenu nasilja. Njegov spektakl nameće sliku dobra koja sažima sve što zvanično postoji, sliku koja se obično svodi na jednu ličnost, onu koja sistemu garantuje totalno jedinstvo. Svako je dužan da prihvati magijsko poistovećivanje sa tom apsolutnom zvezdom ili da nestane. Taj gospodar nepotrošnje svih ostalih je herojska slika koja sakriva apsolutnu eksploataciju koja se sprovodi u cilju prvobitne akumulacije kapitala, stalno podsticane nasiljem. Ako cela kineska populacija mora da izučava Maovu misao do tačke poistovećenja sa njim, onda je to zato što ona ne može da bude *ništa drugo*. Dominion koncentrisanog spektakla je policijska država.

65

Difuzni, raspršeni spektakl vezuje se za robno obilje, za stabilne uslove razvoja modernog kapitalizma. Ovde svaka pojedinačna roba afirmiše veličinu ukupne robne proizvodnje, a spektakl je njen raskošni, reklamni katalog. Nepomirljivi zahtevi otimaju se za mesto na pozornici ujedinjenog spektakla ekonomije obilja, a različite zvezderobe istovremeno promovišu oprečne društvene politike. Automobilski spektakl, na primer, teži savršenom saobraćajnom protoku, izazivajući rušenje starih gradskih oblasti, dok gradski spektakl nastoji da ih očuva kao turističke atrakcije. Ionako sumnjivo zadovoljstvo *potrošnje celine* tako se stalno odlaže, jer stvarni potrošač ima pristup samo delićima potrošačkog raja, kojima bez izuzetka nedostaju kvaliteti celine.

66

Svaka pojedinačna roba bori se za sebe. Ona osporava sve ostale robe i nastoji da se nametne svuda, kao jedini primerak svoje vrste. Spektakl je epska poema te borbe, koju ne može da okonča čak ni pad Troje. Spektakl ne opeva ljude i njihova oružja, već robe i njihove strasti. U toj slepoj borbi svaka roba, sledeći sopstvene strasti, nesvesno podstiče nešto što je premašuje: globalizaciju robe, koja se podudara sa komodifikacijom čitavog globusa. Tako dolazimo do sledećeg rezultata tog *lukavstva robe*: dok se svaka pojedinačna roba iscrpljuje borbom, opšti robni oblik nesmetano nastavlja put ka svojoj apsolutnoj realizaciji.

67

Zadovoljstvo više ne dolazi iz *upotrebe* roba proizvedenih u ogromnim količinama; u njima se uživa upravo *zato što su roba*. Potrošača ispunjava pravi religiozni zanos

prema suverenoj slobodi Robe, čija upotreba postaje sama sebi svrha. Talasi entuzijazma za određenim proizvodima podstiču se uz pomoć svih sredstava komunikacije. Jedan film je u stanju da pokrene modnu groznicu; magazin koji otkriva nova mesta noćnog života pokreće čitavu liniju novih proizvoda. Neprestano smenjivanje ovih čudljivih trendova ukazuje na činjenicu da masa roba postaje sve apsurdnija, da je sama ta apsurdnost postala roba. Tričarije koje se dobijaju kao bonus pri kupovini nekog luksuznog proizvoda, ali koje onda počinju da se prodaju i razmenjuju kao kolekcionarske dragocenosti, izraz su mističnog samoprepuštanja onostranosti robnog univerzuma. Sakupljači tih tričarija, proizvedenih samo zato da bi bile sakupljane, akumuliraju zapravo robne *oprote*: slavna znamenja stvarnog prisustva Robe među vernicima. Postvareni ljudi ponosno izlažu dokaze svoje intimnosti sa robom. Poput starog religioznog fetišizma, sa njegovim grčevitim napadima i čudesnim izlečenjima, fetišizam robe podstiče sopstvene trenutke vatrene egzaltacije. Sve ovo ima samo jednu svrhu: proizvodnju navike potčinjavanja.

68

Lažnim potrebama koje nameće moderna potrošnja ne mogu se suprotstaviti nikakve izvorne potrebe ili želje koje nisu i same oblikovane društvom i njegovom istorijom. Ali, proizvodnja obilja roba predstavlja totalni raskid sa organskim razvojem društvenih potreba. Njihova mehanička akumulacija stvara *bezgraničnu izveštačenost* koja nadjačava svaku izvornu želju. Kumulativna snaga ove autonomne izveštačenosti ima za posledicu *falsifikovanje čitavog društvenog života*.

69

Slika blaženog društvenog jedinstva u potrošnji ipak samo odlaže svest potrošača o stvarnoj podeljenosti do njegovog sledećeg razočarenja nekom određenom robom. Svaki novi proizvod se svečano najavljuje kao jedinstvena kreacija koja će dramatično skratiti put do toliko žuđene obećane zemlje totalne potrošnje. Ali, kao i u slučaju pomodnog dodeljivanja nekog naizgled aristokratskog imena, koje se na kraju daje svim pojedincima istog uzrasta, predmeti čije posedovanje obećava posebnost dospevaju u masovnu potrošnju samo ako su proizvod masovne proizvodnje. Svoj prestižni status ovi osrednji predmeti duguju tome što, makar za trenutak, dospevaju u žižu društvenog života, slavljani kao otkrovenje nedokučivih ciljeva proizvodnje. Ali, predmet koji je u spektaklu bio prestižan, postaje običan čim ga potrošač – a sa njim i svi ostali potrošači – donese kući. Uvek prekasno, on otkriva njegovu suštinsku bedu koja je posledica bede načina njegove proizvodnje. U međuvremenu, neki drugi predmet je već spreman da ga zameni u svojstvu predstavnika sistema, žudeći za svojim trenutkom slave.

70

Lažni karakter tog zadovoljstva otkriva se upravo kroz neprestanu promenu proizvoda i opštih uslova proizvodnje. Entiteti koji se bezočno predstavljaju kao vrhunac savršenstva bivaju promenjeni, kako u difuznom tako i u koncentrisanom spektaklu, a jedino što se nikada ne menja je sam sistem. Staljina su, kao i bilo koju drugu demodiranu robu, prezrele iste one snage koje su ga prvobitno promovisale. Svaka nova laž reklamne industrije prećutno priznaje prethodnu laž. A sa svakim

sunovratom personifikacije totalitarne vlasti, *iluzorna zajednica* koja ga je nekada jednoglasno podržavala razotkriva se kao puka gomila usamljenika lišenih iluzija.

71

Svari koje spektakl predstavlja kao večne zasnivaju se na promeni, pa se i menjaju zajedno sa svojom osnovom. Spektakl je totalno dogmatičan, a ipak nesposoban da isporuči bilo kakvu čvrstu dogmu. Pred njim ništa nije dovoljno postojano. Ta nepostojanost je prirodno stanje spektakla, a opet potpuno suprotna njegovim pravim težnjama.

72

Nestvarno jedinstvo spektakla sakriva klasnu podelu koja pruža osnov stvarnom jedinstvu kapitalističkog oblika proizvodnje. Ono što obavezuje proizvođače da učestvuju u izgradnji sveta, u isto vreme ih razdvaja od njega. Ono što sjedinjuje ljude oslobođene lokalnih i nacionalnih ograničenja, u isto vreme ih i razdvaja. Ono što zahteva sve veću racionalnost, u isto vreme hrani iracionalnost hijerarhijske eksploatacije i represije. Ono što stvara apstraktnu moć društva, takođe stvara i njegovu konkretnu neslobodu.

4: Proletarijat kao subjekt i predstava

“Jednako pravo na sva dobra i zadovoljstva ovog sveta, uništenje svake vlasti, ukidanje svih moralnih ograničenja – to su, u krajnjoj liniji, bili zahtevi koji su stajali iza pobune od 18. marta i povelja te strašne organizacije koja joj je dala svoju vojsku.” — Parlamentarna istraga o Pariskoj Komuni

73

Pokret koji menja postojeće uslove bio je dominantna društvena sila još od pobeде buržoazije u ekonomskoj sferi. Njegova dominacija je postala vidljiva kada je ta pobeда bila ostvarena i na političkom planu. Razvoj proizvodnih snaga je uzdrmao stare proizvodne odnose, a celokupni statični poredak se urušio. Sve što je bilo apsolutno, postalo je istorijsko.

74

Kada su ljudi bačeni u istoriju i primorani da učestvuju u radu i borbama koji je čine, oni su primorani da sagledaju svoje odnose na jasan i nedvosmislen način. Ova istorija nema drugi cilj osim onoga što se razvija unutar nje, iako se u konačnom, nesvesnom i metafizičkom viđenju istorijske ere smatralo da je razvoj proizvodnih snaga ono što je samu istoriju učinilo *predmetom* istorijskog kretanja. S druge strane, *subjekt* istorije može da bude samo samoproizvodnja života – živi ljudi koji postaju gospodari i vlasnici sopstvenog istorijskog sveta i sopstvenih *potpuno svesnih poduhvata*.

75

Klasna borba, koju je tokom dugog revolucionarnog perioda zaoštravao uspon buržoazije, razvijala se uporedo sa dijalektičkom “istorijskom mislju” koja se više nije zadovoljavala tumačenjem postojećeg. Njen cilj bilo je pronalaženje načina da se postojeće prevaziđe i da tako odbaci i sve oblike odvajanja.

76

Za Hegela pitanje više nije bilo kako tumačiti svet, već kako tumačiti promenu sveta. Ali, pošto je sebe ograničio na *puko tumačenje* te promene, Hegel predstavlja samo *filozofsku* kulminaciju same filozofije. On je pokušao da shvati svet koji se *razvija sam po sebi*. Ovakva istorijska misao stiže uvek kasno; ostaje joj da samo retrospektivno objašnjava ono što se već dogodilo. Zato ova svest uspeva da prevaziđe odvajanje *samo na planu misli*. Hegelov paradoksalni stav – podređivanje smisla čitave stvarnosti njenoj istorijskoj kulminaciji, uz istovremeno proglašavanje sopstvenog sistema za tu kulminaciju – proističe iz proste činjenice da je ovaj mislilac buržoaskih revolucija XVII i XVIII veka u filozofiji video samo način za *izmirenje* sa posledicama tih revolucija. “Čak i kao filozofija buržoaske revolucije, ona ne uspeva da obuhvati ceo proces te revolucije, već samo njegovu završnu fazu. Zato to i nije filozofija revolucije, već Restauracije.” (Karl Korš, *Teze o Hegelu i revoluciji*)

Hegel je po poslednji put obavio zadatak filozofa: "glorifikaciju postojećeg"; ali ono što je za njega već postojalo kao jedino stvarno bilo je ništa manje nego celokupno istorijsko kretanje. Pošto je ipak zadržao spoljašnju poziciju misli, taj njen položaj mogao je da maskira samo pomoću prethodno zacrtanog projekta Duha – te apsolutne, herojske sile, koja je postigla sve što je htela i htela sve što je postigla – i čiji se krajnji cilj podudara sa sadašnjim trenutkom. U tom procesu prevazilaženja istorijskom mišlju, filozofija je došla do tačke u kojoj je mogla da glorifikuje svet samo osporavajući ga; jer, da bi uopšte govorila, morala je da pođe od pretpostavke da je celokupna istorija došla do svog krajnjeg cilja, a da je jedini sud koji bi mogao da utvrdi istinu već zatvoren.

77

Kada proletarijat kroz svoje akcije pokazuje da ta istorijska misao nije zaboravljena, njegovo osporavanje *zaključaka* te misli u isto vreme potvrđuje njen metod.

78

Istorijska misao može da bude spasena samo ako postane praktična misao; a praksa proletarijata, kao revolucionarne klase, nije ništa drugo do ta istorijska svest koja deluje u totalitetu svog sveta. Svi teorijski pravci revolucionarnog radničkog pokreta – Marks, ali i Stirner i Bakunjin – izrasli su iz kritičkog sukobljavanja sa Hegelovom mišlju.

79

Marksovu teoriju nemoguće je razdvojiti od Hegelove metode, ali i od revolucionarnog karaktera te teorije, od njene istine. U tom smislu, odnos između Marksa i Hegela uglavnom je bio zanemarivan i pogrešno tumačen ili čak osuđivan kao slaba tačka onoga što se kasnije tako pogrešno preobrazilo u doktrinu poznatu kao "marksizam". Bernštajn je posredno otkrio vezu između dijalektičke metode i agitacije u prilog istorije, kada je u svojoj knjizi "Teorijski socijalizam i praktična socijaldemokratija" ukazao na nenaučno predviđanje skore proletrske revolucije u Nemačkoj, izneto u *Manifestu* iz 1847: "Ova istorijska autosugestija, greška kakvu ne bi napravio čak ni najnaivniji politički vizionar tog doba, bila bi sasvim neshvatljiva, posebno ako se ima u vidu da je u to vreme Marks već ozbiljno izučavao ekonomiju, kada u njoj ne bismo prepoznali odraz antitetičke Hegelove dijalektike, od koje se ni Marks, ni Engles nisu nikada potpuno oslobodili. U to vreme opšteg previranja, taj uticaj se pokazao još fatalnijim po njihovu misao."

80

Preokret koji je Marks izveo u cilju "spasavanja" misli od buržoaske revolucije, prenoseći je u drugačiji kontekst, nije bio prosto stavljanje materijalističkog razvoja proizvodnih snaga na mesto Hegelovog Duha, koji hrli u susret sebi samom – Duha čija je objektivizacija identična njegovom otuđenju i čije istorijske rane ne ostavljaju ožiljke. Naime, kada istorija jednom postane stvarna, ona više nema *cilj*. Marks je razorio Hegelov stav distanciranja od događaja, kao i pasivnu kontemplaciju, ne pozivajući se pri tom na bilo kakvu višu, spoljnu silu. Zato je od tada jedina briga

teorije da zna šta radi. Nasuprot tome, današnja pasivna kontemplacija ekonomskih kretanja predstavlja *netranscendirani* produžetak *nedijalektičkog* aspekta Hegelovog pokušaja da stvori jedan zaokruženi sistem: samo dokaz da tom ekonomskom procesu, da bi opravdao sebe, nisu više potrebni ni Hegel, niti dokazi dobijeni na čisto kontemplativnom planu. To kretanje, koje moderno društvo danas slavi, jeste onaj sektor sveta u kojem za misao više nema mesta, sektor čiji mehanički razvoj efikasno dominira celim društvom. Marksov projekat je projekat svesne istorije, u kojem kvantitet, nastao iz slepog razvoja čisto ekonomskih proizvodnih snaga, mora da bude preobražen u kvalitativno prisvajanje istorije. *Kritika političke ekonomije* je prvi čin tog kraja preistorije: "Od svih instrumenata proizvodnje, najveća proizvodna sila je sama revolucionarna klasa."

81

Marksova teorija je tesno povezana sa naučnom mislju utoliko što i sama nastoji da racionalno shvati snage koje zaista deluju u društvu. Ali, ona ide i dalje od naučne misli; ona čuva naučnu misao samo tako što je stalno prevazilazi. Ona pokušava da shvati društvene *borbe*, a ne društvene *zakone*. "Priznajemo samo jednu nauku: istoriju." (*Nemačka ideologija*)

82

Buržoaska epoha, koja istoriji želi da podari naučno utemeljenje, previđa činjenicu da nauka kojom raspolaže i sama nastaje na temeljima istorijskog razvoja ekonomije. Ali istorija suštinski zavisi od ovog ekonomskog znanja sve dok ostaje samo *ekonomska istorija*. Mera u kojoj naučne opservacije previđaju uticaj istorije na ekonomiju (i čitav proces koji stalno menja vlastite naučne premise), ogleda se i u aroganciji onih socijalista koji su poverovali da su precizno izračunali ritam ekonomskih kriza. Sada, kada se pokazalo da neprestane intervencije političke vlasti uspevaju da spreče krize, isti ovaj mentalitet u tome vidi osetljivu ravnotežu, koja vodi ka konačnom uspostavljanju opšte ekonomske harmonije. Projekat prevazilaženja ekonomije i upravljanja istorijom mora da obuhvati nauku ovog društva, ali ne može i sam da bude *naučni* projekat. Revolucionarni pokret ostaje buržoaski sve dok smatra da može da upravlja aktuelnom istorijom sredstvima naučne spoznaje.

83

Utopijski pravci socijalizma, iako istorijski zasnovani na kritici postojeće društvene organizacije, s pravom se nazivaju utopijskim sve dok ignorišu istoriju (to jest, sve dok ignorišu stvarne borbe i protok vremena, koji ne dotiču njihovu nepromenljivu sliku srećnog društva), ali ne i zato što odbijaju nauku. Naprotiv, utopijski mislioci bili su potpuno u vlasti naučne misli ranijih vekova. Oni su predviđali dovršenje i ispunjenje tog opšteg racionalističkog sistema. Sebe nisu videli kao goloruke proroke, jer su čvrsto verovali u društvenu moć naučnog dokaza, tako da su čak, kao Sen-Simon, verovali u mogućnost osvajanja vlasti uz pomoć nauke. Sombar se pitao: "Zašto hoće da osvoje borbom ono što samo treba *dokazati*?" Ali, naučno razumevanje utopista nije uključivalo svest da neke društvene grupe imaju interes da održe status quo, da na raspolaganju imaju sve potrebne snage, kao i oblike lažne svesti potrebne da se to stanje dodatno podrži. Njihovo poimanje stvarnosti je zato ostajalo daleko iza istorijske realnosti razvoja same nauke, podređenom društvenim imperativima

tog razvoja, koji su određivali ne samo koji će nalazi biti prihvaćeni, već i šta uopšte može, a šta ne može da bude predmet naučnog istraživanja. Utopijski socijalisti su ostali zatočenici iznošenja istine u *naučnom maniru*, a ta istina za njih je bila samo apstraktna slika – oblik mišljenja koji se pojavio na ranijim stupnjevima društvenog razvoja. Sorel je primetio da su utopisti videli model za otkrivanje i izlaganje društvenih zakona u *astronomiji*: njihova neistorijska koncepcija harmonije bila je prirodna posledica njihovog pokušaja da na društvo primene nauku koja je najmanje zavisila od istorije. Tu harmoniju su opisivali na isti način na koji je Njutn opisivao opšte naučne zakone, a srećan rasplet, koji su stalno evocirali, “imao je u njihovoj društvenoj nauci istu ulogu kao i inercija u klasičnoj fizici.” (*Građa za teoriju proletarijata*)

84

Naučno-deterministički aspekt Marksove misli je upravo ono što ju je učinilo podložnom “ideologizaciji”, kako za njegovog života, tako još i više u teorijskom nasleđu koje ostavio radničkom pokretu. Napredovanje istorijskog subjekta je opet bilo odloženo, dok je ekonomija, ta istorijska nauka *par excellence*, sve više dobijala na značaju kao garant svoje buduće i neminovne negacije. Tako je *revolucionarna praksa*, jedini pravi faktor te negacije, bila sve više potiskivana iz teorijskih razmatranja. Najveća važnost je pridavana strpljivom proučavanju ekonomskog razvoja, a sva patnja koju je taj razvoj nosio sa sobom bila je dočekivana sa hegelovskom smirenošću. Rezultat je bilo “groblje dobrih namera”. Sada je jasno da se, u skladu sa “naukom o revoluciji”, *svest uvek javlja prerano* i da mora biti promišljena. “Istorija je pokazala da nismo bili u pravu, ni mi, ni oni koji su mislili kao mi”, pisao je Engels 1895. “Postalo je jasno da je ekonomski razvoj širom kontinenta u to vreme bio daleko od zrelosti.” Tokom čitavog života Marks je gradio jednu doslednu teoriju, ali izlaganje te teorije odvijalo se na terenu vladajuće misli, kao kritika posebnih disciplina, pre svega političke ekonomije, glavne nauke buržoaskog društva. Upravo u tom osakaćenom obliku, koji je kasnije prihvaćen kao “ortodoksan”, Marksova teorija je postala “marksizam”.

85

Slabosti Marksove teorije prirodno su vezane za slabosti revolucionarne borbe proletarijata tog vremena. Nemačka radnička klasa nije ostvarila revoluciju iz 1848. godine; pariska Komuna bila je poražena u izolaciji. Samim tim, ni revolucionarna teorija nije mogla biti potpuno ostvarena. Činjenica da je Marks u uglavnom ostajalo da tu teoriju brani i dalje usavršava u čitaonici Britanskog muzeja, imala je obogaljujuće posledice na samu teoriju. Marksovi naučno izvedeni zaključci o budućem razvoju radničke klase, zajedno sa organizacionom praksom koja se oslanjala na te zaključke, postali su prepreke sa kojima se proletera svest suočila u kasnijem periodu.

86

Teorijski nedostaci *naučne* odbrane proletera revolucije (kako u sadržaju, tako i u obliku u kojem je bila izložena) u krajnjoj liniji proističu iz poistovećivanja proletarijata sa buržoazijom u pogledu *težnje ka revolucionarnom osvajanju vlasti*.

87

Marks je još u *Komunističkom manifestu* pokušao da dokaže legitimnost proleterske vlasti, navodeći kao argument uzastopne pokušaje njihovih prethodnika, što ga je vodilo ka preteranom pojednostavljivanju istorijske analize i njenom svođenju na linerani prikaz razvoja oblika proizvodnje, u kojem klasna borba nužno vodi "ili ka revolucionarnom preobražaju čitavog društva ili ka međusobnom uništenju sukobljenih klasa." Ipak, istorijske činjenice govore da je "azijatski način proizvodnje" (kako ga je Marks nazivao na drugim mestima) *opstao u skoro neizmenjenom obliku uprkos svim klasnim sukobima, da slugama nikada nije uspelo da zbace feudalne gospodare i da ni jedna pobuna robova u antičkom svetu nije vodila ka vladavini slobodnih ljudi*. Taj linerani prikaz previđa činjenicu da je buržoazija jedina revolucionarna klasa koja je ikada pobedila, da je to jedina klasa za koju je razvoj ekonomije bio istovremeno i uzrok i posledica dolaska na vlast. Isto pojednostavljivanje vodilo je Marksa ka zapostavljanju ekonomske uloge države u upravljanju klasnim društvom. Uspon buržoazije je oslobodio ekonomiju od države, ali samo utoliko što je prethodno stanje bilo oruđe klasne represije unutar *statične ekonomije*. Buržoazija je prvobitno razvila sopstvenu, nezavisnu ekonomsku moć, tokom prelaznog perioda u kojem je država počela da slabi, a feudalizam počeo da narušava ravnotežu između različitih društvenih snaga. S druge strane, moderna država, čija je trgovačka politika počela da pruža podršku razvoju buržoazije, i koja se razvila u *državu same buržoazije* tokom liberalne (*laissez-faire*) epohe, postepeno je izrasla u centralnu silu planskog upravljanja ekonomskim procesom. Marksu je ipak uspelo da opiše "bonapartistički" prototip moderne državne birokratije, stapanje kapitala i države u "nacionalnu vlast kapitala nad radom, javnu silu stvorenu u cilju održavanja društvenog podaništva" – oblik društvenog poretka u kojem buržoazija odbacuje sav istorijski život osim onog svedenog na ekonomsku istoriju *stvari*, izlažući tako i sebe "osudi na političku ništavnost, kao i sve druge klase." Ovde se već nazire društveno-politička osnova modernog spektakla, koja negativno ukazuje na to da je proletarijat *samo pretendent* na istorijski život.

88

Jedine dve klase kojima se bavi Marksova teorija, dve čiste klase kojima je posvećena čitava analiza *Kapitala*, su buržoazija i proletarijat. To su jedine dve revolucionarne klase u celoj istoriji, ali koje deluju u vrlo različitim uslovima. Buržoaska revolucija je okončana; proleTERSka revolucija je i dalje neostvaren projekat koji se oslanja na ranije revolucije, ali koji se od svih njih kvalitativno razlikuje. Ako se previdi *originalnost* istorijske uloge buržoazije, onda je lako prevideti i konkretnu originalnost proleTERSkog projekta, koji neće postići ništa ako ne razvije sopstvenu zastavu i ne prepozna "svu veličinu svog zadatka". Buržoazija je došla na vlast jer je to bila klasa koja je razvijala ekonomiju. Proletarijat ne može da razvije vlastiti, novi oblik vlasti, osim ukoliko ne postane *svesna klasa*. Razvoj proizvodnih snaga sam po sebi ne garantuje sticanje te moći – čak ni posredno, usled sve većeg lišavanja koje taj razvoj povlači za sobom. Tom cilju ne služi ni osvajanje državne vlasti u jakobinskom stilu. Proletarijat ne može da iskoristi ni jednu *ideologiju* koja svoje posebne ciljeve lažno predstavlja kao opšte, jer on ne može da se zadovolji ni jednom delimičnom stvarnošću kao svojom sopstvenom.

89

Ako se Marks, posebno za vreme svog aktivnog učešća u proleterskoj borbi, previše oslanjao na naučne metode, do te mere da je stvorio intelektualnu osnovu za iluziju *ekonomizma*, jasno je da on lično nije imao takvih iluzija. U čuvenom pismu od 7. decembra 1867. godine, koje je pratilo jedan kritički osvrt na *Kapital* – a koje je sam napisao, sa idejom da ga Engels predstavi štampi kao delo jednog protivnika – Marks je jasno ukazao na ograničenja svoje nauke: "Lične sklonosti autora (koje su mu, možda, nametnuli njegova politička uverenja i prošlost), naime, način na koji on lično vidi i predočava krajnje posledice sadašnjih kretanja i društvenih procesa, nemaju veze sa njegovom javno publikovanom analizom." Ograđujući se tako od "tendencioznih zaključaka" sopstvene objektivne analize, uz ironiju onog "možda", povodom vannaučnih izbora koji su mu navodno bili "nametnuti", Marks je posredno otkrio metodološki ključ koji povezuje ta dva aspekta njegove misli.

90

Spajanje znanja i akcije mora biti sprovedeno unutar same istorijske borbe, tako da se oni neprestano uzajamno potvrđuju. Proletarijat je bio formiran kao subjekat koji u tom procesu organizuje revolucionarnu borbu i reorganizuje društvo *u trenutku revolucije* – to je tačka u kojoj moraju biti ostvareni *praktični uslovi za formiranje svesti*, uslovi u kojima se teorija prakse potvrđuje kao praktična teorija. Ali, revolucionarna teorija je doslovno ignorisala to ključno pitanje *organizacije* tokom čitavog perioda formiranja radničkog pokreta, kada je ta teorija još uvek imala *jedinstven* karakter nasleđen od istorijske misli (i kada je s pravom pretendovala da se razvije u jedinstvenu istorijsku *praksu*). Umesto toga, pitanje organizacije je postalo najslabija tačka radikalne teorije, oblast konfuzije, koja je vodila ka povratku na hijerarhijske i etatiističke taktike pozajmljene od buržoaske revolucije. Oblici organizacija radničkog pokreta, nastali iz ovog teorijskog nehata, pokušali su da održe jedinstvo teorije, razbijajući se na specijalizovane i fragmentirane discipline. Ta ideološki otuđena teorija nije više bila u stanju da prepozna praktičnu opravdanost jedinstvene istorijske misli, koju je zapravo bila izdala, posebno kada se opravdanost njenog postojanja iskazivala u spontanim pobunama radničke klase; ona je čak aktivno doprinosila potiskivanju svakog izraza ili sećanja na to jedinstvo. A upravo su ti istorijski oblici koji su nastajali u samoj borbi bili jedini praktičan teren na kojem je teorija mogla da se potvrdi. Upravo ti oblici su bili ono što je nedostajalo teoriji, samo što ta potreba nije bila formulisana i teorijski. *Sovjet*, na primer, nije bio teorijsko dostignuće. Ako se vratimo još dalje u prošlost, vidimo da se najveća teorijska istina Međunarodnog radničkog udruženja nalazi u samom njegovom praktičnom postojanju.

91

Početni uspeh Prve internacionale omogućio je da se ona oslobodi svih zbunjujućih uticaja vladajuće ideologije koji su preživeli unutar nje. Ali, poraz i progon koji su ubrzo usledili, izbacili su na površinu sukob između dva različita viđenja proleterske revolucije, od kojih je svako imalo jedan *autoritaran* aspekt koji je blokirao mogućnost svesnog samooslobođenja radničke klase. Rascep između pristalica Marksa i Bakunjinina, koji se uskoro postao nepremostiv, nastao je oko dva pitanja: pitanja vlasti u budućem revolucionarnom društvu i pitanja organizacije sadašnjeg pokreta, pri čemu je svaki od suparnika kasnije potpuno izmenio svoje stavove. Bakunjin je

odbacio kao iluziju stav da klase mogu biti ukinute primenom autoritarnih sredstava na državnu vlast, upozoravajući da bi to vodilo ka ponovnom uspostavljanju vladajuće birokratske klase i ka diktaturi onih koji sebe smatraju najupućenijima. Marks, koji je verovao da će zajedničko sazrevanje ekonomskih kontradikcija i radničke svesti u demokratskim uslovima ograničiti ulogu proleTERSKE države na kratku, prelaznu fazu, neophodnu da bi se učvrstili novi društveni odnosi, osudio je Bakunjinu i njegove sledbenike kao autoritarnu, konspirativnu elitu koja sebe svesno stavlja iznad Internacionalne, sa sumanutim planom da društvu nametne neodgovornu diktaturu najrevolucionarnijih elemenata (ili barem onih koji su sebe smatrali takvima). Svoje sledbenike Bakunjin je zaista mobilisao na toj osnovi: "Usred opšte bure mi treba da budemo nevidljivi vodiči revolucije, ne putem bilo kakvog vidljivog oblika vlasti, već putem kolektivne diktature naše Alijanse – diktature bez ikakvih oznaka, naziva i zvaničnog statusa, a opet još moćnije, upravo zato što neće imati ni jedno od pojava oboležja vlasti." Tako su se te dve *ideologije* radničke klase našle nepomirljivo sukobljene, svaka sa svojom delimično tačnom kritikom, ali sa izgubljenim jedinstvom istorijske misli i pretenzijom da se nametnu kao ideološki autoriteti. Moćne organizacije poput nemačke Socijaldemokratije i Federacije iberijskih anarhista (FAI) verno su služile svaka svojoj ideologiji, a posledice su svuda bile drugačije od onoga što se želelo.

92

Činjenica da su anarhisti videli ciljeve proleTERSKE revolucije kao *neposredno ostvarive* u isto vreme izražava svu snagu i slabost borbe kolektivističkih anarhista (jedine struje anarhizma koju treba uzeti ozbiljno; pretenzije individualističkih oblika anarhizma oduvek su bile smešne). Od istorijske misli moderne klasne borbe anarhisti su preuzeli samo zaključke; njihovo isključivo insistiranje na tim zaključcima bilo je dopunjeno svesnom ravnodušnošću prema pitanju metode. Njihova kritika *političke borbe* je samim tim ostajala apstraktna, dok je njihova posvećenost borbi na ekonomskom planu bila usmerena ka prividu konačnog rešenja, koje se po njima moglo postići jednim udarcem, na dan generalnog štrajka ili opšte pobune. Anarhisti su bili potpuno posvećeni *ostvarenju jednog ideala*. Anarhizam ostaje *samo ideološka negacija države* i klasnog društva – upravo onih društvenih uslova koji i podstiču odvojene ideološke pristupe. To je *ideologija čiste slobode*, koja sjedinjuje sve i odbacuje svaku predstavu o istorijskom zlu. To sjedinjavanje svih delimičnih zahteva u jedan, sveobuhvatan zahtev predstavlja najveći doprinos anarhista, koji su odbacili postojeće stanje sa stanovišta života kao celine, a ne samo iz nekog ograničenog, specijalizovanog kritičkog ugla. Ali, pošto se to sjedinjavanje videlo samo kao apsolutno, u skladu sa individualnim hiro i bez davanja prednosti nekom određenom načinu aktuelizacije, anarhizam je bio osuđen na propast kao suviše nedosledan. U svakoj konkretnoj borbi anarhizam se pozivao na uvek istu sveobuhvatnu lekciju, u kojoj je video dovoljnu i sasvim dovršenu platformu čitavog pokreta. To stanovište izrazio je i Bakunjin u pismu iz 1873. godine, napuštajući Federaciju Jure: "Tokom poslednjih devet godina Internacionala je razvila sasvim dovoljno ideja da spasi svet, samo kada bi ga ideje mogle spasiti. Izazivam svakog ko trvdi da ima neku novu. Nema više vremena za ideje, vreme je za akciju." Taj stav bez sumnje sledi proleTERSku istorijsku misao da ideje moraju biti stavljene u praksu, ali zato potpuno napušta istorijski teren, sa uverenjem da su odgovarajući oblici tog prelaska na praksu već pronađeni i da se nikada neće promeniti.

93

Anarhisti, koji su svojim ideološkim uverenjima sebe jasno izdvojili od ostatka radničkog pokreta, i sami su reprodukovali to *odvajanje kompetencije* u sopstvenim redovima, stvarajući tako uslove koji pogoduju neformalnoj dominaciji svake pojedine anarhističke organizacije nad svojim članstvom, oličene u njihovim vodećim propagandistima i ideolozima, specijalistima, čiji su osrednji intelektualni dometi bili dodatno ograničeni stalnim pozivanjem na nekoliko večitih istina. Ideološka odanost anarhista donošenju jednoglasnih odluka, utrla je put nekontrolisanoj manipulaciji od strane ovih *specijalista za slobodu*. Revolucionarni anarhizam je očekivao istu jednoglasnost, postignutu istim sredstvima, i od masa nakon njihovog oslobođenja. Osim toga, odbijanje anarhista da uzmu u obzir velike razlike u položaju različitih manjina uključenih u aktuelne borbe, a zatim i u postrevolucionarnu zajednicu slobodnih ljudi, stalno ih je vodilo u izolaciju, posebno kada bi se ukazala potreba za donošenjem kolektivnih odluka; to se potvrdilo u bezbrojnim anarhističkim pobunama u Španiji, koje su na lokalnom nivou trpele poraz za porazom.

94

Ova iluzija, na kojoj je izvorni anarhizam manje ili više jasno insistirao, potiče iz uverenja da je revolucija tu, odmah iza ugla, i da će trenutno ostvarenje te revolucije dokazati svu ispravnost anarhističke ideologije, kao i oblika praktične organizacije razvijenih u skladu sa tom ideologijom. Godine 1936. anarhizam je zaista uspeo da pokrene društvenu revoluciju, koja je predstavljala najnapredniji izraz proleterske snage koji je ikada ostvaren. Ali, čak i u tom slučaju treba imati u vidu da je opšti ustanak počeo kao puka odbrambena reakcija na pokušaj armije da izvrši puč. Osim toga, oklevanje da se revolucija izvede u potpunosti još u prvim danima borbe – zato što je Franko već kontrolisao polovinu zemlje i bio snažno podržavan sa strane, zato što je ostatak međunarodnog proleterskog pokreta već bio poražen i zato što je antifašistički blok uključivao različite buržoaske snage i etatističke radničke partije – pokazuje da je organizovani anarhistički pokret bio nesposoban da proširi delimična dostignuća revolucije, a zatim i da ih odbrani. Njegovi priznati lideri su postali vladini ministri, taoci buržoaske države koja ne samo da je uništila revoluciju, već je nastavila da gubi i u građanskom ratu.

95

“Ortodoksni marksizam” Druge internacionale je bio naučna ideologija socijalističke revolucije, koja je svu istinu poistovetila sa objektivnim ekonomskim procesima, a sebi stavila u zadatak da radnicima, edukovanim kroz njihove organizacije, dokaže svu neumitnost tih procesa. Ova ideologija oživljava neku vrstu vere u moć pedagoške demonstracije, koju smo sretali još kod socijalista-utopista, u kombinaciji sa *kontemplativnim* sagledavanjem istorijskog toka. Ovaj stav je bio lišen i hegelovske dimenzije istorijskog totaliteta i statične slike totaliteta koju su razvili utopisti (a najraskošnije Furijs). Taj naučni stav, koji je uspeo samo da oživi tradicionalnu dilemu između simetričnih etičkih opcija, prisutan je i u Hilferdingovom apsurdnom zaključku da razumevanje istorijske nužnosti socijalizma “ne daje nikakve smernice o praktičnom stavu koji bi trebalo zauzeti. Jer, jedno je shvatiti da je nešto neminovno, a nešto sasvim drugo staviti sebe u službu te neminovnosti” (*Finanzkapital*). Oni kojima nije uspelo da shvate da su, za Marksa i revolucionarni proletarijat,

jedinstvena istorijska misao i praktičan stav koji treba zauzeti bili *jedno*, završili su kao *žrtve prakse koju su usvojili*.

96

Ideologija socijaldemokratskih organizacija stavila je te organizacije pod kontrolu profesora zaduženih za edukaciju radničke klase, a oblik organizacije odgovarao je toj vrsti pasivnog sledbeništva. Učešće socijalista iz Druge internacionale u političkim i ekonomskim borbama bilo je nesumnjivo vrlo konkretno, ali u isto vreme i duboko nekritičko. Bila je to neskriveno *reformistička* praksa, u ime *iluzorne revolucije*. Ova ideologija revolucije bila je podrivena sopstvenim proklamovanim uspesima. Izdizanje socijalističkih novinara i parlamentarnih predstavnika iznad ostatka pokreta, podstaklo je te aktiviste, koji su ionako bili regrutovani među buržoaskom inteligencijom, da brzo usvoje i buržoaski životni stil. Čak su i industrijski radnici, regrutovani u borbama po fabrikama, pod uticajem sindikalne birokratije postajali brokeri radne snage, čiji je jedini zadatak bio da tu robu prodaju po "dobroj ceni". Da bi ta aktivnost makar ličila na revolucionarnu, kapitalizam bi morao da se pokaže nesposobnim da je toleriše na ekonomskom planu; ali, pokazalo se da kapitalizam nije imao nikakvih problema sa tolerisanjem tog legalističkog političkog izraza. Naučna ideologija socijaldemokrata je tvrdila da kapitalizam neće moći da toleriše ove ekonomske antagonizme, ali istorija je uporno dokazivala suprotno.

97

Bernštajn (Bernstien), socijaldemokrata veoma nesklon ideologiji, ali zato vrlo privržen metodologiji buržoaske nauke, bio je makar dovoljno iskren da ukaže na tu kontradikciju (prisutnu i kod reformističkog pokreta engleske radničke klase, koji se nikada nije opterećivao bilo kakvim revolucionarnim zahtevima). Ali, sam istorijski razvoj pružio je konačni dokaz. Iako pun iluzija svih vrsta, Bernštajn je tvrdio da kriza kapitalističkog načina proizvodnje neće čudesno uvećati snagu socijalista, koji su želeli da preuzmu revoluciju oslanjajući se upravo na ovakvo ortodoksno viđenje toka događaja. Tokom dubokih društvenih previranja pokrenutih Prvim svetskim ratom, što je zaista dovelo do buđenja radikalne svesti, u barem dva navrata se pokazalo da socijaldemokratska hijerarhija nije u stanju da nemačkim radnicima pruži *edukaciju koja bi ih preobrazila u teoretičare*: prvi put, kada je ubedljiva većina članova partije podržala imperijalistički rat; drugi put, kada je partija skršila ustanak Spartakovaca. Bivši radnik, Ebert, koji je postao jedan od socijaldemokratskih vođa, očigledno je ostao dobar hrišćanin, pošto je govorio da revoluciju mrzi "isto koliko i greh." Osim toga, pokazao se i kao pravi vesnik *predstavničkog socijalizma*, koji se uskoro razvio u smrtnog neprijatelja proleterijata u Rusiji i drugde, kada je sasvim precizno izrazio suštinu tog novog oblika otuđenja: "Socijalizam znači mnogo rada."

98

Kao marksistički mislilac, Lenjin je bio samo verni i dosledni sledbenik Kauckog, koji je *revolucionarnu ideologiju "ortodoksnog" marksizma* primenio na postojeće uslove u Rusiji, na koje se nije mogla primeniti reformistička praksa Druge internacionale. U ruskim uslovima, boljševička praksa upravljanja proleterijatom spolja i pomoću disciplinovane, podzemne partijske organizacije predvođene intelektualcima, "profesionalnim revolucionarima", postala je nova profesija, koja se nije uklapala ni u

jedan postojeći profesionalni sektor kapitalističkog društva (caristički režim očigledno nije bio u stanju da tu postigne bilo kakav kompromis). Tako su boljševici postali *jedini profesionalci u oblasti totalne društvene dominacije*.

99

S približavanjem rata i kolapsom internacionalne socijaldemokratije pred izazovom tog rata, autoritarni ideološki radikalizam boljševika pokazao se sposobnim da svoj uticaj proširi širom sveta. Krvavi poraz demokratskih iluzija radničkog pokreta pretvorio je čitav svet u Rusiju, dok je boljševizam, kao vlasnik jedinog revolucionarnog prodora ostvarenog u tom kriznom periodu, ponudio svoj hijerarhijski i ideološki model proletarijatu svih zemalja, požurujući ga da se svojoj vladajućoj klasi što pre obrati "na ruskom". Lenjin nije prigovarao marksizmu Druge internacionale zbog toga što je bio revolucionarna *ideologija*, već zato što je prestao da bude *revolucionarna ideologija*.

100

Istorijski trenutak u kojem je boljševizam trijumfovao u Rusiji *za sebe*, a socijaldemokratija vodila poredničku bitku *za stari svet*, označava konačno uspostavljanje onog stanja stvari koje se nalazi u srcu dominacije modernog spektakla: *predstavljanje radničke klase* je postalo njen najveći neprijatelj.

101

"U svim prethodnim revolucijama", pisala je Roza Luksemburg u *Die Rote Fahne* od 21. decembra 1918. "protivnici su se suočavali otvoreno i direktno: klasa protiv klase, program protiv programa. U ovoj revoluciji, trupe koje štite stari poredak ne bore se pod znamenjima vladajuće klase, već pod zastavom 'socijaldemokratske partije'. Kada bi se glavno pitanje ove revolucije postavilo otvoreno i direktno – kapitalizam ili socijalizam? – ogromna većina proletera ne bi imala nikakvih dilema." Tako je, samo nekoliko dana pre konačnog uništenja, radikalna struja nemačkog proletarijata otkrila tajnu novih uslova stvorenih čitavim dotadašnjim razvojem (čemu je značajno doprinelo i predstavljanje radničke klase): spektakularnu organizaciju odbrane vladajućeg poretka, društvenu oblast kojom vladaju prividi, *gde se nijedno "glavno pitanje" više ne može postaviti "otvoreno i direktno"*. Revolucionarno predstavljanje proletarijata na ovom stupnju je postalo glavni razlog i najvažnija posledica opšte falsifikacije društva.

102

Organizacija proletarijata po boljševičkom modelu bila je u isto vreme posledica nazadnih uslova u Rusiji i odustajanja radnika iz razvijenijih zemalja od revolucionarne borbe. Ti nazadni uslovi pogodovali su i naglašavanju kontrarevolucionarnih aspekata, koje je ovaj oblik organizacije nesvesno uključivao još od svojih početaka. Uzastopni neuspesi evropskih radničkih pokreta da iskoriste zlatnu priliku koja se ukazala u periodu 1918-1920. (neuspeh koji je podrazumevao i nasilno uništenje sopstvene radikalne manjine), samo su pomogli konsolidaciju boljševičke vlasti i omogućili tom *lažnom dostignuću* da se čitavom svetu predstavi kao

jedino moguće proletersko rešenje. Preuzimajući monopol nad državom kao jedini predstavnik i branilac vlasti radničke klase, boljševička partija je našla opravdanje za sebe i postala ono što je *već bila*: partija *vlasnika proletarijata* koji su temeljno iskorenili sve prethodne oblike vlasništva.

103

Tokom dvadeset godina različite socijaldemokratske struje u Rusiji vodile su beskrajnu debatu o uslovima koji bi mogli dovesti do pada Carizma – slabost buržoazije, većinsko seosko stanovništvo i potencijalno odlučujuća uloga proletarijata, koji je već bio grupisan i spreman za borbu, ali koji je činio samo manji deo populacije. Tu debatu je u praksi razrešio jedan činilac koji se nije pojavljivao ni u jednoj hipotezi: revolucionarna birokratija, koja se stavila na čelo radničke klase, osvojila je vlast i nastavila da nameće novi oblik klasne dominacije. Čisto buržoaska revolucija nije bila moguća; priče o “demokratskoj diktaturi radnika i seljaka” bile su najobičnije zamajavanje; u isto vreme, vlast proleterskih sovjeta nije mogla da se održi pod pritiskom klase malih zemljoposjednika, nacionalne i internacionalne Bele reakcije, ali i sopstvenih predstavnika, odvojenih i otuđenih u obliku partije radničke klase koja je preuzela potpunu kontrolu nad državom, ekonomijom, svim oblicima i sredstvima izražavanja, a uskoro i nad mislima ljudi. Teorija o permanentnoj revoluciji, koji su promovisali Trocki i Parvus, a koju je Lenjin usvojio aprila 1917. godine, pokazala se kao jedina prihvatljiva teorija za zemlje sa minimalno razvijenom buržoazijom, ali je i tu postala istinita tek sa pojavom do tada nepoznatog faktora – birokratske klasne vlasti. U brojnim raspravama unutar boljševičkog vođstva, Lenjin se pokazao kao najdosledniji zagovornik centralne, diktatorske vlasti koncentrisane u rukama ovog vrhovnog, ideološkog predstavnika. Lenjinu je uspevalo da uvek bude u pravu, u smislu da je bez izuzetka podržavao upravo ona rešenja proistekla iz ranijih izbora manjine koja je sada imala apsolutnu vlast: demokratiju, koja je bila uskraćena seljacima uz pomoć *države*, sada je trebalo uskratiti i radnicima, a zatim i komunističkim sindikalnim vođama, svim običnim članovima partije i konačno kadrovima iz najviših slojeva partijske hijerarhije. Na Desetom kongresu, kada je Kronštatski sovjat već bio vojno poražen i sahranjen pod pravom salvom optužbi, Lenjin je napao radikalne birokrate koji su se bili izdvojili u frakciju “radničke opozicije”, upućujući im ultimatum čiju je logiku Staljin kasnije proširio na apsolutnu podelu sveta: “Možete da budete ovde s nama ili protiv nas, napolju, s puškama u rukama, ali ne i nekakva opozicija... Imali smo dovoljno opozicije.”

104

Posle Kronštata, birokratija je konsolidovala svoju poziciju jedinog vlasnika sistema *državnog kapitalizma* – na unutrašnjem planu kroz privremeni savez sa seljacima (“Nova ekonomska politika”), a na spoljnjem služeći se radnicima mobilisanim u birokratske partije Treće internacionale kao podrškom ruskoj diplomatiji, sabotirajući čitav revolucionarni pokret i podržavajući buržoaske režime, u cilju sticanja veće sigurnosti na međunarodnom planu (režim Kuomintanga u Kini 1925-1927, Narodni Front u Španiji i Francuskoj, itd.). U sledećoj fazi birokratski režim je nastavio da učvršćuje vlast izlažući seljake teroru, u okviru primitivne akumulacije kapitala, najbrutalnije u istoriji. Industrijalizacija za vreme Staljinove vladavine otkrila je krajnje namere birokratskog sistema: nastavak vladavine ekonomije i očuvanje same suštine tržišnog društva – rada kao robe. Ali, taj proces je ukazao i na nezavisnost

ekonomije: ekonomija je uspostavila potpunu dominaciju nad društvom i pokazala se sposobnom da održi klasnu vladavinu potrebnu za svoje nesmetano odvijanje. To znači da je buržoazija stvorila jednu nezavisnu silu, koja, sve dok je nezavisna, može da funkcioniše i bez buržoazije. Totalitarna birokratija nije bila “poslednja posednička klasa u istoriji”, kako je to govorio Bruno Rici; to je bila samo *zamena za vladajuću klasu* u sistemu robne ekonomije. Klimavi sistem kapitalističkog vlasništva bio je zamenjen sirovijom verzijom samog sebe – pojednostavljenim, manje razuđenim i *centralizovanim* kolektivnim vlasništvom birokratske klase. Taj nerazvijeni oblik vladajuće klase odgovara uslovima ekonomske nerazvijenosti; on pred sobom nema drugu perspektivu, nego da se uhvati u koštac sa tom nerazvijenošću samo u određenim delovima sveta. Hijerarhijski i etastički okvir tog sirovog izdanka kapitalističke vladajuće klase obezbedila je partija radničke klase (koja je i sama bila oblikovana hijerarhijskim odvajanjem karakterističnim za buržoaske organizacije). Kao što je to primetio Ante Ciliga tokom robijanja u jednom od Staljinovih zatvora, “tehničko pitanje organizacije postalo je društveno pitanje.” (*Lenjin i revolucija*)

105

Revolucionarna ideologija – to dosledno odvajanje – koja je u lenjinizmu dostigla najviši stupanj voluntarizma kao oblika upravljanja stvarnošću, sa staljinizmom se vratila svojoj suštinskoj nedoslednosti. U toj fazi, ideologija više nije bila oruđe, već sama sebi cilj. Ali, laž koja više ne dopušta bilo kakav izazov postaje ludilo. Totalitarna ideologija u isto vreme poništava stvarnost i određuje joj jedini smisao: postoji samo ono što ona kaže da postoji. Iako je taj primitivni oblik spektakla bio ograničen uglavnom na nerazvijene regione, on je ipak odigrao suštinsku ulogu u globalnom razvoju spektakla. Taj poseban oblik materijalizacije ideologije nije preobrazio svet ekonomski, kao što je to uradio razvijeni kapitalizam; on je samo uz pomoć policijsko-državnih metoda promenio ljudsku percepciju sveta.

106

Vladajuća totalitarno-ideološka klasa je gospodar jednog izokrenutog sveta: što je ta klasa moćnija, ona više insistira na tome da zapravo ne postoji, a svoju moć koristi pre svega zato da bi nametnula to viđenje. Ona je, međutim, skromna samo u tom smislu; naime, ta zvanično nepostojeća birokratija svoje nepogrešivo vođstvo proglašava za krunu dosadašnjeg istorijskog razvoja. Iako je njeno postojanje svuda očigledno, birokratija, *kao klasa*, mora da bude *nevidljiva*. Posledica toga je da čitav društveni život postaje oblik ludila. Društvena organizacija totalnog krivotvorenja potiče iz te osnovne kontradikcije.

107

Staljinizam je bio i vladavina terora *unutar* birokratske klase. Teror na kojem je počivala vlast te klase nužno se okrenuo i protiv nje: ona nije imala nikakvo pravno utemeljenje, nikakav zakonski priznat status posedničke klase koji bi važio za sve njene pripadnike. Njeno vlasništvo moralo je da bude maskirano jer se temeljilo na lažnoj svesti koja je svoju vlast mogla da održi samo putem vladavine opšteg terora, u kojoj su njeni pravi motivi bili potpuno zamračeni. Članovi vladajuće birokratske klase imali su samo pravo kolektivnog vlasništva nad društvom; u toj velikoj laži oni su igrali ulogu proletarijata koji upravlja socijalističkim društvom; kao glumci, morali

su da se striktno pridržavaju tog scenarija ideološke izdaje. Ali, da bi zaista učestvovali u tom krivotvorenju, njihova legitimnost je morala da bude potvrđena. Nijedan birokrata kao pojedinac nije imao pravo na vlast; da bi se dokazao kao proleter, morao je da se pokazuje kao sušta suprotnost birokrati; s druge strane, nije mogao da se dokaže ni kao birokrata, jer je zvanična politika glasila da birokratija ne postoji. Zato je legitimitet svakog birokrate potpuno zavisio od *zvaničnog pečata* vladajuće ideologije; ona je svim birokratama *koje nije uništila* priznavala pravo na kolektivno članstvo u "socijalističkom režimu". Iako su birokrate imale kolektivno pravo na donošenje svih društvenih odluka, koheziju njihove klase mogla je da obezbedi samo koncentracija njihove terorističke vlasti u jednoj ličnosti. Ta ličnost je bila izvor jedine praktične istine vladajuće laži; samo je ona imala pravo da povlači nepokolebljivu liniju razdvajanja – iako je ta linija stalno bila prilagođavana. Staljin je donosio neopozive odluke o tome ko jeste, a ko nije član vladajuće birokratije, ko je "proleter na vlasti", a ko "izdajica i plaćenik Wall Streeta ili Mikada." Atomizirane birokrate mogle su da dobiju svoj kolektivni legitimitet samo kroz ličnost Staljina – gospodara sveta koji je uskoro sebe počeo da doživljava kao vrhovno biće, nad kojim ne postoji nijedan viši oblik duha. "Svoju pravu prirodu – sveprisutnu vlast – gospodar sveta prepoznaje kroz razorno nasilje koje primenjuje nad svojim podanicima, lišenim svake moći." On je sila koja sama određuje oblast svoje dominacije, ali i "sila koja jedina ima pravo da *pustoši* tu oblast".

108

Vremenom je ta ideologija, kroz osvajanje totalne vlasti, i sama postala totalna, menjajući se tako iz delimične istine u totalitarni falsifikat. Istorijska misao bila je tako temeljno poništena, da ni sama istorija, čak ni na nivou elementarnog empirijskog znanja, više nije mogla da postoji. Totalitarno birokratsko društvo živi u večitoj sadašnjosti, a sve što se ranije dogodilo postoji samo kao oblast otvorena za policijsku intervenciju. Taj projekat, koji je najavio još Napoleon, s idejom o "monarhistički dirigovanoj energiji sećanja", u staljinizmu je ostvaren kroz stalno prepravljanje istorije, koje nije menjalo samo tumačenje prošlih događaja, već i same događaje. Ali, cena tog oslobođenja od istorijske stvarnosti bila je gubitak svakog racionalnog referentnog okvira nužnog za kapitalizam kao *istorijski* sistem. Dobro je poznato koliko je rusku ekonomiju koštala naučna primena jedne poludele ideologije (treba se samo setiti Lisjenkovog fijaska).² Ova protirečnost – činjenica da se totalitarna birokratija, koja pokušava da upravlja industrijskim društvom, nalazi razapeta između svoje potrebe za racionalnošću i stalnog potiskivanja racionalnosti – takođe je njena najveća slabost u poređenju sa normalnim kapitalističkim razvojem. Kao što ne može da reši problem poljoprivrede na uobičajeni kapitalistički način, birokratija je inferiorna u odnosu na kapitalizam i u oblasti industrijske proizvodnje, jer proizvodnju može da planira samo na autoritaran način, zasnovan na nerealnim i potpuno falsifikovanim pretpostavkama.

² Trofim Denisovič Lisjenko: ruski genetičar-agronom, čiji su sumanutu eksperimenti napravili pustoš u ruskoj poljoprivredi. (nap. prev.)

Između dva svetska rata revolucionarni pokret radničke klase je bio uništen zajedničkom akcijom staljinističke birokratije i fašističkog totalitarizma (potonji je, kao organizacija, bio direktno inspirisan partijskim modelom koji je prvi put bio isproban i razvijen u Rusiji). Fašizam je bio očajnički pokušaj da se buržoaska ekonomija spase od dvostruke opasnosti – krize i proleterske subverzije; *opsadno stanje* u kojem se kapitalističko društvo spasilo ubrizgavajući sebi dozu racionalizacije u vidu masivne državne intervencije u sferi upravljanja. Ali, ta racionalizacija je bila podrivena iracionalnošću sopstvenih metoda. Iako je fašizam pozivao na odbranu glavnih ikona buržoaske ideologije, koje su postale konzervativne (porodica, privatno vlasništvo, moralni poredak, patriotizam), u isto vreme mobilisajući sitnu buržoaziju i nezaposlene radnike uspaničene ekonomskom krizom ili razočarane neuspelom pokušajem socijalista da izvedu revoluciju, to u suštini nije bio ideološki pokret. Fašizam je otvoreno pokazivao svoje pravo lice: bilo je to nasilno oživljavanje *mita*, koji poziva na učešće u zajednici zasnovanoj na drevnim pseudovrednostima: rasi, krvi, vođi. Bio je to *tehnološki opremljeni primitivizam*. Njegova izveštačena reinterpretacija mita u novom, spektakularnom kontekstu izvođena je primenom najsavremenijih metoda uslovljavanja i iluzije. Zato fašizam ima značajnu ulogu u formiranju modernog spektakla, a način na koji je uništio stari radnički pokret čini ga jednom od temeljnih sila savremenog društva. Ipak, pošto se radilo o jednom od najskupljih načina za očuvanje kapitalizma, ulogu fašizma preuzele su najveće kapitalističke države, kao mnogo snažniji i racionalniji oblici tog poretka.

Kada je ruska birokratija konačno uspela da se reši svih ostataka buržoaskog vlasništva koji su ometali njenu vlast u sferi ekonomije, da razvije ekonomiju zbog svojih ciljeva i da bude priznata kao član kluba velikih sila, pozelela je da na miru uživa u svojim dostignućima, što je zahtevalo odbacivanje svih oblika proizvoljnosti kojima je još uvek bila podređena. Tako se ona odrekla staljinizma kao svog porekla. Ali, ta osuda je ostala staljinistička – proizvoljna, neobrazložena i otvorena za stalna prilagođavanja – jer *tajna ideološke laži nikada ne sme biti otkrivena*. Birokratija ne može da se oslobodi, ni politički ni kulturno, jer njeno postojanje kao klase zavisi od njenog ideološkog monopola, koji je, koliko god bio masivan i nezgrapan, ipak samo titula vlasti. Ta ideologija je izgubila svaku strast za svojim originalnim izrazom, ali je i u tom rutinskom obliku zadržala represivnu ulogu kontrole nad svakim mišljenjem i zabrane bilo kakve konkurencije. Birokratija je tako ostala beznadežno vezana za jednu ideologiju u koju više niko nije verovao. Vlast koju je koristila da bi izazvala strah, sada je izazivala samo podsmeh, ali je i tako ismevana uspevala da se održi pod stalnom pretnjom povratka iste one terorističke sile koje je pokušavala da se otarasi. Tako se, kad god je mislila da dokazuje svoju superiornost na terenu kapitalizma, ta vlast otkrivala samo kao *siromašni rođak* kapitalizma. Kao što je njena stvarna istorija bila u suprotnosti sa fasadom legaliteta, a njeno brutalno održavanje neznanje u suprotnosti sa njenim naučnim pretenzijama, tako je i njen pokušaj da se sa kapitalizmom nadmeće u oblasti proizvodnje robnog obilja bio frustriran činjenicom da to obilje ima *sopstvenu, unutrašnju ideologiju*, koja podrazumeva slobodu izbora u neograničenom spektru lažnih spektakularnih alternativa – lažnu slobodu koju birokratska ideologija i dalje nije mogla da dopusti.

111

U sadašnjoj fazi razvoja birokratije njena ideološka pretenzija na vlast svuda doživljava kolaps. Vlast uspostavljena nacionalno, u ime internacionale perspektive, sada mora da se pomiri s tim da svoj sistem laži može da zadrži samo u nacionalnim granicama. Nejednak ekonomski razvoj različitih birokratija sa sukobljenim interesima, koje su uspele da razviju sopstveni "socijalizam", u više zemalja je vodio ka opštoj, javnoj konfrontaciji sa ruskom ili kineskom laži. Od tada, svakoj birokratiji na vlasti ostalo je da pronađe sopstveni put; isto važi i za sve totalitarne partije koje teže vlasti (posebno one koje su preživele iz doba Staljina među nekim nacionalnim radničkim klasama). Taj kolaps na međunarodnom planu bio je dodatno pogoršan nekim unutrašnjim osporavanjima, koja su prvi put postala vidljiva za vreme pobune radnika u istočnom Berlinu, koji su tražili "vladu metalskih radnika" – a posebno u slučaju Mađarske, gde je to osporavanje išlo do osnivanja suverenih radničkih saveta. Ali, na kraju se to urušavanje globalnog saveza zasnovanog na birokratskoj mistifikaciji pokazuje i kao krajnje nepovoljno za budući razvoj kapitalističkog društva. Buržoazija je na dobrom putu da izgubi protivnika koji ju je objektivno podržavao, jer je stvarao *iluziju o jedinstvenom karakteru čitave opozicije postojećem poretku*. Podela rada između ta dva uzajamno podupiruća oblika spektakla dovršava se cepanjem samih pseudorevolucionarnih uloga. Spektaklurni činilac propasti radničkog pokreta i sam hita u susret svom uništenju.

112

Jedini savremeni sledbenici lenjinističke iluzije su različite trockističke frakcije, koje tvrdoglavo istrajavaju u poistovećivanju proleterskog projekta sa ideološkim, hijerarhijskim organizacijama, uprkos svom istorijskom iskustvu koje odbacuje takvu perspektivu. Udaljenost trockizma od istinski revolucionarne kritike sadašnjeg društva donekle odgovara značajnoj udaljenosti u odnosu na neke stavove koji su bili pogrešni i u vreme kada su bili osnova stvarnih borbi. Do 1927. Trocki je bio suštinski odan birokratskoj vrhuški, u isto vreme nastojeći da preuzme kontrolu nad njom, u cilju stvaranja autentične, boljševičke spoljne politike. (Na primer, dobro je poznato da je u nameri da pomogne u sakrivanju čuvenog Lenjinovog "Testamenta", išao dotle da okleveta svog najbližeg sledbenika Maksa Istmana, koji je objavio taj dokument.) Trockog je osudila njegova vlastita, polazna perspektiva: naime, kada birokratija jednom postane svesna da se na domaćem frontu razvila u kontrarevolucionarnu klasu, ona je osuđena da *sličnu kontrarevolucionarnu ulogu* igra i u drugim zemljama (iako, naravno, i dalje u ime revolucije). Njegovi kasniji pokušaji da stvori IV Internacionalu patili su od istih slabosti. Postavši bezuslovni sledbenik boljševičkog oblika organizacije (što je postao tokom druge ruske revolucije, 1917), do kraja života je odbijao da se suoči s pravom prirodom birokratije kao nove vladajuće klase.

Kada je 1923. Lukač predstavio taj isti organizacioni oblik kao dugo traženu vezu između teorije i prakse, u kojoj proleter i prestaju da budu samo "posmatrač" zbivanja unutar svoje organizacije i postaju svesni akteri i stvaraoci tih zbivanja, on je boljševičkoj partiji pripisao u zasluge sve ono što ta partija *nije bila*. Uprkos dubini svog teorijskog rada, Lukač je ostao samo ideolog koji govori u ime vlasti potpuno otuđene od proleterskog pokreta, verujući i uspevajući da svoju publiku uveri kako se u toj ulozi oseća *kao kod kuće*. U narednom periodu, kada je vlast pokazala kako lako otpisuje svoje lakeje, Lukačeva beskrajna samopokajanja otkrila su, sa

karikaturalnom jasnoćom, do koje se mere bio poistovetio s nečim *potpuno suprotnim* sebi i svemu za šta se zalagao u *Istoriji i klasnoj svesti*. Lukačev primer najbolje ilustruje istinitost osnovnog pravila koje važi za sve intelektualce ovog veka: ono prema čemu su pokazivali respekt, bila je tačna mera njihove *degradacije*. Ipak, svoje aktivnosti Lenjin nije prikrivao ovakvim iluzijama; naprotiv, dopuštao je da "partija ne može da istražuje da li između filozofije njenih članova i partijskog programa postoji neka kontradikcija." Partija čiji je idealizovan portet Lukač bio tako neprikladno oslikao, u stvarnosti je bila podešena samo za jedan specifičan i ograničen zadatak: osvajanje vlasti.

113

Pošto se neolenjinistička iluzija današnjih trockista nalazi u stalnoj kontradikciji sa stvarnošću modernih kapitalističkih društava (buržoaskih ili birokratskih), ne treba da nas čudi činjenica što ta platforma ima najbolji prijem u formalno nezavisnim, "nerazvijenim" zemljama, u kojima birokratski državni socijalizam, u režiji lokalnih vladajućih klasa, jedva dostiže razinu *čisto ideološkog ekonomskog razvoja*. Hibridni sastav tih vladajućih klasa manje ili više jasno je vezan za njihov položaj unutar buržoasko-birokratskog spektra. Njihovo stalno manevrisanje, na međunarodnom planu, između dva pola kapitalističke vlasti, zajedno s brojnim ideološkim kompromisima (najviše sa Islamom) koji proističu iz njihove heterogene društvene baze, lišili su tu degradiranu verziju ideološkog socijalizma svakog ozbiljnog sadržaja, osim policije. Tako jedan tip te birokratije formira organizaciju sposobnu da kombinuje borbu za nacionalno oslobođenje sa seljačkom pobunom; zatim, kao u Kini, pokušava da primeni staljinistički model industrijalizacije na društvo još manje razvijeno nego što je to bila Rusija 1917. Birokratija sposobna da sprovede industrijalizaciju može da se razvije iz sitne buržoazije i da na vlast dođe uz pomoć vojnih oficira, kao što je bio slučaj u Egiptu. Na drugim mestima, kao u Alžiru nakon rata za nezavisnost, birokratija koja se tokom rata razvijala kao paradržavna vlast može da konsoliduje svoju poziciju kroz kompromis sa tankim slojem nacionalne buržoazije. Najzad, u bivšim kolonijama crne Afrike, koje su ostale tesno vezane za američku i evropsku buržoaziju, lokalna buržoazija nastaje tako što *prisvaja* državu (najčešće na osnovu vlasti tradicionalnih plemenskih poglavica). Strani imperijalisti ostaju pravi gospodari tih zemalja, ali u određenoj fazi njihovi domaći akteri mogu da budu nagrađeni za prodaju lokalnih proizvoda tako što će dobiti lokalnu državu – državu nezavisnu od lokalnih masa, ali ne i od imperijalizma. Rezultat je veštačka buržoazija koja nije sposobna da akumulira kapital, već samo da proćerda višak vrednosti koji ubira iz lokalnog rada i subvencija dobijenih od državamentora i međunarodnih monopola. Ova klasa, nesposobna da ispuni normalnu ekonomsku ulogu buržoazije, uskoro se može naći pred izazovom opozicionih pokreta oblikovanih po birokratskom modelu, prilagođenom lokalnim uslovima, koji teže preuzimanju njenog poseda. Ali, uspeh te birokratije na planu industrijalizacije počinje da stvara istorijske uslove njenog poraza: akumulirajući kapital, ona akumulira i proletarijat, stvarajući tako sopstvenu negaciju u zemljama gde takva negacija ranije nije postojala.

114

U složenim i strašnim događajima koji su obeležili epohu klasne borbe i nametnuli joj novi niz uslova, proletarijat industrijskih zemalja je izgubio sposobnost da razvije

sopstvenu, nezavisnu perspektivu. U krajnjoj analizi, on je izgubio i *sve svoje iluzije*. Ali, ne i svoje biće. Proletarijat nije eliminisan. On ostaje prisutan u jasnom i nesvodivom obliku, u uslovima sve većeg otuđenja modernog kapitalizma. Njega čini ogromna većina radnika koji su izgubili svaku kontrolu nad svojim životima i koji, *postavši toga svesni*, sebe ponovo definišu kao proletarijat, silu koja teži negaciji ovog društva iznutra. Taj proletarijat je objektivno osnažen objektivnom eliminacijom seljaštva, kao i činjenicom da se uslovi i način rada u uslužnom sektoru i intelektualnim profesijama sve više oblikuju po uzoru na fabričke. Ipak, *subjektivno*, proletarijat je još uvek daleko od svake praktične klasne svesti, što važi ne samo za "bele", već i za "plave kragne", koji i dalje ne mogu da prevaziđu svu impotenciju i mistifikacije starih pristupa.

Ali, kada taj proletarijat otkrije da njegova vlastita, otuđena snaga doprinosi stalnom jačanju kapitalističkog društva, ne više samo u obliku njegovog otuđenog rada, već i u obliku sindikata, političkih partija i institucija državne vlasti koje je sam stvorio u cilju svog oslobođenja, onda on, kroz konkretno istorijsko iskustvo uviđa i to da kao klasa mora da se suprotstavi svemu što mu se nameće spolja, kao i svim oblicima specijalizacije vlasti.

Proletarijat je nosilac revolucije *koja više ništa ne ostavlja izvan sebe*, revolucije koja podrazumeva stalnu dominaciju sadašnjice nad prošlošću i totalnu kritiku svakog oblika odvajanja; on mora da pronade i odgovarajuće oblike akcije koji će izneti tu revoluciju. Nikakvo kvantitativno ublažavanje njegove bede, nikakvo iluzorno učešće u hijerarhijskom sistemu ne može da mu pribavi trajan lek za njegovo nezadovoljstvo: proletarijat ne prepoznaje sebe ni u jednoj posebnoj nepravdi kojoj je bio izložen, *niti u ispravljanju bilo koje posebne nepravde* ili čak mnogih takvih nepravdi, već samo u ispravljanju one *apsolutne nepravde* koja ga isključuje iz istinskog života.

115

Novi znaci negacije koji se javljaju u ekonomski najrazvijenijim zemljama, a koje spektakl ne razume ili pokušava da falsifikuje, dokaz su da je novo doba već počelo. Već smo videli neuspeh prvog napada radničke klase na kapitalizam; sada prisustvujemo *neuspehu kapitalističkog obilja*. Antisindikalna borba radnika na Zapadu prvo je naišla na otpor kod samih sindikata; pobunjena mladež pokreće nove proteste, još uvek nejasne i zbunjene, ali koji se jasno očituju u odbijanju umetnosti, svakodnevnog života i stare, specijalizovane politike. To su dve strane nove, spontane pobune, koja se u prvi mah ispoljava kao kriminalna, a obe su vesnici drugog proleterskog napada na klasno društvo. Izgubljena deca ove još uvek nepokretne armije koja izlazi na bojište – izmenjeno, a opet isto – okupljaju se oko novog Generala Luda, koji ih ovog puta poziva da unište *mašineriju dozvoljene potrošnje*.

116

"Dugo traženi politički oblik kroz koji radnička klasa može da ostvari svoje ekonomsko oslobođenje" jasno je naznačen u ovom veku u obliku revolucionarnih radničkih saveta koji su donosili sve odluke i imali svu izvršnu vlast, povezujući se u saveze (federacije) putem delegata koji su odgovorni svojoj bazi i koji mogu biti opozvani u svakom trenutku. Saveti kakvi su zaista postojali bili su samo gruba

naznaka njihovih mogućnosti, jer su odmah bili potiskivani i poraženi različitim mehanizmima odbrane klasnog društva, u koje svakako treba uračunati i lažnu svest. Kao što je Panekoek (Pannekoek) ispravno naglasio, vlast radničkih saveta više "otvara pitanja", nego što ih rešava. Ali, upravo u okviru takvog oblika društvene organizacije problemi proleterske revolucije mogu da pronađu svoje pravo rešenje. To je teren na kojem se sreću svi preduslovi istorijske svesti: teren na kojem se ostvaruje *aktivna*, direktna komunikacija, gde se ukida svaka vrsta specijalizacije, hijerarhije i odvajanja i gde se postojeći uslovi transformišu u "uslove jedinstva". U tom procesu proletarijat postaje subjekt koji odbacuje svoju čisto kontemplativnu ulogu: njegova svest sada je jednaka praktičnoj organizaciji koju je sam izabrao, jer ta svest više ne može da se razdvoji od njegovog doslednog delovanja na istoriju.

117

S vlašću saveta – koja na međunarodnom planu mora da zameni sve druge oblike vlasti – proleterski pokret postaje svoj vlastiti proizvod. Taj proizvod se više ne razlikuje od svog proizvođača, a njegov jedini cilj je njegovo vlastito ispunjenje. Samo na taj način negacija života u spektaklu može i sama biti negirana.

118

Pojava radničkih saveta u prvoj četvrtini ovog veka bila je najnapredniji izraz starog proleterskog pokreta, ali je prošla skoro nezapaženo, osim u prerušenom izdanju, jer su saveti bili potiskivani i uništeni zajedno sa ostatkom pokreta. Danas, iz perspektive nove proleterske kritike, saveti mogu da se sagledaju u pravom svetlu, *kao jedini neporaženi aspekt jednog poraženog pokreta*. Istorijska svest koja uviđa da su saveti jedini prostor za njeno delovanje, sada može da se uveri da oni više nisu na periferiji jednog pokreta koji se gasi, već u samom središtu pokreta koji se tek uzdiže.

119

Revolucionarna organizacija koja nastaje pre uspostavljanja vlasti radničkih saveta, mora da pronađe odgovarajuće oblike borbe; ali, istorijsko iskustvo govori da ona više ne može da polaže pravo na to da *predstavlja* radničku klasu. Njen zadatak je pre svega da unutar sebe ostvari radikalno odvajanje od *sveta odvajanja*.

120

Revolucionarna organizacija je dosledan izraz teorije prakse sve dok ostvaruje dvosmernu komunikaciju sa praktičnom borbom u procesu formiranja praktične teorije. Njena vlastita praksa treba da ojača ovu komunikaciju i doslednost same borbe. U trenutku revolucije, kada sva društvena odvajanja bivaju ukinuta, organizacija mora da ukine samu sebe kao poseban oblik odvajanja.

121

Revolucionarna organizacija mora da razvije sveobuhvatnu kritiku društva, to jest, sveobuhvatnu kritiku svih aspekata otuđenog društvenog života, odbijajući kompromis sa bilo kojim oblikom odvojene vlasti, bilo gde u svetu. U njenoj borbi

protiv klasnog društva, oružje je *suština* samih boraca: zato revolucionarna organizacija ne sme da dopusti da se uslovi odvajanja i hijerarhije koje nameće vladajući poredak pojave unutar nje. Ona ne sme da bude deformisana vladajućim spektaklom. Jedino ograničenje u pravu svakog da učestvuje u njenoj totalnoj demokratiji je to što svaki njen pripadnik mora da shvati i usvoji njenu doslednu kritičku teoriju i da tu doslednost ispoljava kako na planu same kritičke teorije, tako i u vezi između te teorije i praktične aktivnosti.

122

Kako sve veće otuđenje, koje kapitalizam nameće na svim nivoima, čini radnicima sve težim da shvate i imenuju svoju bedu, dovodeći ih tako u poziciju da tu bedu *odbace u potpunosti ili da je ne odbace uopšte*, revolucionarna organizacija mora da shvati da *protiv otuđenja ne može da se bori otuđenim načinima borbe*.

123

Proleterska revolucija može da uspe samo ako po prvi put u istoriji svi shvate i počnu da žive teoriju kao razumevanje ljudske prakse. Ona zahteva da radnici postanu dijalektičari i da svoje misli sprovedu u praksi. Ona zahteva od svojih "ljudi bez svojstava" više nego što je buržoaska revolucija zahtevala od kvalifikovanih individualaca kojima je poverila svoj zadatak (budući da je delimična ideološka svest, koju je stvorio jedan segment buržoaske klase, bila zasnovana na ekonomiji, tom *centralnom aspektu društvenog života* u kojem je buržoazija *već bila na vlasti*). Sam razvoj klasnog društva, koji ga je doveo do stanja spektakularne organizacije neživota, čini da revolucionarni projekat i *očigledno* postane ono što je oduvek bio u *suštini*.

124

Revolucionarna teorija je od sada neprijatelj svake revolucionarne ideologije i ona to *zna*.

5: Vreme i istorija

“Gospodo, život je kratak!
I zato, ako živimo,
živimo da bismo gazili po glavama kraljeva!”

— Šekspir, *Henri IV*, deo I

125

Čovek, “negativno biće koje jeste samo u meri u kojoj potiskuje Biće”, ne može se razlučiti od vremena. Čovekovo prisvajanje sopstvene prirode u isti mah je i njegovo shvatanje razvoja sveta. “Sama istorija je deo *prirodne istorije*, preobražaj prirode u čoveka” (Marks). I obrnuto, ta “prirodna istorija” ima svoje stvarno postojanje samo u procesu ljudske istorije, jedine osmatračnice s koje se može obuhvatiti istorijska celina (poput modernog teleskopa koji omogućuje našem pogledu da se vrati unazad *kroz vreme* i da posmatra udaljavanje galaksija na rubovima univerzuma). Istorija je uvek postojala, ali ne uvek u svom istorijskom obliku. Temporalizacija čoveka, koja se zbiva posredstvom društva, isto je što i humanizacija vremena. Nesvesno kretanje vremena pokazuje se i *obistinjuje* u istorijskoj svesti.

126

Istinsko, mada *još skriveno* istorijsko kretanje počinje sporim i neprimetnim nastajanjem “stvarne čovekove prirode”, one “prirode koja se rađa u ljudskoj istoriji s nastajanjem ljudskog društva”; ali društvo koje je razvilo tehnologiju i jezik, koje je već proizvod sopstvene istorije, svesno je samo neprestane sadašnjosti. Pamćenje najstarijih je granica sveukupnog znanja, jer znanje uvek prenose *živi*. Ni smrt, ni prokreacija ne shvataju se kao zakon vremena. Vreme ostaje nepomično, poput zatvorenog prostora. Kad složenije društvo postane svesno vremena, ono će nastojati da ga negira: ono, naime, vidi vreme ne kao nešto što prolazi, već kao nešto što se vraća. Statično društvo organizuje vreme u skladu sa svojim neposrednim doživljajem prirode, dakle po modelu *cikličnog* vremena.

127

Ciklično vreme preovlađuje već u iskustvu nomadskih naroda jer oni na svakom mestu kroz koje prođu zatiču iste uslove; Hegel primećuje da je “lutanje nomada samo prividno jer je ograničeno na jednolične prostore”. Društvo koje se nastani na određenom mestu, uredi ga i individualizuje u skladu sa svojim potrebama, i na taj način ispuni prostor određenim sadržajem, istovremeno se zatvara u unutrašnjost te lokacije. Periodični povratak na ista mesta sada postaje čist povratak vremena na istom mestu, ponavljanje niza aktivnosti. Prelazak iz pastoralnog nomadstva u sedelačku poljoprivredu označava kraj dokone i besadržajne slobode i početak mukotrpnog rada. Na agrarnom modelu proizvodnje, kojim dominira ritam godišnjih doba, počiva potpuno razvijeno ciklično vreme. Večnost pripada *unutrašnjosti* tog vremena: ona je vraćanje istog ovde, na zemlji. Mit je unitarna misaona konstrukcija;

on garantuje da je čitav kosmički poredak ustrojen oko poretka koji je društvo ostvarilo u svojim granicama.

128

Društveno usvajanje vremena i samoproizvođenje čoveka ljudskim radom događaju se u društvu podeljenom u klase. Moć koja se konstituisala iznad siromaštva društva u kojem vlada ciklično vreme, klasa koja organizuje taj društveni rad i prisvaja njegov ograničen višak vrednosti, istovremeno prisvaja i *vremenski višak vrednosti* koji je rezultat njene organizacije društvenog vremena: samo ona poseduje ireverzibilno vreme života. Bogatstvo koje se nagomilava u sektoru moći i troši na raskošne svetkovine, zapravo je rasipanje *istorijskog vremena na površini društva*. Samo vlasnici tog istorijskog viška vrednosti poseduju saznanje o stvarnim događajima i mogu u njima da učestvuju. To vreme, odvojeno od kolektivne organizacije vremena koja preovladava u repetitivnoj proizvodnji osnove društvenog života, teče iznad sopstvene statične zajednice. To je vreme avanture i rata u kojem gospodari cikličnog društva grade svoje lične istorije; to je i vreme koje se pojavljuje u sudaru sa stranim zajednicama, u poremećaju nepromenljivog društvenog poretka. Istorija, dakle, iskrsava pred čovekom kao nešto što mu je strano, kao nešto što nije želeo i od čega je verovao da je zaštićen. Ali s tim preokretom vraća se i onaj negativni ljudski *nemir* koji se nalazi u začetku celog (privremeno obustavljenog) razvoja.

129

Ciklično vreme je po sebi vreme bez sukoba, ali sukob postoji već u tom detinjstvu vremena: istorija se najpre bori za to da postane istorija u praktičnoj aktivnosti gospodara. Ona stvara površnu ireverzibilnost; njeno kretanje stvara upravo ono vreme koje ona sama iscrpljuje u unutrašnjosti neiscrpnog vremena cikličnog društva.

130

“Hladna društva” su ona društva koja su maksimalno usporila svoj udeo u istorijskom kretanju i koja održavaju u ravnoteži svoje suprotstavljanje prirodnom čovekovom okruženju, kao i svoje unutrašnje suprotnosti. Mada krajnja raznovrsnost institucija koje su osnovane u tu svrhu svedoči o fleksibilnosti samostvaranja ljudske istorije, to svedočanstvo može videti samo spoljni posmatrač, antropolog koji *gleda unazad* sa osmatračnice istorijskog vremena. U svakom od tih društava, neka konačna strukturalizacija isključila je svaku mogućnost promene. Apsolutni komformizam postojećih društvenih praksi, s kojima su zauvek poistovećene sve ljudske mogućnosti, nema više nikakvu spoljnu granicu osim straha od pada u bezoblično životinjsko stanje. Članovi tih društava mogu sačuvati svoju ljudskost samo po cenu da zauvek ostanu isti.

131

Nastanak političke moći, koji je izgleda povezan s poslednjim velikim tehnološkim revolucijama (poput topljenja gvozdene rude) na pragu jednog razdoblja koje neće upoznati velike preokrete sve do pojave moderne industrije, vremenski se podudara

sa slabljenjem krvnih veza. Od tog doba smenjivanje generacija izlazi iz sfere čistog prirodnog ciklusa i stupa u sferu događajnosti, smenjivanja moći. Ireverzibilno vreme je vreme onog koji vlada, a dinastije su njegova prva merna jedinica. *Oružje vladara je pismo. U pismu jezik dostiže svoju potpunu nezavisnu stvarnost kao posrednik među svestima.* Ali ta nezavisnost se podudara sa opštom nezavisnošću odvojene moći, kao posredovanje koje konstituiše društvo. *S pismom se pojavljuje svest koja se više ne prenosi u direktnom odnosu među živima: to bezlično pamćenje je zapravo pamćenje društvene administracije. "Spisi su misli države; arhive su njena sećanja"* (Novalis).

132

Hronika je izraz ireverzibilnog vremena moći, ali i sredstvo koje održava voluntarističko napredovanje vremena beležeći prethodne tragove, pošto orijentisanost vremena teži da se izgubi kad se određena moć sruši; tada vreme ponovo pada u ravnodušni zaborav svojstven cikličnom vremenu, jedinom vremenu koje poznaju seljačke mase – a one se ne menjaju s propašću carstava i njihovih hronologija. *Posednici istorije dali su vremenu smer, a smer je, u isti mah, i značenje.* Ali ta istorija se zasebno razvija i nestaje; ona ne utiče na dublje ravni društva jer ostaje odvojena od zajedničke stvarnosti. Zato se istorija istočnih carstava za nas svodi na istoriju religija: svrgnute hronologije ostavile su za sobom naizgled autonomnu istoriju iluzija koje su ih obavijale. Pod okriljem mita, gospodari zadržavaju *privatno vlasništvo nad istorijom* pre svega tako što se služe iluzijom: u Kini i Egiptu oni su dugo imali monopol na besmrtnost duše, a njihove najranije zvanično priznate dinastije samo su imaginarne rekonstrukcije prošlosti. Ali to iluzorno gospodarsko posedovanje tada je bilo jedino moguće posedovanje kako zajedničke istorije, tako i istorije gospodara. Širenje njihove stvarne istorijske moći ide ukorak sa vulgarizacijom iluzornog mitskog posedovanja. Sve to proizlazi iz sledeće proste činjenice: u meri u kojoj su gospodari preuzimali na sebe dužnost da mitski jemče stalnost cikličnog vremena, kao u sezonskim obredima kineskih careva, oni sami su se oslobađali cikličnog vremena.

133

Da bi suva hronologija, koju obogotvorena moć bez objašnjenja nudi svojim podanicima kao zemaljsko izvršenje mitskih zapovesti, ustupila mesto svesnoj istoriji, bilo je potrebno da velike grupe ljudi iskuse stvarno učešće u istoriji. Iz te praktične komunikacije između onih koji su *priznali jedni druge kao posednike* jedinstvene sadašnjosti, koji su iskusili stvarno bogatstvo događaja kao sopstvenu aktivnost i koji se u svojoj epohi osećaju kao kod kuće, pomalja se opšti jezik istorijske komunikacije. Oni za koje postoji ireverzibilno vreme otkrivaju ono što je vredno pamćenja i, u isti mah, *opasnost zaboravljanja*: "Herodot iz Halikarnasa ovde izlaže rezultate svojih istraživanja da vreme ne bi uništilo ljudska dela."

134

Razmišljanje o istoriji ne može se razlučiti *od razmišljanja o moći*. Grci su prvi razumeli šta znači moć i prvi su o njoj raspravljali. To je bila *demokratija gospodara društva*, sušta suprotnost stanju u despotskim državama u kojima moć ne polaže računa nikom drugom do sebi, i to u svom nepristupačnom i neprozirnom unutrašnjem jezgri – to su *dvorske revolucije* koje su iznad svake rasprave i kad su uspešne i kad nisu.

Međutim, moć koju su delile grčke zajednice bila je ograničena na potrošnju društvenog života, a njegova *proizvodnja* bila je odvojen i statičan domen robovske klase. Živeli su samo oni koji nisu radili. Podele među grčkim zajednicama i njihova borba za eksploataciju stranih gradova bili su ospoljeni izraz načela odvajanja na kojima je svaka od njih iznutra počivala. Uprkos svojim snovima o univerzalnoj istoriji, Grčka se ujedinila tek kad joj je zapretila invazija spolja; pre toga, njeni nezavisne gradovi države nisu uspjeli ni da usaglasu kalendare. U Grčkoj je istorijsko vreme postalo svesno, ali još ne i svesno sebe.

135

Nestajanje povoljnih uslova koji su vladali u grčkim zajednicama povuklo je za sobom nazadovanje zapadne istorijske misli, koje nije bilo praćeno obnavljanjem starih mitskih struktura. U sudarima mediteranskih naroda, u usponu i padu rimskog carstva pojavile su se *poluistorijske religije* koje su postale ključni činioci nove svesti o vremenu i novi oklop odvojene moći.

136

Monoteističke religije bile su kompromis između mita i istorije, između cikličnog vremena koje je i dalje vladalo u proizvodnji i ireverzibilnog vremena u kojem su se narodi međusobno sukobljavali i iznova grupisali. Religije koje su proizašle iz judaizma zapravo su apstraktna univerzalna priznanja ireverzibilnog vremena koje je demokratizovano i otvoreno svima, ali samo u domenu iluzornog. Ukupno vreme je usmereno ka jednom jedinom završnom događaju: "Carstvo Božje je blizu." Iako su izrasle na tlu istorije i u njemu pustile korenje, te religije su i danas radikalno suprotstavljene istoriji. Poluistorijske religije utvrdile su kvalitativni početak u vremenu (Hristovo rođenje, Muhamedovo bekstvo), ali se njihovo ireverzibilno vreme – uvodeći akumulaciju koja će u islamu poprimiti oblik osvajanja, a u reformisanom hrišćanstvu uvećavanja kapitala – u verskoj misli izokrenulo poput nekog *odbrojavanja*: to je čekanje, u vremenu koje se smanjuje, da nastupi Strašni sud i s njim drugi, istinski svet. Večnost je proizašla iz cikličnog vremena. Ona je njegova onostranost. Ona je element koji ograničava ireverzibilnost vremena, koji suzbija istoriju unutar same istorije postavljajući sebe *s one strane ireverzibilnog vremena*, poput tačke u koju se ciklično vreme vraća i u kojoj se poništava. Bosije kaže: "A pomoću vremena koje prolazi stupamo u večnost koja ne prolazi."

137

U srednjem veku, tom mitskom svetu koji svoju dovršenost postiže izvan sebe, istorija je već nagrizla ciklično vreme, mada ono još vlada većim delom proizvodnje. Izvesna ireverzibilna temporalnost priznata je svim pojedincima u smenjivanju životnih doba, u životu koji je shvaćen kao *putovanje* u jednom smeru, kao nepovratni prolazak kroz svet čiji smisao prebiva izvan njega samog: hodočasnik je čovek koji izlazi iz tog cikličnog vremena i postaje stvarni putnik, a ne simbolički kao svi ostali. Lični istorijski život i dalje nalazi svoje ispunjenje u sferi moći, u tome što učestvuje u borbama za moć ili za svrgavanje postojeće moći. Ali ireverzibilno vreme moći sada se neograničeno deli zahvaljujući ujednačavanju orijentisanog vremena u okrilju hrišćanske ere – to je svet *naoružane vere* u kojem se igra gospodara okreće oko vernosti i utvrđivanja ko kome treba da bude veran. To feudalno društvo, nastalo iz

susreta "organizacione strukture osvajačke vojske koja se razvila za vreme osvajačkog pohoda" i "proizvodnih snaga zatečenih u osvojenim zemljama" (*Nemačka ideologija*) – a među te proizvodne snage treba uvrstiti i njihove proizvodne jezike – podelilo je vlast u društvu između crkve i države koja je, sa svoje strane, podeljena na složene odnose sizerenstva i vazalstva, kao i na seoske posede i gradske zajednice. U toj raznovrsnosti mogućeg istorijskog života, nakon što je glavni zvanični istorijski poduhvat tog sveta – Krstaški ratovi – doživeo neuspeh, polako se otkrivao potajni rad epohe: ireverzibilno vreme koje je postepeno i neprimetno podrivalo društvo, vreme koje je živela buržoazija proizvođači robe, osnivajući i šireći gradova, posvećujući se komercijalnom istraživanju planete – praktično eksperimentisanje koje je zauvek uništilo mitsko ustrojstvo kosmosa.

138

U doba opadanja srednjeg veka, svest još privržena starom poretku doživljavala je ireverzibilno vreme koje je prošlo društvo u formi opsednutosti smrću. To je melanholija nad raspadanjem jednog sveta, poslednjeg u kojem je sigurnost mita još bila protivteža istoriji; ta melanholija vidi kako se sve zemaljske stvari nužno kvare i propadaju. Velike pobune evropskih seljaka bile su, između ostalog, njihov pokušaj *da odgovore istoriji* koja je ih nasilno istrkla iz patrijarhalnog sna zajamčenog feudalnim sistemom. To je milenaristička utopija *zemaljskog raja* u kojoj u prvi plan izbija ono iz čega je potekla poluistorijska religija, kad su rane hrišćanske zajednice, poput judaističkog milenarizma iz kojeg su potekle, odgovorile na nemire i nesreće svog vremena tako što su najavile blisko ostvarenje Božjeg carstva, dodajući time antičkom društvu jedan element nemira i subverzije. Kad je počelo da deli vlast u carstvu, hrišćanstvo se odreklo onoga što je preostalo od te nade kao pukog sujeverja: to je smisao Avgustinovog uveravanja da je Božje carstvo odavno nastupilo, da je ono zapravo osnovana crkva, uveravanja koje je prototip apologije moderne ideologije. Društvena pobuna milenarističkog seljaštva prirodno se najpre izražava kao želja da se uništi crkva. Ali milenarizam se razvija u istorijskom svetlu, a ne na tlu mita. Moderna revolucionarna očekivanja nisu iracionalni nastavak milenarističke verske strasti, kao što Norman Kon veruje da je pokazao u svojoj *Težnji za milenijumom*. Naprotiv, sam milenarizam, poslednja borba revolucionarne klase koja govori religijskim jezikom, već je bio moderna revolucionarna tendencija kojoj je nedostajala samo svest o *sopstvenoj istorijskoj prirodi*. Milenaristi su bili osuđeni na poraz zato što nisu bili u stanju da prepoznaju revoluciju kao sopstveni poduhvat. To što je milenaristima bio potreban spoljni podsticaj na delovanje, Božja odluka, zapravo je posledica činjenice da su pobunjeni seljaci uvek išli za vođama koji nisu pripadali njihovim redovima. Seljačka klasa nije mogla da stekne tačnu svest o funkcionisanju društva i o načinu vođenja sopstvene borbe: upravo zato što njeno delovanje i njena svest nisu bili jedinstveni, ona je izražavala svoj projekat i vodila svoje ratove u skladu sa slikom zemaljskog raja.

139

Novo zaposedanje istorijskog života, renesansa koja je videla svoju prošlost i svoje opravdanje u antici, donosi sa sobom radostan prekid s večnošću. Njeno ireverzibilno vreme jeste vreme beskonačnog gomilanja saznanja; istorijska svest proizašla iz iskustva demokratskih zajednica i sila koje ih uništavaju ponovo je, s Makijavelijem, preuzela analizu desakralizovane moći i izrekla o državi ono što je dotad bilo

neizrecivo. U bujnom životu italijanskih gradova, u umeću svetkovanja, život se spoznao kao uživanje u proticanju vremena. Ali to uživanje u prolaznosti moralo je i samo biti prolazno. Pjesma Lorenca de Medičija, koju Burkhart smatra suštim izrazom "duha renesanse" zapravo je pohvala koju to krhko svetkovanje istorije izriče samom sebi: "Kako je lepa mladost – što tako brzo mine."

140

Neprestana težnja apsolutne monarhije, to jest njene države, da monopolizuje istorijski život, težnja koja je jedan vid prelaza ka potpunoj dominaciji buržoaske klase, pokazuje istinu novog, ireverzibilnog vremena buržoazije. To je *vreme rada*, koje je prvi put oslobođeno cikličnosti. S buržoazijom rad postaje *proces preobražavanja istorijskih uslova*. Ona je prva vladajuća klasa koja shvata rad kao vrednost. Ukidajući sve privilegije, ne priznajući nijednu vrednost koja ne proizlazi iz eksploatacije rada, buržoazija je opravdano poistovetila svoju sopstvenu vrednost vladajuće klase s radom, a napredak rada sa sopstvenim napretkom. Klasa koja gomila robu i kapital neprestano menja prirodu tako što menja sam rad oslobađajući njegovu produktivnost. Ukupan socijalni život već se usredsredio u ornamentalnom siromaštvu dvora, u drečavoj nošnji ledene državne administracije koja kulminira "profesijom kralja"; sve istorijske slobode morale su da se pomire sa svojom propašću. Sloboda feudalaca da se poigravaju s ireverzibilnim vremenom istrošila se u njihovim poslednjim izgubljenim bitkama – u ratovima Fronde i u ustanku Škotlandana u korist Čarlsa Edvarda. Svet je promenio osnovu.

141

Pobeda buržoazije je pobeda *duboko istorijskog vremena*, vremena ekonomske proizvodnje koja trajno i potpuno preobražava društvo. Sve dok je agrarna proizvodnja glavni oblik rada, ciklično vreme, zaostalo na dnu društva, objedinjuje i podstiče sile *tradicije* koje koče kretanje. Ali ireverzibilno vreme buržoaske ekonomije iskorenjuje te žive fosile širom sveta. Istorija koja je dotad izgledala kao niz aktivnosti pripadnika vladajuće klase, i koja je stoga pisana kao istorija događaja, sada se shvata kao *opšte kretanje* koje na svom putu nemilosrdno gazi pojedince. Istorija koja otkriva svoju osnovu u političkoj ekonomiji postaje svesna postojanja onoga što je bilo njeno nesvesno, ali ne uspeva da ga osvetli, te ono i dalje ostaje nesvesno. Jedina stvar koju je tržišna ekonomija zaista demokratizovala jeste ta slepa preistorija kao nova sudbina kojom niko ne vlada.

142

Istorija koja je prisutna u svim dubinama društva teži da nestane s njegove površine. Pobeda ireverzibilnog vremena je, u isti mah, njegova metamorfoza u vreme stvari jer je oružje te pobeđe serijska proizvodnja u skladu sa zahtevima tržišta. Glavni proizvod koji je s ekonomskim razvojem premešten iz sfere luksuznih retkosti u sferu tekuće potrošnje jeste, dakle, istorija, ali samo kao istorija apstraktnog kretanja stvari, koje dominira svakom kvalitativnom upotrebom života. Dok je ciklično vreme moglo da podnese porast onog dela istorijskog vremena koji su proživljavali pojedinci i grupe, dominacija ireverzibilnog vremena proizvodnje težiće da društveno eliminiše to proživljeno vreme.

143

Buržoazija je, dakle, omogućila spoznaju ireverzibilnog vremena i nametnula to vreme društvu, ali mu nije dozvolila da ga *upotrebi*. "Istorija je postojala, ali je više nema", zato što klasa posednika ekonomije, koja ne može da raskine sa *ekonomskom istorijom*, mora da potiskuje svaku drukčiju upotrebu ireverzibilnog vremena kao neposrednu pretnju. Vladajuća klasa, sačinjena od *stručnjaka za posedovanje stvari* koji su, kao takvi, u posedu tih stvari, mora vezati svoju sudbinu za održavanje te postvarene istorije, to jest za očuvanje nove nepokretnosti *unutar istorije*. Radnik, koji se nalazi u osnovi društva, prvi put nije materijalno *otuđen od istorije*, jer je sad baza onaj deo društva koji se ireverzibilno kreće. Zahtevajući da živi istorijsko vreme koje sam proizvodi, proletarijat otkriva prosto, nezaboravno središte svog revolucionarnog projekta, a svaki od dosad neuspešnih pokušaja ostvarenja tog projekta obeležava moguće polazište novog istorijskog života.

144

Ireverzibilno vreme buržoazije koja je postala gospodar istorije najpre se predstavilo kao apsolutni početak: prva godina Republike. Ali revolucionarna ideologija opšte slobode, koja je prognala i poslednje ostatke mitskog sistema vrednosti, kao i sve vidove tradicionalnog uređenja društva, već je nagovestila stvarnu volju koju je zaodenula rimskom togom: *neograničenu slobodu trgovine*. Pošto je ubrzo otkrilo da će morati da obnovi pasivnost koju je iz temelja uzdrimalo da bi uspostavilo sopstvenu apsolutnu vladavinu, robno društvo je "u hrišćanstvu, s njegovim kultom apstraktnog čoveka... našlo svoju najprikladniju dopunu" (*Kapital*). Buržoazija je tako sklopila s tom religijom kompromis koji se ogleda i u predstavljanju vremena: napustila je svoj kalendar, te se njeno ireverzibilno vreme uobličilo po kalupu *hrišćanske ere* i postalo njen produžetak.

145

S razvojem kapitalizma ireverzibilno vreme se ujednačilo na *svetskom nivou*. Univerzalna istorija postala je realnost jer se ceo svet objedinio u razvoju tog vremena. Ali ta istorija, koja je u svakom trenutku svuda ista, i dalje nije ništa drugo do odbacivanje istorije unutar nje same. Ono što širom sveta izgleda kao *isti dan*, u stvari je samo vreme ekonomske proizvodnje, vreme isečeno na jednake apstraktne segmente. To ujednačeno ireverzibilno vreme pripada svetskom tržištu, pa tako i svetskom spektaklu.

146

Ireverzibilno vreme proizvodnje je, pre svega, mera robe. Dakle, vreme koje se zvanično priznaje širom sveta kao *opšte vreme društva*, zapravo samo odražava posebne interese od kojih je sačinjeno, i nije ništa drugo do *posebno vreme*.

6: Spektakularno vreme

“Nemamo ničeg svog osim vremena,
koje pripada i beskućnicima.”

— Baltazar Grasijan (*Dvorjanin*)

147

Vreme proizvodnje, vreme-roba, zapravo je beskonačno gomilanje istovetnih intervala. To je apstraktno ireverzibilno vreme čiji se svi segmenti moraju pokazati na hronometru kao kvantitativno jednaki. Realnost tog vremena može se svesti na uzajamnu *zamenljivost* njegovih jedinica. O društvenoj vladavini vremena-robe moglo bi se reći: “Vreme je sve, čovek nije ništa; u najboljem slučaju on je skelet vremena” (*Beda filozofije*). To je obezvređeno vreme, sušta suprotnost vremenu definisanom kao “polje u kojem se razvijaju ljudske snage”.

148

Opšte vreme ljudskog nerazvoja postoji i u komplementarnom vidu, kao potrošno vreme koje proističe iz modernog oblika proizvodnje i koje se vraća u svakodnevni život društva kao *pseudociklično vreme*.

149

Pseudociklično vreme nije ništa drugo do *potrošni oblik* proizvedenog vremena-robe. Ono ima ista osnovna svojstva: homogene, uzajamno zamenljive jedinice i odsustvo kvalitativne dimenzije. Ali, kao potproizvod vremena-robe, koji ima ulogu da uspori konkretni svakodnevni život i da održava njegovo zaostajanje, pseudociklično vreme je opterećeno pseudovalorizacijama i pokazuje se kao niz navodno individualizovanih momenata.

150

Pseudociklično vreme je vreme potrošnje koja je svojstvena modernom ekonomskom preživljavanju, *uvećanom preživljavanju* u kojem je svakodnevno iskustvo lišeno odlučivanja i podvrgnuto ne više prirodnom poretku, već pseudoprirodi koja se razvila iz otuđenog rada; stoga ono sasvim prirodno pronalazi stare ciklične ritmove koji su vladali životom preindustrijskih društava. Pseudociklično vreme se, u isti mah, oslanja na prirodne tragove cikličnog vremena i gradi nove homologne spojeve: dan i noć, radni i neradni dani, periodični odmori.

151

Pseudociklično vreme je *vreme koje je preoblikovala industrija*. Vreme zasnovano na proizvodnji robe i samo je potrošna roba koja objedinjuje ono što se razdvojilo kad su se dezintegrisala stara unitarna društava – privatni, ekonomski i politički život.

Sveukupno potrošno vreme modernog društva na kraju se shvata kao sirovina za raznovrsne nove proizvode koji se iznose na tržište kao upotreba društveno organizovanog vremena. "Proizvod koji već postoji u obliku pogodnom za potrošnju može ipak služiti kao sirovina za neki drugi proizvod" (*Kapital*).

152

U svojim najrazvijenijim sektorima, koncentrisani kapitalizam orijentiše se ka prodaji "potpuno opremljenih" blokova vremena, pri čemu je svaki od njih jedinstvena roba koja u sebi spaja izvestan broj različitih roba. Tako se u sve moćnijoj ekonomiji usluga i "slobodnog vremena" može pojaviti formula "sve je uključeno u cenu" bilo da je reč o spektakularnom živom okruženju, kolektivnom turističkom pseudoputovanju, pretplati na potrošnju kulturnih dobara ili prodaji same društvenosti u obliku "uzbudljivih razgovora" i "susreta sa slavnim ličnostima". Takva spektakularna roba, koja izvesno ne bi imala prođu kada realnosti koje parodira ne bi bile sve siromašnije, može se uporediti sa modernim načinima prodaje po tome što se može dobiti na kredit.

153

Potrošno pseudociklično vreme je spektakularno vreme, kako u užem smislu, kao vreme provedeno u konzumiranju slika, tako i u opštijem smislu, kao slika potrošnje vremena. Vreme potrošnje slika, medijuma svih roba, istovremenao je polje u kojem potpuno dolaze do izražaja instrumenti spektakla i cilj koji oni globalno predstavljaju, stecište i oličenje svake pojedinačne potrošnje: znamo da se ušteda vremena kojoj moderno društvo neprestano teži – bilo da je reč o brzini prevoza ili o supi iz kesice – na kraju svodi na to da prosečni Amerikanac gleda televiziju tri do šest sati dnevno. Društvenom slikom potrošnje vremena, pak, dominiraju isključivo trenuci dokolice i odmora – trenuci koji se dovode u vezu sa *daljinom* i koji su, po definiciji, poželjni kao i svaka spektakularna roba. Ta roba je ovde eksplicitno prikazana kao niz trenutaka realnog života čije ciklično vraćanje željno iščekujemo. Ali upravo u tim trenucima koji su dodeljeni životu, spektakl se razvija i reprodukuje, i tako postiže viši stepen intenziteta. Ono što je prikazano kao pravi život pokazuje se samo kao *još spektakularniji život*.

154

Iako ovo doba vidi sebe kao učestalo vraćanje mnogobrojnih svetkovina, ono je, zapravo, doba bez svetkovina. Ono što je, u cikličnom vremenu, trenutak učestvovanja zajednice u raskošnom trošenju života nije moguće u društvu bez zajednice i bez raskoši. Njegove vulgarizovane pseudosvetkovine, paradije dijaloga i poklona, navode ljude na preterano trošenje novca, ali im donose samo razočaranje koje se kompenzira obećanjem nove obmane. Što više opada upotrebna vrednost vremena modernog preživljavanja, to se ono više hvali u spektaklu. Realnost vremena zamenjena je *publicitetom* vremena.

155

Dok je u starim društvima potrošnja cikličnog vremena bila u skladu sa realnim radom tih društava, pseudociklična potrošnja razvijene ekonomije protivreči apstraktnom ireverzibilnom vremenu njene proizvodnje. Dok je ciklično vreme bilo realno proživljeno vreme nepokretne iluzije, spektakularno vreme je iluzorno proživljeno vreme realnosti koja se neprestano preobražava.

156

U procesu proizvodnje uvek se javlja nešto novo, ali potrošnja je prošireno vraćanje istog. Zato što mrtav rad dominira živim radom, u spektakularnom vremenu prošlost dominira sadašnjosti.

157

Nedostatak opšteg istorijskog života znači da ni individualni život još nema istoriju. Spektakularno dramatizovane pseudodogađaje koji se neprestano nude pažnji nisu doživeli oni koji dobijaju informacije o njima; štaviše, ti događaji bivaju odmah zaboravljeni jer se odveć brzo smenjuju – spektakularna mašina neprestano pulsira i proizvodi nove. S druge strane, ono što je zaista doživljeno nema nikakve veze sa zvaničnim ireverzibilnim vremenom društva i direktno je suprotno pseudocikličnom ritmu njegovih uzgrednih proizvoda. To odvojeno individualno iskustvo svakodnevnog života lišeno je jezika, pojmova i kritičkog pristupa sopstvenoj nezabeleženoj prošlosti. Ono se ne može saopštiti. Ono je neshvaćeno i zaboravljeno, pregaženo lažnim spektakularnim pamćenjem onoga što ne zavređuje da bude zapamćeno.

158

Spektakl, kao način na koji današnje društvo parališe istoriju i sećanje, i suzbija svaku istoriju koja proističe iz istorijskog vremena, jeste lažna svest vremena.

159

Da bi se radnicima nametnuo status "slobodnih" proizvođača i potrošača vremena-robe, njihovo vreme moralo je najpre biti predmet nasilne ekspropriacije. Pojavu novog, spektakularnog oblika vremena omogućilo je upravo to prvobitno oduzimanje vremena proizvođača.

160

Neizbežna biološka ograničenja radne snage – očigledna zavisnost od prirodnog ciklusa budnosti i sna, kao i obogaljujuće posledice ireverzibilnog vremena na život pojedinca – moderni proizvodni sistem tretira isključivo kao drugorazredna pitanja. Kao takva, ona se ignorišu u svim zvaničnim izjavama i u predstavljanju potrošnih dobara, vidljivog izraza njegovog trijumfalnog pohoda. Paralisan u lažnom središtu kretanja svog sveta, posmatrač više ne vidi život kao kretanje ka ostvarenju i smrti. Onaj koji je odbio da živi ne može više da prihvati ni sopstvenu smrt. Reklame životnog osiguranja sugerišu da će čovek biti odgovoran za ekonomski gubitak ako

umre ne doprinevši funkcionisanju sistema, dok oglasi “američkog načina umiranja” ističu čovekovu sposobnost da u posmrtnom stanju očuva najveći mogući privid života. U svim područjima reklame, starenje je strogo zabranjeno. Na svakom pojedincu je da mudro ekonomise svojim “kapitalom mladosti”; pokazuje se, međutim, da taj kapital, ma koliko brižno negovan, nikada ne može da dostigne trajnost i kumulativnu moć ekonomskog kapitala. To društveno odsustvo smrti identično je društvenom odsustvu života.

161

Kao što je pokazao Hegel, vreme je nužno otuđenje, sredina u kojoj se čovek ostvaruje tako što gubi sebe, u kojoj postaje drugi da bi postao ono što uistinu jeste. Suprotnost vremenu je upravo vladajuće otuđenje koje je proizvođaču nametnuto kao tuđa sadašnjost. U tom prostornom otuđenju, društvo koje u korenu razdvaja čoveka od aktivnosti koju od njega krade zapravo odvaja čoveka od njegovog sopstvenog vremena. Upravo društveno otuđenje, koje se u načelu može prevazići, zabranilo je i okamenilo mogućnosti i rizike živog otuđenja u vremenu.

162

Iza prolaznih moda koje se neprestano smenjuju na frivolnoj površini spektakla pseudocikličnog vremena, vrhunski stil našeg doba i dalje prebiva samo u onome čime vlada pritajena, a ipak očigledna nužnost revolucije.

163

Prirodna osnova vremena – konkretno iskustvo prolaženja vremena – ljudska je i društvena zato što postoji za čoveka. Ograničenost ljudske prakse, različitih nivoa rada, humanizovala je, ali u isti mah i dehumanizovala vreme, kako ciklično vreme, tako i odvojeno ireverzibilno vreme ekonomske proizvodnje. Revolucionarni projekat besklasnog društva, sveukupnog istorijskog života, teži ukidanju društvene mere vremena u korist ludičkog modela ireverzibilnog vremena pojedinaca i grupa, modela u kojem istovremeno postoje nezavisna, ali i udružena vremena. To je program potpunog ostvarenja komunizma u vremenu, komunizma koji ukida “sve što postoji nezavisno od pojedinaca”.

164

Svet već sanja o takvom vremenu, ali mora postati svestan tog sna da bi ga ostvario.

7: Upravljanje prostorom

“Ko god da zagospodari gradom koji je navikao na slobodu, a ne uništi ga, može samo da očekuje da i sam bude uništen; jer, takav grad uvek može da nađe povod za pobunu, u ime svoje ranije slobode i drevnih običaja, koje ne mogu da potisnu ni protok vremena, ni sva potonja blagodat. Šta god novi vladar činio, kakve god mere predostrožnosti preduzimao, stanovnici nikada neće zaboraviti tu slobodu i te običaje – osim ako ne budu razdvojeni i raseljeni.” — Makijaveli, *Vladalac*

165

Kapitalistička proizvodnja je ujedinila prostor, rušeći sve barijere između društva i njegovog okruženja. Ta unifikacija predstavlja u isto vreme ekstenzivan i intenzivan proces banalizacije. Akumulacija robe masovno proizvedene za apstraktni prostor tržišta, koja je uzdrmala sve regionalne i zakonske barijere, kao i sva korporativna ograničenja koja su u srednjem veku imala za cilj očuvanje kvaliteta zanatske proizvodnje, podrila je i autonomiju i kvalitet samih mesta. Ta sila homogenizacije je teška artiljerija koja ruši sve Kineske zidove.

166

Slobodan prostor robe se neprestano menja i preoblikuje ne bi li postao što sličniji sebi, ne bi li se što više približio idealu nepokretne monotonije.

167

Eliminišući geografsku udaljenost, to društvo proizvodi novu unutrašnju udaljenost u obliku spektakularnog odvajanja.

168

Turizam – protok ljudi upakovan za potrošnju, nusproizvod protoka robe – prilika je da se ode i vidi ono što je već banalizovano. Ekonomska organizacija putovanja ka različitim mestima unapred garantuje njihovu jednoličnost. Modernizacija koja je već redukovala vreme putovanja, istovremeno je ograničila i realni prostor u kojem se i ka kojem se može putovati.

169

Društvo koje preoblikuje čitavo svoje okruženje razvilo je sopstvene tehnike za oblikovanje same teritorije koja čini osnov za sve različite aspekte ovog projekta. Urbanizam, “gradsko planiranje”, jeste metod kojim kapitalizam preuzima kontrolu nad čitavim prirodnim i ljudskim okruženjem. Sledeći logiku potpune dominacije, kapitalizam može, a sada i mora, da prekroji čitav prostor u svoj vlastiti dekor.

170

Upadljiva potreba za zamrzavanjem života, koju kapitalizam ostvaruje kroz urbanizam, hegelovskim rečnikom može da se opiše kao apsolutna prevlast “miroljubive koegzistencije unutar prostora” nad “nemirnim postajanjem, u protoku vremena”.

171

Dok sve tehničke snage kapitalizma rade na primeni različitih oblika odvajanja, urbanizam tim snagama pruža osnov i priprema teren za njihov dalji razvoj; urbanizam je sama tehnologija odvajanja.

172

Urbanizam je moderan način za rešavanje tekućeg problema očuvanja klasne vladavine putem razbijanja radnika, među kojima je, u uslovima urbane proizvodnje, došlo do opasnog približavanja. Neprestana borba protiv svega što bi moglo da vodi ka takvom približavanju našla je u urbanizmu najefikasniju oblast delovanja. Još od Francuske Revolucije, svi potonji režimi nastojali su da razviju sredstva za uspostavljanje reda i zakona na ulici, što je kulminiralo ukidanjem same ulice. Pišući o “civilizaciji...koja ide jednosmernim putem”, Luis Mamford je u *Gradu u istoriji* ukazao na činjenicu da je, sa razvojem masovne komunikacije na velikim udaljenostima, izolacija stanovništva postala mogo efikasniji način kontrole. Ali, opšti trend ka izolaciji, koji čini samu suštinu urbanizma, mora da uključi i kontrolisanu reintegraciju radnika na osnovu planiranih zahteva proizvodnje i potrošnje. Ta reintegracija dovodi izolovane pojedince u blizak kontakt, ali samo kao izolovane pojedince: fabrike, kulturni centri, turistička mesta i izgradnja stambenih četvrti, potpuno su u funkciji uspostavljanja te lažne zajednice. Ista kolektivna izolovanost preovlađuje čak i unutar porodične ćelije, gde svepristuni prijemnici poruka spektakla ispunjavaju izolaciju vladajućim slikama – slikama koje svu svoju snagu crpu upravo iz te izolacije.

173

U svim ranijim epohama arhitektonske inovacije bile su namenjene isključivo vladajućoj klasi. Sada, po prvi put u istoriji, pojavljuje se arhitektura posebno dizajnirana za siromašne. Estetska beda i široke razmere ovog novog iskustva stanovanja proističu upravo iz njegovog masovnog karaktera, koji je opet posledica njegove funkcije i modernih uslova konstrukcije. Očigledno jezgro tih uslova je autoritarno odlučivanje, koje apstraktno pretvara čitavo okruženje u okruženje apstrakcije. Sa početkom industrijalizacije, svuda se pojavljuje ista arhitektura, čak i u zemljama najzaostalijim u ovom pogledu, kao osnovni preduslov za razvoj novog tipa društvenog života. Protivrečnost između rasta materijalnih snaga društva i hroničnog izostanka progressa u pravcu bilo kakve svesne kontrole nad tim snagama, otkriva se najjasnije kroz razvoj urbanizma, pitanje termonuklearnog naoružanja ili kontrole rađanja (gde se na horizontu već nazire mogućnost manipulacije potomstvom).

174

Samouništenje urbanog okruženja uveliko je u toku. Eksplozija gradova koja je njihovo ruralno okruženje prekrila "bezobličnom masom urbanih otpadaka" (Mamford), direktna je posledica imperativa potrošnje. Diktatura automobila, te robe-vodilje prve faze ekonomije robnog obilja, ostavlja svoj trag u vidu autoputeva koji razdiru stara gradska jezgra i podstiču sve veću disperziju. Unutar istog procesa, delimično obnovljeno urbano tkivo ubrzano se kristališe oko "fabrika za distribuciju" – džinovskih prodajnih centara izgrađenih usred nedodijeljenosti i okruženih hektarima parkinga. Međutim, ti hramovi grozničave potrošnje izloženi su istoj, neodoljivoj centrifugalnoj sili, koja ih odbacuje čim oko sebe razviju dovoljno urbanih elemenata da bi bili zamenjeni novim prodajnim centrima. Međutim, tehnička organizacija potrošnje je samo najvidljiviji aspekt opšteg rastakanja koje je grad doveo do tačke da počne da troši samog sebe.

175

Ekonomska istorija, koja je tokom celog razvoja gravitirala oko suprotnosti između grada i sela, danas je došla dotle da poništava oboje. Kao rezultat sadašnje paralize svakog istorijskog razvoja osim nezavisnog kretanja ekonomije, taj početak nestajanja gradova i sela ne ukazuje na prevazilaženje njihove odvojenosti, već na njihov istovremeni kolaps. Uzajamna erozija grada i sela, posledica neuspeha istorijskog razvoja koji je morao da prevaziđe postojeću urbanu stvarnost, ogleda se u eklektičkoj mešavini njihovih istrgnutih fragmenata, koja pokriva najveći deo industrijalizovanih oblasti širom sveta.

176

Univerzalna istorija je rođena u gradovima, a svoju zrelost je dostigla kroz odlučujuću pobedu grada nad selom. Za Marksa je jedna od najvećih zasluga buržoazije kao revolucionarne klase bila ta što je "potčinila selo gradu", u kojem je "sam vazduh oslobađajući". Ali, ako je istorija gradova istorija slobode, ona je takođe i istorija tiranije, državne uprave koja kontroliše ne samo selo, već i grad. Grad je služio kao istorijsko poprište bitke za slobodu u vreme kada se u toj borbi još nije moglo pobediti. Grad je fokusna tačka istorije jer u sebi istovremeno otelovljuje koncentraciju društvene snage, koja omogućava istorijski projekat, i svesti o prošlosti. Neprekidno uništavanje gradova je samo još jedan znak neuspeha čovečanstva da podredi ekonomiju istorijskoj svesti; znak neuspeha društva da se ujedini kroz prisvajanje onih sila koje su do sada bile otuđene od njega.

177

"Selo predstavlja suštu suprotnost: izolaciju i odvajanje." (*Nemačka ideologija*) Na isti način na koji uništava gradove, urbanizam stvara lažno selo koje je razdvojeno od prirodnih odnosa svojstvenih tradicionalnom selu i od direktnih (i direktno izazvanih) društvenih odnosa istorijskih gradova. Uslovi stanovanja i spektakularna kontrola putem "planskog okruženja" vodili su ka pojavi veštačkog novog seljaštva. Geografska raštrkanost i zatucanost, koji su oduvek sprečavali seljaštvo da preduzme neku nezavisnu akciju i postane stvaralačka istorijska snaga, danas odlikuju i ove moderne proizvođače: njima je svet koji stvaraju nepristupačan, isto kao i prirodni

radni ritam agrarnih društava. Seljaštvo je oduvek pružalo pozudan osnov "orijentalnom despotizmu", utoliko što je svojom rascepkanošću stalno podsticalo tendenciju ka birokratskoj centralizaciji. Novo seljaštvo, generisano sve većom birokratizacijom moderne države, razlikuje se od starog po tome što njegova apatija sada mora da bude istorijski proizvedena i održavana; prirodno neznanje zamenio je organizovani spektakl falsifikovanja. Pejzaž "novih gradova", koje naseljava ovo novo, tehnološko seljaštvo, upadljiv je odraz represije istorijskog vremena na kojem počiva. Njihov moto bi mogao da bude: "Ovde se nikada ništa nije dogodilo, niti će se dogoditi." Snage istorijskog odsustva bile su u stanju da stvore svoj vlastiti pejzaž, jer se njihovo istorijsko oslobođenje, koje se mora odigrati u gradovima, još nije dogodilo.

178

Istorija koja pretila ovom pomračenom svetu mogla bi potencijalno da podredi prostor direktno doživljenom vremenu. Proleterska revolucija je ta kritika ljudske geografije kroz koju bi pojedinci i zajednice mogli i morali da stvaraju mesta i događaje u skladu sa prisvajanjem ne samo svog rada, već čitave svoje istorije. Uvek promenljivo polje igre tog novog sveta i slobodno poigravanje sa pravilima same igre, omogućiće oživljavanje regionalne autonomije koja više neće biti vezana isključivo za neki određen lokalitet; tako će se ponovo otvoriti mogućnost za prava putovanja – putovanja kroz jedan autentičan život, koji je i sam putovanje, koje sadrži sav smisao tog života.

179

Najrevolucionarnija ideja u vezi urbanizma sama po sebi nije ni urbanistička, niti tehnološka ili estetska. To je projekat rekonstrukcije čitavog okruženja u skladu sa potrebama radničkih saveta, antidržavne diktature proletarijata, tog izvršnog dijaloga. Saveti će biti delotvorni samo ako uspeju da preobrazu postojeće uslove u celini; oni pred sebe ne mogu da postave neki skromniji zadatak, ako zaista žele da budu prepoznati i da sami sebe prepoznaju u svetu koji sami stvaraju.

8: Negacija i potrošnja u kulturi

“Da li zaista veruješ da će Nemci izvesti političku revoluciju za našeg života? Dragi prijatelju, to su samo pusti snovi...Sudimo o Nemačkoj na osnovu njene sadašnje istorije – a ti svakako nećeš prigovoriti da je sva istorija falsifikovana ili da sav današnji javni život ne odražava stvarno raspoloženje ljudi. Uzmi bilo koje novine i odmah ćeš se uveriti da mi nikada nismo prestali (i da nas u tome nikakva cenzura nije sprečavala) da slavimo slobodu i nacionalnu sreću u kojoj danas uživamo!” — Ruge, pismo Marksu, mart 1844.

180

Kultura je opšta sfera znanja i predstava o proživljenom iskustvu unutar istorijskih, klasno podeljenih društava. To je uopštavajuća snaga koja postoji kao odvojen entitet, kao podela intelektualnog rada i kao intelektualni rad podele. Kultura se jasno odvađa od jedinstva na mitu zasnovanog društva “kada ljudski život izgubi moć ujedinjavanja, kada suprotnosti izgube svoje žive veze i odnose i postanu autonomne.” (Hegel, *Razlika između Fihteovog i Šelingovog sistema*) Postavši nezavisna, kultura započinje svoju imperijalističku karijeru samoobogaćivanja, koja u krajnjoj liniji vodi ka ukidanju te nezavisnosti. Istorija, koja je omogućila relativnu autonomiju kulture, kao i sve ideološke iluzije o toj autonomiji, takođe se ispoljava i kao istorija kulture. Trijumfalni pohod istorije kulture može se shvatiti kao progresivno razotkrivanje nedovoljnosti same kulture, kao marš ka njenom samoukidanju. Kultura je oblast potrage za izgubljenim jedinstvom. U toj potrazi, kultura, kao odvojena sfera, osuđena je da negira sebe.

181

U borbi između tradicije i inovacije, što je osnovna tema unutrašnjeg kulturnog razvoja istorijskih društava, inovacija je ta koja uvek pobeđuje. Ali, kulturnu inovaciju ne stvara ništa drugo do ukupno istorijsko kretanje; kretanje koje, postajući svesno sebe kao celine, teži da ode s one strane sopstvenih kulturnih pretpostavki i tako se usmeri ka prevazilaženju svih oblika odvajanja.

182

Brzo proširivanje društvenog znanja, uključujući tu i svest o istoriji kao glavnoj osnovi kulture, vodilo je ka nepovratnom formiranju samosvesti koja je uništila Boga. Ali, taj “prvi uslov svake druge kritike” (Marks) takođe je i prvi zadatak jedne neprekidne kritike. Kada više nema ni jednog odbranljivog pravila ponašanja, svaki plod kulture gura kulturu ka njenom kraju. Za kulturu važi isto što i za filozofiju: u trenutku kada postane potpuno nezavisna, svaka njena disciplina je osuđena na propast – pre svega zato što i dalje pretenduje da pruži sveobuhvatan izveštaj o društvu kao celini, a na kraju i zbog fragmentarnog karaktera svoje metode, koja može da bude operativna jedino unutar određene discipline. Nedostatak racionalnosti je ono što kulturu kao odvojenu sferu osuđuje na propast, jer ta kultura već nosi u sebi težnju ka pobedi racionalnog.

183

Kultura je iznikla iz istorije koja je rastočila prethodni način života, ali, pošto je ona zasebna sfera unutar delimično istorijskog društva, njeno razumevanje i čulna komunikacija neminovno ostaju delimični. Ona je smisao jednog nedovoljno smislenog sveta.

184

Kraj istorije kulture pokazuje se na dva suprotna načina: kao projekat koji teži sopstvenom prevazilaženju unutar sveukupnog istorijskog kretanja i kao njena težnja da se sačuva u obliku mrtvog predmeta spektakularne kontemplacije. Prva težnja je vezala svoju sudbinu za društvenu kritiku, druga za odbranu klasne vladavine.

185

Svaki od ta dva načina koji označavaju kraj kulture postoji nezavisno, unutar svih aspekata spoznaje i unutar svih aspekata čulnog predstavljanja (to jest, onoga što se nekada zvalo umetnošću u najširem smislu). U slučaju spoznaje, akumulaciji fragmentarnih saznanja koja su postala beskorisna – jer odobrenje od strane postojećih uslova zahteva odricanje od sopstvenog znanja – suprostaavlja se teorija prakse, koja jedina ima pristup istini svakog od tih oblika znanja; samo ona zna tajnu njihove upotrebe. U slučaju čulnog predstavljanja, kritičkoj autodestrukciji nekadašnjeg zajedničkog jezika društva suprostaavlja se njegova veštačka rekonstrukcija u obliku robnog spektakla, iluzorna predstava neživota.

186

Kada društvo jednom izgubi svoje mitski zasnovano zajedništvo, ono gubi sve referentne tačke istinski zajedničkog jezika, sve do trenutka kada podele unutar te nepomične zajednice ne budu prevaziđene pojavom prave istorijske zajednice. Kada se umetnost, koja je bila taj zajednički jezik društvene neaktivnosti, razvije u nezavisnu umetnost u modernom smislu, koja izrasta iz svog prvobitnog religioznog univerzuma i postaje individualna proizvodnja pojedinačnih ostvarenja, i ona biva podređenja kretanju koje upravlja istorijom svih posebnih kultura. Njena deklaracija o nezavisnosti u isto vreme je objava njenog kraja.

187

Pozitivan značaj moderne dekompozicije i destrukcije čitave umetnosti prebiva u uništavanju jezika komunikacije. Negativna posledica tog razvoja je u tome što zajednički jezik više ne može da poprimi oblik jednostranih zaključaka koji su odlikovali umetnost istorijskih društava – zadocnele portrete tuđih života lišenih dijaloga, koji su taj nedostatak smatrali neizbežnim – ali koji mora da bude ponovo pronađen u praksi koja ujedinjuje direktnu aktivnost sa njenim vlastitim jezikom. Stvar je u tome da se zaista uzme učešće u zajednici dijaloga i u igri s vremenom, koje je do sada, u poetskim i umetničkim delima, bilo samo predstavljano.

188

Kada umetnost postane nezavisna i počne da slika život u raskošnim bojama, to je znak da se život već približio kraju. Taj trenutak ne mogu da podmlade nikakve boje, ma koliko jarke, već samo sećanje. Veličina umetnosti vidi se samo u sumrak života.

189

Prodor istorijskog vremena u umetnost prvi put se očituje u baroku. Barok je bio umetnost sveta koji je izgubio svoje središte sa kolapsom poslednjeg mitskog poretka: srednjovekovne sinteze ujedinjenog hrišćanstva i duha jednog Carstva, koja je uspostavila harmoniju između nebeske i zemaljske vlasti. Ta umetnost promene neminovno je odisala efemernošću koju je otkrivala u svetu oko sebe. Ona je bila izabrala "život umesto večnosti" (Eugenio d'Ors). Najveća dostignuća baroka bili su pre svega teatar i festival, ili teatarski festivali, u kojima je jedini cilj svakog pojedinačnog umetničkog izraza bio da doprinese izgradnji scene koja je služila kao centar ujedinjavanja; ta scena bio je *pasaz*, izraz ugrožene ravnoteže unutar vladajuće dinamike haosa. Donekle preterano insistiranje na konceptu baroka u savremenim estetskim raspravama ukazuje na svest da umetnički klasicizam više nije moguć: svi pokušaji, tokom poslednja tri veka, da se uspostavi normativni klasicizam ili neoklasicizam bili su samo kratkotrajne veštačke konstrukcije koje su govorile zvaničnim jezikom države (bilo apsolutne monarhije, bilo revolucionarne buržoazije zaogrnutе u rimske toge). Ono što je sledilo posle baroka bila je umetnost u još većoj meri individualistička i negatorska, koja je u talasima, od romantizma do kubizma, ponavljala svoje napade sve dok nije potpuno rasparčala i uništila čitavu sferu umetnosti. Nestanak istorijske umetnosti, koja je bila deo interne komunikacije jedne elite i koja je za društvenu osnovu svoje polunezavisnosti imala donekle razigrane uslove koje su poslednji izdanci aristokratije uspevali da održe, takođe ukazuje na činjenicu da je kapitalizam prvi oblik klasne vladavine koji priznaje totalni nedostatak ontološkog kvaliteta; svoj smisao on nalazi samo u upravljanju ekonomijom, što ukazuje na gubitak svakog ljudskog umeća. Skladno jedinstvo baroknog ansambla, kojeg već dugo nema u svetu umetničke kreacije, u izvesnom smislu oživljen je u današnjoj mahnitoj potrošnji čitave dosadašnje umetnosti. Pošto su sve umetničke forme prošlosti prepoznate i priznate istorijski, a zatim retrospektivno reklasifikovane kao faze jedinstvene "svetske umetnosti", ta umetnost je postala deo globalne pometnje koja sama po sebi predstavlja neku vrstu barokne strukture višeg nivoa, strukture koja apsorbuje i sam barok i sve njegove moguće reinkarnacije. Naime, po prvi put u istoriji, umetnosti svih epoha i civilizacija mogu se sagledati i prihvatiti zajedno, a sama činjenica da je danas moguće sakupljati i prebirati po tim umetničkoistorijskim suvenirima ukazuje na kraj sveta umetnosti. U ovo doba muzeja, u kojem je umetnička komunikacija postala nemoguća, svi raniji umetnički izrazi prihvataju se na isti način: svi eventualni problemi u komunikaciji sa nekim od tih izraza pomračeni su današnjom nemogućnošću komunikacije u celini.

190

Umetnost u fazi nestajanja – u procesu negacije koji teži sopstvenom prevazilaženju unutar istorijskog društva, u kojem istorija još nije direktno življena – u isto vreme je umetnost promene i najčistiji izraz nemogućnosti promene. Što su njene pretenzije veće, ona se sve više udaljava od svog ispunjenja. Umetnost je nužno avangardna; u isto vreme, ona zapravo ne postoji. Ona je avangarda sopstvenog nestajanja.

191

Dada i nadrealizam su dva događaja koji obeležavaju kraj moderne umetnosti. Iako su toga bili samo delimično svesni, oni su bili savremenici poslednje velike ofanzive revolucionarnog proleterskog pokreta; poraz tog pokreta, koji ih je zatekao u klopci umetničke sfere čiju su oronulost osuđivali, bio je glavni razlog njihove nepokretnosti. Dada i nadrealizam bili su istorijski povezani, ali i suprotstavljeni. U ovaj sukob bili su ugrađeni najznačajniji i najradikalniji dometi oba pokreta, ali u njemu se razotkrila i unutrašnja nedovoljnost njihove jednostrane kritike. Dada je pokušala da ukine umetnost, a da je ne ostvari; nadrealizam je hteo da ostvari umetnost, a da je ne ukine. Kritička pozicija koju su kasnije razvili situacionisti pokazala je da su ukidanje i ostvarenje umetnosti nerazdvojni aspekti *prevazilaženja* umetnosti.

192

Spektakularna potrošnja koja je sačuvala kulturu prošlosti u zamrznutom obliku, sa svim ponavljanjima njenih negativnih aspekata, predstavlja na planu kulture otvoren izraz onoga što jeste u svom totalitetu: izricanje neizrecivog. Čak i najekstremnija destrukcija jezika biva zvanično pozdravljena kao još jedan izraz razmetljivog pristanka na status quo, u kojem je sva komunikacija elegantno proglašena odsutnom. Kritička istina te destrukcije – stvarni život moderne poezije i umetnosti – očigledno je potisnuta, jer spektakl, čija je funkcija da istoriju sahrani u kulturi, primenjuje sopstvenu strategiju promocije modernističkih pseudonoviteta. Tako je moguće da jedna škola nove književnosti, koja otvoreno priznaje da se ne bavi ničim drugim do kontemplacijom pisane reči radi nje same, bude dočekana kao nešto novo. U međuvremenu, uporedo sa tvrdnjom da sama smrt komunikacije ima svoju posebnu lepotu, većina modernih tendencija u okviru spektakularne kulture – koja je u isto vreme najtešnje vezana za represivnu praksu ukupne organizacije društva – pokušava da "kolektivnim projektima" stvori kompleksno neoartističko okruženje sačinjeno od istrnutih elemenata; na primer, urbanistički projekti koji uključuju ostatke stare umetnosti ili hibridne estetskotehnološke forme. Na planu spektakularne pseudokulture, to je izraz opšteg pokušaja razvijenog kapitalizma da preoblikuje fragmentiranog radnika u "društveno integrisanu jedinku" – tendencija koju odnedavno opisuju neki američki sociolozi (Rajsman, Vajt, itd.) U svim tim oblastima cilj ostaje isti: preurediti društvo bez zajedništva.

193

Od kada je postala roba, kultura teži da postane vodeća roba društva spektakla. Klark Ker, jedan od najistaknutijih ideologa tog trenda, izračunao je da čitav proces proizvodnje, distribucije i potrošnje znanja već dostiže 29% američkog bruto nacionalnog proizvoda. On predviđa da će u drugoj polovini ovog veka kultura postati vodeći sektor američke ekonomije, kao što je to u prvoj polovini veka bila automobilska industrija ili kao što je to u drugoj polovini prošlog veka bila železnica.

194

Zadatak različitih oblasti znanja je da u procesu razvoja spektakularne misli odbrane jedno neodbranljivo društvo i tako ustanove opštu nauku lažne svesti. Ta misao je potpuno uslovljena činjenicom da ne može, niti želi da prizna svoju materijalnu zavisnost od društva spektakla.

195

Zvanična misao društvene organizacije pojavnosti i sama je zamračena opštim nedostatkom komunikacije koji treba da odbrani. Ona ne shvata da je sukob u osnovi svega što postoji na ovom svetu. Specijalisti vlasti spektakla, vlasti koja je apsolutna u oblasti sopstvene jednosmerne komunikacije, apsolutno su korumpirani svojim iskustvom prezira i uspehom tog prezira; jer oni za svoj prezir nalaze opravdanje u svesti o tome do koje je mere pasivni posmatrač dostojan prezira.

196

Pošto trijumf sistema spektakla otvara nove probleme, dolazi do nove podele zadataka unutar specijalizovane misli tog sistema. S jedne strane, spektakularna kritika društva spektakla, kojom se bavi moderna sociologija, usmerena je na istraživanje odvajanja pomoću konceptualnih i materijalnih instrumenata samog odvajanja. S druge strane, različite discipline u koje se ušančio strukturalizam razvijaju apologiju spektakla – ispraznu misao koja nameće zvaničnu amneziju u odnosu na svu istorijsku praksu. Ali, lažno očajanje nedijalektičke kritike i lažni optimizam otvorene promocije sistema jednako su podanički.

197

Sociolozi koji su počeli da postavljaju pitanje uticaja modernog društvenog razvoja na životne uslove (pre svega u SAD) prikupili su veliki broj empirijskih podataka, ali nisu uspeli da dosegnu pravu prirodu predmeta svog istraživanja: oni nisu videli da je taj predmet, sam po sebi, kritika društva. Posledica toga je da svi oni koji imaju iskrene reformističke namere mogu samo da apeluju na etičke standarde ili na zdrav razum ili na neke druge mere od kojih ni jedna ne predstavlja odgovor na probleme na koje ukazuju. Pošto njihov kritički metod nije svestan negativnosti koja leži u srcu ovog sveta, on se fokusira na opisivanje i osudu čitavog niza negativnosti koje zagađuju površinu sveta poput neke iracionalne, parazitske pošasti. Ta revoltirana dobra namera, koja se čak i u sopstvenim moralističkim okvirima iscrpljuje u osudi samo nekih eksternih posledica sistema, može da vidi sebe kao kritičku samo ako ignoriše suštinski apologetski karakter svojih pretpostavki i metoda.

198

Oni koji osuđuju sklonost društva obilja ka stvaranju otpada, kao nešto apsurdno i opasno, ne shvataju pravu svrhu tog otpada. U ime ekonomske racionalnosti oni nezahvalno napadaju vernog iracionalnog čuvara koji tu ekonomsku racionalnost čuva od kolapsa. Denijel Bernstin, na primer, čija knjiga *Slika* opisuje potrošnju spektakularne robe u Americi, ne dospeva do pojma spektakla, jer misli da može da razdvoji privatni život i "poštenu robu" od "incidenata" koje osuđuje. On ne shvata

da sama roba stvara zakone čija "poštena" primena vodi ka odvojenoj realnosti privatnog života i njegovom pokoravanju putem društvene potrošnje slika.

199

Bernstin opisuje ispađe jednog sveta koji nam je postao stran, kao da se radi o ispadima stranim našem svetu. Kada u maniru moralnog ili psihološkog proroka osuđuje vladavinu površnih slika kao proizvod "naših ekstravagantnih očekivanja", on im prećutno suprotstavlja "normalnost" jednog života koji realno ne postoji ni u njegovoj knjizi, niti u njegovom dobu. Pošto se pravi ljudski život koji Bernstin evocira nalazi u prošlosti, uključujući tu i prošlost u vlasti religiozne rezignacije, on nikako ne može da sagleda prave razmere dominacije koju današnje društvo postiže putem slika. Istina ovog društva je ništa manje nego njegova negacija.

200

Sociologija koja misli da se odvojena industrijska racionalnost može izolovati od društvenog života kao celine, lako može da proglasi tehnike reprodukcije i komunikacije nezavisnim od opšteg industrijskog razvoja. Tako Bernstin zaključuje da je situacija koju opisuje nastala nesrećnim i bezmalo slučajnim susretom jedne neumerene tehnologije za projektovanje slika i neumerenog apetita ka senzacionalizmu današnje publike. To vodi ka tumačenju spektakla kao posledice neumerene čovekove sklonosti da bude posmatrač. Bernstin ne vidi da prodor prefabrikovanih "pseudodogađaja", koji inače kritikuje, izvire iz proste činjenice da ukupna stvarnost današnjeg društvenog postojanja sprečava ljude da stvarnost doživljavaju neposredno. Pošto istorija proganja moderno društvo poput bauka, pseudoistorija mora da se širi na svakom nivou da bi sačuvala ugroženu ravnotežu sadašnjeg zamrznutog vremena.

201

Moderna tendencija ka strukturalističkoj sistematizaciji zasniva se na izričitoj ili prećutoj pretpostavci da će ovo brzo zamrzavanje istorijskog vremena trajati večno. Antiistorijska misao strukturalizma veruje u večno postojanje sistema, koji nije nastao i koji nikada neće nestati. Njegova iluzija da je celokupna društvena praksa nesvesno određena prethodno uspostavljenim strukturama počiva na neopravdanoj analogiji sa strukturnim modelima koje su razvile lingvistika i antropologija (ili čak modelima korišćenim za analizu funkcionisanja kapitalizma), dakle, na modelima koji su bili pogrešni čak i u izvornom kontekstu. Taj promašeni rezon izvire iz ograničenog intelektualnog i imaginativnog potencijala akademskih funkcionera, koji su do te mere posvećeni svom bogobojažljivom slavljenju sistema, da im ne ostaje ništa drugo nego da čitavu stvarnost grubo svedu na taj sistem.

202

Da bismo razumeli strukturalističke kategorije, treba da imamo u vidu da te kategorije, kao i one u drugim istorijskim društvenim naukama, odražavaju oblike i uslove društvenog postojanja. Kao što o nekoj osobi ne sudimo na osnovu toga šta ona sama misli o sebi, tako ne možemo ni da sudimo o nekom društvu ili da mu se

divimo polazeći od toga da je jezik kojim to društvo govori o sebi nužno istinit. "O tom periodu promene ne možemo da sudimo na osnovu njegove svesti o toj promeni; naprotiv, ta svest može da se shvati samo u svetlu kontradikcija materijalnog života." Strukture su deca vladajućeg poretka. Strukturalizam je misao potpisana od strane države, oblik misli koji postojeće uslove spektakularne "komunikacije" smatra apsolutnim. Njegov metod istraživanja kodiranog sadržaja poruke sam po sebi je tek odraz njegovog nekritičkog prihvatanja društva u kojem komunikacija poprima oblik vodopada hijerarhijskih signala. Strukturalizam ne uspeva da dokaže transistorijsku prirodu društva spektakla; naprotiv, samo društvo spektakla, koje se nameće kao jedina stvarnost, jeste opravdanje frigidnog sna strukturalizma.

203

Kritički koncept spektakla svakako može da se izokrene u plitku formulu društveno-političke retorike, pomoću koje bi sve moglo da se objasni i kritikuje apstraktno, što bi samo osnažilo sistem spektakla. Jasno je da same ideje ne mogu da nas odvedu s one strane vladajućeg spektakla; u najboljem slučaju, one mogu da vode samo s one strane postojećih ideja o spektaklu. Da bi zaista uništili spektakl, ljudi moraju da stave u pokret praktične sile. Kritička teorija spektakla neće biti istinita sve dok se ne poveže sa praktičnim silama negacije ovog društva; a ta negacija, nastavak revolucionarne klasne borbe, može da postane svesna sebe samo ako razvije kritiku spektakla, teoriju o svom stvarnom položaju, o konkretnim uslovima sadašnjeg izrabljivanja, koja će osloboditi sav njen skriveni potencijal. Ta teorija ne očekuje čuda od radničke klase. Ona vidi redefinisane i ispunjenje proleterskih zahteva kao dugoročni cilj. Insistiranje na veštačkim razlikama između teorijske i praktične borbe – jer, formulacija i komunikacija koje ta teorija želi da postigne nisu moguće bez rigorozne prakse – jeste zastor koji pomračuje i otežava put kritičke teorije, ali i sudbinu praktičnog pokreta koji pokušava da deluje na društvenom planu.

204

Kritička teorija mora da se izražava svojim jezikom – jezikom kontradikcija, koji je formalno i sadržajno dijalektički. Njena kritika je u isto vreme sveobuhvatna i istorijska. To nije "nulta tačka pisanja" već njena suprotnost. To nije negacija stila, već stil negacije.

205

Sam stil dijalektičke teorije predstavlja skandal i uvredu važećih jezičkih standarda i senzibiliteta oblikovanog tim standardima, jer koristi postojeće koncepte svestan njihove nestalnosti i nužnosti njihove destrukcije.

206

Taj stil, koji u sebi nosi vlastitu kritiku, mora da izražava dominaciju sadašnje kritike nad čitavom njenom prošlošću. Način izlaganja dijalektičke teorije otkriva njen negativni duh. "Istina nije poput gotovog proizvoda na kojem se više ne vide tragovi alata." (Hegel) Ta teorijska svest o kretanju čiji tragovi moraju da ostanu vidljivi na

njoj samoj, izražava se izokretanjem uobičajenih odnosa između koncepata i diverzijom (*détournement*) nad svim ranijim kritičkim dostignućima. Hegelova praksa izokretanja genitiva bila je izraz istorijske revolucije, iako samo na planu misli. Mladi Marks, nadahnut primerom Fojerbaha koji je sistematski izokretao subjekat i predikat, na najefektniji način je koristio ovaj pobunjenički stil, koji na "filozofiju bede" odgovara "bedom filozofije". Diverzija radikalizuje zaključke prethodne kritike, okamenjene u prihvaćene istine i tako pretvorene u laž. Kjerkegor je takođe namerno koristio taj metod, iako ga je istovremeno i osuđivao: "Uprkos svim vašim trikovima i obrtima, kao što se pekmez uvek vraća u špajz, tako i vi završite sa nekom malom frazom koja nije vaša, i koja podstiče uznemiravajuća preispitivanja" (*Filozofski fragmenti*). Kao što priznaje u istoj knjizi, ta upotreba diverzije podrazumeva distancu u odnosu na sve što je postalo zvanična istina: "Još jedno zapažanje, povodom vaše primedbe da u svom izlaganju često koristim pozajmljene izraze. To ne poričem. U stvari, to sam radio namerno. U sledećem poglavlju knjige, ako ga uopšte napišem, nazvaću taj problem njegovim pravim imenom i odenuti ga u odgovarajuću istorijsku odeždu."

207

Ideje se usavršavaju. Značenje reči igra veliku ulogu u tom usavršavanju. Plagijat je nužan. Napredovanje zavisi od njega. On se pripija uz piščevu rečenicu, koristi njen izraz, briše pogrešnu ideju i zamenjuje je ispravnom.³

208

Diverzija je suprotnost citatu, pozivanju na teorijski autoritet, već narušen samom činjenicom da je postao citat – deo istrnut iz svog konteksta i kretanja, a u krajnjoj liniji i iz opšteg okvira svog doba i iz konkretnog stava (ispravnog ili pogrešnog). Diverzija je fleksibilni jezik antiideologije. Ona se pojavljuje u komunikaciji koja zna da taj jezik ne može da garantuje nikakvu izvesnost. To je jezik koji ne može i ne želi da bude potvrđen nekom prethodnom ili kritičkom referencom. Naprotiv, njegova unutrašnja doslednost i praktična delotvornost su ono što daje vrednost jezgru starih istina koje ponovo stavlja u pokret. Diverzija je utemeljila svoj zadatak samo na sopstvenoj istini – istini sadašnje kritike.

209

Diverzija otvoreno izražena u teoriji odbija svaku pomisao da bi ta teorija mogla biti autonomna. Da bi u domen same teorije uvela istu vrstu nasilne diverzije, koja remeti i odbacuje svaki ustanovljeni poredak, diverzija stalno podseća na to da sama teorija nema nikakav značaj, da može da se ostvari samo kroz istorijsku akciju i kroz istorijsku korekciju stava o toj praksi.

³ Da bi ilustrovao prethodnu tezu, Debor ovde citira Isidora Dikasa, Lotreamona, od reči do reči, ne navodeći izvor. Odlomak je iz Dikasovih *Poezija*. (nap. prev.)

210

Prava vrednost kulture može se postići samo negacijom kulture. To više ne sme da bude samo kulturna negacija. Ona u izvesnoj meri ostaje na planu kulture, ali sada ima potpuno drugačije značenje.

211

Izraženo jezikom suprotnosti, kritika kulture je sveobuhvatna kritika utoliko što obuhvata kulturu kao celinu – sva njena saznanja i poeziju – i utoliko što se više ne odvaja od kritike društva kao celine. Ova sveobuhvatna kritička teorija danas ide u susret sveobuhvatnoj društvenoj praksi.

9: Materijalizovana ideologija

“Samosvest postoji po sebi i za sebe samo ako postoji i za drugu samosvest. Drugim rečima, ona postoji samo ako je prepoznata i prihvaćena.” — Hegel, *Fenomenologija Duha*

212

Ideologija je temelj misli klasnog društva tokom istorije ispunjene sukobima. Ideologije nikada nisu bile puka fikcija; one su iskrivljena svest o stvarnosti, pa su kao takve bile realni faktor u proizvodnji realnih pogubnih posledica. Ta veza je intenzivirana napredovanjem spektakla – materijalizacijom ideologije koju je doneo uspeh autonomnog sistema ekonomske proizvodnje. Spektakl poistovećuje društvo sa ideologijom, koja čitavu stvarnost oblikuje po sopstvenoj slici.

213

Čim ideologija – ta apstraktna pretenzija ka univerzalnom i sve iluzije vezane za nju – stekne priznanje u uslovima univerzalne apstrakcije i delotvorne diktature iluzija koji preovlađuju u modernom društvu, ona više nije voluntaristička borba fragmentarnog, već njegov trijumf. Ideološke pretenzije poprimaju oblik zaravnjene, pozitivističke preciznosti: one više ne predočavaju mogućnost istorijskog izbora, već diktat bespogovornih činjenica. Posebni nazivi ideologija se polako gube. Posebni ideološki oblici koji podupiru sistem svode se na “epistemološku osnovu” koja sebe vidi kao nešto što nadilazi sve ideologije. Materijalizovana ideologija nema ime, kao što nema ni neki poseban istorijski program. Drugim rečima, istorija različitih ideologija je završena.

214

Ideologija, čija celokupna unutrašnja logika vodi ka onome što je Manhajm nazvao “totalnom ideologijom” – despotizmom jednog fragmenta koji se nameće kao lažna svest o zamrznutom totalitetu, kao totalitarni pogled na svet – doživljava svoju kulminaciju u nepokretnom neistorijskom spektaklu. U tački svoje kulminacije, i ona se rastvara u društvu kao celini. Kada se to društvo i samo konkretno razgradi, ideologija – ta poslednja iracionalnost koja stoji na putu istorijskom životu – takođe mora da nestane.

215

Spektakl je vrhunac ideologije jer on najpotpunije otkriva i izražava suštinu svih ideoloških sistema: osiromašenje, porobljavanje i negaciju stvarnog života. Spektakl je materijalni “izraz odvajanja i otuđenja između čoveka i čoveka”. To je “nova snaga obmane” koja počiva na sistemu proizvodnje u kojem se “sa sve većom masom stvari, uvećava i otuđena sila kojoj su ljudi potčinjeni”. To je najviši stadijum ekspanzije koja potrebu okreće protiv života. “Potreba za novcem je jedina stvarna potreba koju moderni ekonomski sistem proizvodi i ujedno jedina potreba koju proizvodi”

(*Ekonomsko-filozofski rukopisi*). Hegelov opis novca kao “samopokretača života nečeg što je mrtvo” (*Jenska realfilozofija*) proširuje spektakl na čitav društveni život.

216

Nasuprot projektu naznačenom u tezama o Fojerbahu (ostvarenje filozofije kroz praksu, što nadilazi suprotnost između idealizma i materijalizma), spektakl zadržava sve ideološke crte materijalizma i idealizma, predstvaljajući ih kao lažnu konkretnost svog univerzuma. Kontemplativni aspekt starog materijalizma, koji svet vidi samo kao predstavu, a ne kao aktivnost – i koji tako zapravo idealizuje materiju – ostvaruje se kroz spektakl u kojem su konkretne stvari automatizovani gospodari društvenog života. Obrnuto, snevana aktivnost idealizma u spektaklu se ostvaruje kroz tehničko posredovanje znakova i signala, koji konačno materijalizuju apstraktni ideal.

217

Paralelu između ideologije i šizofrenije, o kojoj je govorio Jozef Gabel u *Lažnoj svesti*, treba posmatrati u kontekstu te ekonomske materijalizacije ideologije. Društvo je postalo ono što je ideologija već bila. Potiskivanje prakse i antidijalektička lažna svest koja nastaje usled tog potiskivanja, ispunjavaju svaki trenutak svakodnevnog života podređenog spektaklu. Ta podređenost sistematski uništava “sposobnost za susret” i zamenjuje je društvenom halucinacijom: lažnom svešću o susretu, “iluzijom susreta”. U društvu u kojem niko ne može da prepozna onog drugog, niti da sam bude prepoznat, svaki pojedinac gubi sposobnost da prepozna sopstvenu stvarnost. Ideologija je ovde kod kuće; odvajanje je izgradilo sav njen svet.

218

“Izgleda da su u kliničkoj slici šizofrenije”, piše Gabel, “najtešnje povezane dezintegracija dijalektike totaliteta (sa razdvajanjem svesti kao ekstremnim oblikom) i dezintegracija dijalektike postajanja (sa katatonijom kao ekstremnim oblikom).” Zatvoren u jednolično poravnati univerzum okružen ekranom spektakla koji ga opčinjava, posmatrač opaža samo fiktivne govornike koji ga izlažu jednosmernom monologu o svojim robama i politici svoje robe. Spektakl kao celina služi kao ogledalo. Ono što se u njemu vidi je dramatizacija iluzornog bekstva od opšteg autizma.

219

Spektakl uništava granicu između sopstva i sveta, gazeći to sopstvo, sa svih strana opkoljeno prisustvom–odsustvom sveta. Spektakl takođe uništava i granicu između istinitog i lažnog, potiskujući neposredno doživljenu istinu ispod konkretnog prisustva lažnog, iza koje stoji čitava organizacija pojavnosti. Pojedinci koji pasivno prihvataju svoju podređenost otuđenoj svakodnevnoj realnosti bivaju tako gurani u ludilo, koje na ovu sudbinu reaguje tako što traži oslonac u iluzornim magijskim tehnikama. Pravi izraz tog lažnog odgovora na komunikaciju na koju je nemoguće odgovoriti jeste potrošnja. Potrošačeva prinudna sklonost ka imitiranju je istinski infantilna potreba, uslovljena svim aspektima ovog suštinskog lišavanja. Kao što kaže

Gabel, opisujući jedan sasvim drugi nivo patologije, "abnormalna potreba za predstavljanjem kompenzuje se paničnim osećanjem postojanja na margini života."

220

Ako logika lažne svesti ne može da uistinu spozna sebe, potraga za kritičkom istinom o spektaklu mora da bude istinska kritika. U praksi, ona mora da se bori među ostalim neprijateljima spektakla, ali tako što sa njima neće imati nikakve veze. Bezglavo pristajući na bedne reformističke kompromise ili se upuštajući u pseudorevolucionarne zajedničke akcije, svi oni koje goni apstraktna želja za neposrednim rezultatima zapravo se pokoravaju zakonima vladajuće misli, usvajajući perspektivu koja ne priznaje ništa osim *najnovijih vesti*. Tako se isti delirijum javlja i u redovima onih koji tvrde da mu se suprotstavljaju. Kritika koja teži da ode s one strane spektakla mora da zna kako da čeka.

221

Samooslobođenje našeg vremena je oslobođenje od materijalne osnove izokrenute istine. Tu "istorijsku misiju uspostavljanja istine u svetu" ne mogu da ostvare ni izolovani pojedinci, niti rascepkane i manipulisane mase. To može samo klasa koja je u stanju da ukine sve klase, tako što će svu vlast otuđenih oblika demokratije svesti na savete, u kojima praktična teorija potvrđuje samu sebe i sama procenjuje svoje akcije. To će biti moguće tek kada se pojedinci "neposredno povežu sa opštom istorijom", a njihov dijalog stekne sposobnost da postavlja sopstvene uslove.

1967.

Društvo spektakla, 2003.

Šta je to što zbog čega bi danas trebalo obratiti pažnju na knjigu napisanu pre skoro 40 godina? Društvena kritika zastareva samo malo sporije od najnovijih vesti. Čemu onda sve ovo?

Situacionistička internacionala je možda bila grupa arogantnih i ekstremnih delinkvenata, vrsta za sebe, ali je ipak bila i čedo jedne duže istorijske epohe. Bila je to poslednja generacija koja je imala osećaj za celinu postojećih odnosa, za totalitet. Danas, u eri digitalne brzine, terora slike i opšte fragmentacije, ljudski duh više nije u stanju da postigne taj stepen fokusiranja na sopstvene pretpostavke. On više nije u stanju da obuhvati celinu. Tokom 1950-tih i 1960-tih godina prošlog veka, čak i malo posle toga, to nije bila tako retka osobina: čak su i najoprezniji reformisti znali šta znači "totalitet" ili "moć negacije" i insistirali na tome. Zato je sve posle toga – uz možda svega nekoliko blistavih izuzetaka – bio postmodernizam: parcijalna vizija i parcijalni pristup svemu; od društvene kritike (praktično ugašen žanr), do pokušaja da se pruži bilo kakav delotvorni otpor. Politički realizam je potisnuo životni nadrealizam, s poznatim posledicama: osim vidljive devalvacije svega, tu je i nepodnošljivi osećaj teskobe, zatvorenosti u "dati univerzum činjenica", koji ne zadovoljava nikog, ali koji uspešno blokira svaku drugu perspektivu. Pošto nema ničeg drugog, ropski stoicizam, uzdignut na nivo zvanične religije, postao je jedini prihvatljiv odgovor na ovo neprihvatljivo stanje stvari. To je ta "mudrost" od koje su svi glavni protagonisti ove priče bili potpuno operisani.

Drugi razlog su strast i namere s kojima je ova knjiga pisana: takav stepen mržnje prema svakoj vlasti, prema svemu što ograničava ljudsku slobodu i takva žudnja za životom danas su iščezli do te mere da izgledaju patetično. Nama izgledaju veličanstveno.

Najzad, bilo je nečeg neodoljivog u tome da se pred to ispražnjeno, ugašeno lice ove epohe izade sa nečim tako fanatično rešenim da se svemu ovome, u celini, stane za vrat.

"Iza prolaznih moda koje se neprestano smenjuju na frivolnoj površini spektakla pseudocikličnog vremena, vrhunski stil našeg doba i dalje prebiva samo u onome čime vlada pritajena, a ipak očigledna nužnost revolucije." (Teza 162)

Ako znate nekog ko je danas u stanju da izgovori ovako nešto, javite nam.

*

Za *Društvo spektakla* se često kaže da predstavlja prvu sveobuhvatnu kritiku "modernog, potrošačkog društva." Ali, to je samo najpovršniji sloj ovde izložene kritike: potrošnja je samo jedan aspekt tog društva. Njegov pravi cilj je zatvaranje svake druge perspektive, osim perspektive robe. To su uslovi u kojima ovo društvo može da se posveti svojoj isključivoj misiji: razvoju radi samog razvoja, neprestanoj akumulaciji Moći radi same Moći, stalnom kretanju napred bez i jednog dostižnog, ljudskog cilja pred sobom.

Zato je možda bolje reći da ova knjiga predstavlja prvi pokušaj sveobuhvatne kritike jednog potpuno komodifikovanog sveta. Naš jezik nam omogućava da to naglasimo još ubedljivije: kritiku jednog potpuno *po-rob-ljenog* sveta, sveta-robe.

“Spektakl je stupanj na kojem roba uspeva da kolonizuje čitav društveni život. Komodifikacija nije samo vidljiva: mi više ne vidimo ništa drugo. Svet koji vidimo je svet robe.” (Teza 42)

Danas smo ponovo u situaciji da se na svakom koraku uverimo u svepristunost i potpuni trijumf sveta-robe. Zar vidimo nešto drugo? Da li, ako čak i vidimo, zaista verujemo da je nešto drugo, bitno drugačije od postojećeg, moguće? Sve drugo je postalo više od neizrecivog: nepojmljivo. To je spektakl: ono što nas poražava unapred, tako što nas ispunjava slikama svojih roba, uloga, fantazija i mogućnosti – ili prosto umorom, svaki put kada pomislimo da intervenišemo, da “odustanemo od puta kojim već idemo”. Zato, u isto vreme, spektakl i može da nam priča o slobodi: ispražnjeni od svakog autentičnog sadržaja i težnje, možemo da radimo šta hoćemo. U svetu robe, svaki vid potrošnje i participacije je dopušten. Sve može; sve je normalno; nema ničeg nenormalnog. Čak je i pobuna postala legitiman izbor, prizor koji vam stoji na raspolaganju, ukoliko vas svi ostali ne zadovoljavaju: “Samozadovoljno pristajanje na status quo može da koegzistira i sa čisto spektakularnim oblicima pobune: *samo nezadovoljstvo postaje roba čim ekonomija obilja razvije kapacitete za preradu te naročite sirovine.*” (Teza 59)

Ti kapaciteti su danas razvijeni do te mere da imate čitave sektore specijalizovane za proizvodnju artikala i prizora namenjenih ciljnoj grupi “pobunjenik”. Po prvi put u istoriji, pobuna je dopuštena.

Ono što je nekada bilo teza ili predviđanje jednog fanatika, danas je opšte mesto. Ali, to ne znači da smo tih opštih mesta postali svesni, a još manje da smo ih ostavili za sobom. Naš jedini odgovor su i dalje pasivni komentar i potrošnja. Još uvek tumaramo kroz mrak društveno nesvesnog, a da čak i ne tražimo svetlost. Drugim rečima, uslovi za upoznavanje sa ovom knjigom su skoro laboratorijski. Ko pokuša, sigurno će primetiti da to deluje. Danas možda snažnije nego ikad, uprkos svim tragovima koje je na ovoj knjizi ostavilo vreme ili možda pre duh onog vremena.

*

O Gi Deboru i *Društvu spektakla* kod nas praktično nije bilo reći. To je, u neku ruku, neverovatno. S druge strane, možda i nije: zadatak prevođenja i predstavljanja ne samo ove knjige, već čitavog korpusa najsubverzivnije kritičke teorije druge polovine XX veka, bio je na generaciji koja je, nakon svog tragikomičnog doprinosa pobuni iz 1968, bez većih teškoća našla svoje mesto u organizaciji modernog spektakla. Možda sam upotrebio preširok pojam, “generacija”, ali mislim na one najambicioznije oportuniste formirane u to vreme, koji danas čine intelektualnu, umetničku i političku elitu ove zemlje. To, naravno, nije bio samo naš specijalitet: Alfredo Bonano, jedan od onih koje nisu uspeali da pripitome, podseća da je 1968. iznedrila čitavu novu kastu najpriježnijih državnih službenika (*La gioia armata/ Oružana radost*, 1977). Jedan naš prijatelj je to izrazio još preciznije: “Ne veruj šezdesetosmašu koji do danas nije umro od raka pluća ili od muke”. Zaista, nije čak ni zanimljivo, kao neki obrt, već prosto odvratno gledati sve te nekadašnje disidente, buntovnike i nekonformiste – a danas “uvažene građane demokratije” – kako za okruglim stolovima sponzorisanim od strane samog spektakla raspravljaju o njegovim dražima i novim mogućnostima.

Zato je možda je i bolje što se niko takav nije potrudio da nam prenese makar deo ovih poruka. Ponekad je bolje ništa nego išta.*

Ne kažem da ćemo mi biti na visini tog zadatka: predstavljanja Gi Debora i Situacionističke internacionale i njihovog smeštanja u odgovarajuću perspektivu. Mi smo ih već smestili u jedinu pravu perspektivu: u lične mape pomoću koje tražimo izlaz iz ovog privida koji nam se nameće kao jedina stvarnost. Samu knjigu nismo objavili zato da bismo ispravili jedan od najvećih propusta domaće prevodilačko-književne produkcije i tako obogatili lokalnu kulturnu ponudu. Objavili smo je s istim namerama s kojima je i pisana. Drugim rečima, potpuno smo nezainteresovani za prohteve i edukaciju čitalačke publike. Oni koji samo zbog svog cinizma sebe i dalje ubrajaju među žive, zanimaju nas još manje. Prosto, verujemo da još ima onih koje kroz život goni nešto jače od cinizma ili intelektualne radoznalosti. Možda će im ova knjiga, i još nekoliko stranica istrgnutih iz knjiga koje govore o njenoj predistoriji i okruženju, pomoći da u svom pohodu odmaknu još dalje i "usavrše oruđa svoje odmazde". Oni među njima koje je knjiga, zbog jezika kojim je pisana ili iz nekog drugog razloga, odbila već na samom početku, ne gube ništa; nema obavezne literature, svetih knjiga, ničeg sličnog. Nešto drugo, što po njima otvara bolje, može da dođe sa bilo koje strane.

Objektivno, ili za one zainteresovane iz drugih razloga, tu je još jedna činjenica oko koje se mnogi slažu: nikada pre jedna tako mala i ekstremna grupa nije izvršila tako veliki uticaj na svoje parče istorije. To je ono što i danas zapanjuje mnoge i razlog zašto knjige i monografije posvećene tom fenomenu ne prestaju da pljušte sa svih strana.

A. G.

* Beležimo samo jedan značajan izuzetak: *Tajna istorija kulture XX veka*, Greil Marcus, Gradac, br. 120-121, prevod Dejan D. Marković; u originalu *Lipstick Traces: A Secret History of the Twentieth Century*, Harvard, 1989. Zgrabite tu knjigu, dok je još ima. A ima je, po budžacima svih većih knjižara u gradu. Nisam video original, ali saznao sam da je reč o delimičnom prevodu, utoliko što nedostaju neki prateći tekstovi. Knjiga je vrlo haotična; sve je nabacano jedno preko drugog: dada, bratstvo Slobodnog duha, letristi, situacionisti, Džoni Rotn, pank. Sam Debor je o knjizi mislio sve najgore; ipak, nećete se pokajati. Prodavce po knjižarama bolje ne pitajte ništa, nego idite do police sa časopisima. Koliko sam video, svi brojevi časopisa Gradac su obično dobro grupisani, pa samo vidite da li je tu i dvobroj 120-121. Kupite odmah. Ako vas pri tom niko ne vidi, utoliko bolje.

Kratka hronologija

“Naš pokušaj bio je najbolji način da se napusti XX vek.” — *Internationale Situationniste* br. 9, avgust 1964.

Početak

Gi Ernst Debor je rođen 28. decembra 1931. godine, u Parizu, u porodici uporašćenoj Velikom depresijom. Otac umire kada je Debor imao četiri godine. Bio je to period velikih uličnih nemira, opšteg previranja, uspona fašizma, Narodnog Fronta, građanskog rata u Španiji. Sve do početka Drugog svetskog rata živi sa majkom u Parizu; zatim odlaze na jug. Budući autor antifilmova, prorok “ukidanja svih otuđenih oblika komunikacije”, pa tako i filma, ratno vreme provodi u Pou i u filmskoj Meki: Kanu.

Letrističke godine: 1950-1957.

Nakon polaganja prijemnih ispita za pariski Univerzitet, 1950. godine, Debor prelazi iz Kana u Pariz. Ali, ne upisuje nijedan fakultet. Majci javlja da je sve u najboljem redu. Vreme provodi u beskrajnim lutanjima i napijanju sa delinkventima i maloletnicama sa leve obale Sene. Veoma aktivan u burnim raspravama koje su se vodile po pariskim kafeima, kojima su tada suvereno vladali Deboru mrski egzistencijalisti.

U isto vreme, na istoj obali Sene, najveću pometnju pravi jedan došljak iz Rumunije: nije Tristan Cara (Semi Rozenstok), koji je tada, zajedno sa još nekim starinama iz herojskog doba pariske dade (Elijar, Aragon), istraživao ponore potpuno drugačijeg delirijuma – staljinizma. Ovaj drugi je bio mladić po imenu Žak Isidor Goldštajn, koji se takođe predstavljao po pseudonimu: Isidor Isu. Odmah nakon Drugog svetskog rata, 1946. godine, Isu je objavio da je rođen Letrizam: “avangarda avangarde”. Nastao kao opozicija nadrealistima skamenjenim oko Bretona, letrizam se vratio korenima: totalnoj diverziji nad jezikom u maniru protodade. “Bili smo protiv moći reči. Protiv moći...”, pisao je Žil Volman, jedan od letrista i kasniji Deborov saveznik.

Do Deborovog dolaska u Pariz, Isu je već bio stekao kultnu reputaciju. Uzbunjivao je javnost proglasima poput “12 miliona mladih zauzeće ulice Pariza da bi izveli letrističku Revoluciju!”, a najveći skandal je izazvao spisima *Mehanike žene* (“seksualni priručnik za potrebe mlade generacije”, zabranjen) i *Rasprava o nuklearnoj ekonomiji: Pobuna mladih*. Isu je izvršio veliki uticaj na Debora. Njegov prvi “opisni film” *Rasprava o prljavštini i večnosti* (1950), izložio je mnoge elemente koje će Debor kasnije koristiti u svojim filmskim kolažima-esejima. Osim, možda, jednog: Isuov film je trajao četiri i po sata.

Za taj film je vezan i čuveni “kanski skandal”, koji je Debora i naveo da pride Isuu i letristima: posle niza provokacija priređenih tokom festivala 1950, letristima je uspeo da izdejtstvuju prikazivanje Isuovog filma. Na kraju, zahvaljujući dobroj volji Žana Koktoa i podršci još nekih mladih reditelja, Isu je dobio nagradu “za avangardni film”, koja je bila izmišljena na licu mesta.

Ipak, centralni potres koji je izazvala ova grupa nije vezan ni za film, niti za istraživanja "fizičkih svojstava reči". Taj potres se dogodio nešto ranije iste godine: reč je upadu na Uskrsnju misu 9. aprila 1950, u crkvi Naše Gospe (Notr-Dam), u Parizu. Komandosi su bili Serž Berna i Mišel Mur. Komandos Berna je bio autor teksta koji je pred oltarom izgovorio komandos u odori fratra, Mišel Mur. Pariz, izmučen ratom, posleratnim represalijama i opštom bedom, očekivao je Uskrsnju poruku mira i novog početka. Dobio je nešto drugo. Ovaj tekst zaslužuje da bude naveden u celini:

"Danas na Uskrs ove Svete godine
ovde
pod likom Naše Gospe
optužujem
čitavu katoličku crkvu za smrtonosno skretanje naše životne snage
ka praznom nebu
optužujem
katoličku crkvu za prevaru
optužujem
katoličku crkvu što truje svet svojim turobnim moralom
i što predstavlja živu ranu na raspadnutom telu Zapada

Uistinu, ja vam kažem: Bog je mrtav
Mi povraćamo od grozne bljutavosti vaših molitvi
jer vaše molitve su postale kužni dim nad ratištem
naše Evrope

Zato izađite u tragičnu i oplemenjujuću
pustinju sveta u kojem je Bog mrtav
i izriljajte ovu zemlju iznova svojim golim rukama
svojim ponosnim rukama
svojim rukama koje se ne mole

Danas na Uskurs ove Svete Godine
Ovde pod likom francuske Naše Gospe
mi proglašavamo smrt Hrista-boga
da bi čovek mogao konačno da živi." *

Mur je zatim sišao sa govornice i krenuo kroz masu vernika, veselo ih blagosiljajući. Usledio je napad švajcarskih Gardista i razjarene gomile, kojima su nekako uspeli da umaknu, ali ubrzo ih je uhvatila, tačnije, spasila policija.

Andre Breton koji je 1943, u *Trećem manifestu nadrealizma*, predviđao pojavu "nove generacije" koja će znati da odbaci sve ono što je u nadrealizmu mrtvo i da sa onim što je živo krene dalje, napisao je neposredno nakon tog skandala: "Udarac je zadat u pravo mesto, u samo srce oktopoda koji još uvek davi čovečanstvo. U našoj mladosti, ja i neki ljudi koji su bili ili su još uvek moji saputnici – Arto, Krevel, Elijar, Pere, Prever, Šar i mnogi drugi – sanjali smo kako taj udarac zadajemo baš na tom mestu." Sami letristi nisu ničim uzvratili na ovu ljubaznost svojih "loših očeva".

Debor se prvi put oglosio jednim filmom: *Urlici u slavu de Sada* (1952). Do tada neviđena provokacija, sačinjena od naracije (s nekoliko najpoznatijih Deborovih

* Preuzeto iz Greil Marcus, *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.

poetskih i teorijskih iskaza), iskrzane filmske trake, poruka ispisanih na ekranu, 20 minuta ničega (osim belog ekrana i zujanja projektora) i, bukvalno, bez i jedne slike. Na projekciji u *Cinema Club* u Latinskom kvartu, 13. oktobra 1952. godine, revoltirane gledaoce, koji su počeli da napuštaju salu, Serž Berna je uveravao da treba da se vrate jer "na kraju ima nešto stvarno prljavo". Mišel Bernštajn je imala zadatak da za vreme projekcije, kada bi publika počela da negoduje, ispušta urlike kakve, kako je kasnije pričala, ni sama nije znala odakle je uspevala da izvuče. Debor je za to vreme sa balkona posipao publiku brašnom.

Prikazivanju filma je prethodio Deborov esej *Prolegomena za sve buduće filmove*. Tu se naziru prvi elementi buduće situacionističke teorije. Prvo, kroz jasno odbacivanje Sartrovog poimanja situacije (iz *Situations I & III*) kao "činjeničnog" ili "datog". To pasivno tumačenje je potpuno odbačeno: "Buduća umetnost biće odbacivanje situacija ili ništa." Ista teza ponavlja se i u filmu, ali s nastavkom koji jednako izričito označava prelazak iz pasivnog u aktivni modul: "Nauka o situacijama koju ćemo stvoriti, pozajmiće elemente psihologije, statistike, urbanizma i etike. Ti elementi biće usmereni ka novom cilju: ka svesnom stvaranju situacija."

Drugim rečima, ka svesnom stvaranju života. Ovde se vredi malo zadržati, jer je ono glavno upravo rečeno: sve zatečeno i pasivno prihvatano, mora biti odbačeno. Sami stvarajte situacije i ambijente, neke druge, svoje. Gotovo je sa onim što imaju da nam ponude.

Debor, Mišel Bernštajn, Mišel Mur, Serž Berna i Žil Volman ubrzo raskidaju sa Isuom. Čak i najlucidnije i najprovokativnije intervencije nisu mogle da sakriju činjenicu da je bila reč o staroj raspravi: onoj između umetnosti i antiumetnosti, između različitih načina predstavljanja života. Šta je sa samim životom? Zašto nam on i dalje izmiče? Zašto ga i sami dodatno odgurujemo u predstavu? Pitanje koje nas je u ovoj knjizi sačekalo odmah na početku, u prvoj tezi, bilo je postavljeno već tada.

U platformi usvojenoj na osnivačkom kongresu Letrističke internacionale, 7. 12. 1952. godine, u Oberviljeru, čitamo sledeće (sve pisano malim slovima):

"... sve u svemu, ljudsko stanje nas više ne zadovoljava...svi koji nešto održavaju doprinose radu policije... sve nam je zabranjeno. diverzije maloletnika i upotreba droga, kao i svi drugi gestovi, služe samo da ispune prazninu. nekoliko naših drugova je u zatvoru zbog krađe. protestujemo zbog patnje nanete onima koji su shvatili koliko je važno nikada ne raditi. o tome nemamo šta da raspravljamo. ljudski odnosi treba da se zanivaju na strasti. u suprotnom, teror."

Jedan primerak kongresne platforme, otkucane na rasklimatanoj pisaćoj mašini, bio je začepljen u bocu i pušten niz obližnji kanal.

Tokom jedne šetnje, 1953. godine, na zidu u ulici de Seine, Debor ispisuje kredom: NIKADA NE RADI. Prvi apsolutno moderni grafit.

Iste godine, na samom početku nove avanture, Debor pokušava samoubistvo gušenjem. Detalji u vezi konkretne tehnike su ostali nejasni. Ova ideja je nastavila da ga proganja.

Pojavljuje se novo ime: Ivan Čeglov, ponekad potpisan kao Žil Iven. Njegov tekst *Pravila novog urbanizma*(1953) obeležio je ovaj period i ostavio najjači utisak na Debora. Sam Čeglov, koji je tada imao 19 godina, uskoro je bio isključen iz LI (praksa sa kojom će se nemilice nastaviti), a zatim i zatvoren u ludnicu. S njim je priča o gradovima, koji više neće biti "gradovi rada i krivice, nepromenljive činjenice"

(Volman), dobila odlučujući zamah; "urbanistička" i "psihogeografska" razmatranja zauzimaće jedno od najvažnijih mesta u svim budućim istraživanjima:

"Svako će živeti u svojoj sopstvenoj katedrali. Postojeće sobe koje će podsticati snove jače od bilo koje droge, kuće u kojima će biti nemoguće ne zaljubiti se..."

Tekst Ivana Čeglova je kasnije objavljen i u prvom broju Situacionističke internacionale. (1958)

Godine 1954, 22. juna, izlazi *Potlač* br. 1, novo glasilo LI. Na jeziku Kvaikutl Indijanaca iz Britanske Kolumbije, potlač bukvalno znači "rat", ali zapravo označava ritualno nadmetanje u poklanjanju i uništavanju ličnog poseda. Kod naroda sa severozapadne obale Amerike potlač je glavni način za sticanje prestiža. Potpuno suprotno našem "običaju": ovde gomilanje i potrošnja, tamo takođe gomilanje, ali samo zato da bi sve nagomilano bilo poklonjeno ili uništeno.

Kasnije, povodom objavljivanja kompletne serije *Potlača* (1959), Debora je objašnjavao kako je duh potlača, kao oblika razmene, u praksi često značio "razmenu uvreda koje smo dugovali onima čija je ideja života bila daleko ispod naše."

Potlač je bio besplatan časopis. Kako je pisalo u prvom broju, časopis je slat na adrese nasumice izabrane iz telefonskog imenika, kao i ljudima za koje su cenili da najmanje žele da ga vide. Neki primerici su ostavljani na trotoaru. Stiže i prva jasna *anti-copyright* poruka: "Svi tekstovi objavljeni u *Potlaču* mogu biti slobodno reprodukovani, prilagođavani i citirani, bez navođenja izvora." Tu je i poruka za buduće saradnike: "Ako verujete da ste GENIJE ili samo osoba BRILIJANTNE INTELIGENCIJE, pišite Letrističkoj internacionali." U uvodnom članku je pisalo: "Mi radimo na svesnom i kolektivnom uspostavljanju jedne nove civilizacije." Tako je počinjao *Potlač* br. 1, "najangažovanija publikacija na svetu."

Do 22. maja 1957. godine izašlo je 29 brojeva *Potlača*, u kojima su sabrani svi značajniji eseji, poruke, rezultati zajedničkih istraživanja i saopštenja iz tog perioda.

Godine 1954. počinje i pobuna u Alžiru. Vazduh ispunjavaju nove tenzije. Već u prvom broju *Potlača* stiže i prvo otvoreno neprijateljsko saopštenje na adresu klasnih makroa: sindikata, konkretno, CGT, koji je bio pod kontrolom Komunističke partije Francuske. U tekstu koji kritikuje sindikalističku filozofiju "životnog minimuma", Debora poručuje: "Društvena borba ne može da bude birokratska, već samo strastvena..."

Ipak, sve glavne teme istraživane su uporedo: od revolucije, rada i nerada, do šetnji po krovovima Pariza:

Potlač br. 7: "Dokolica je pravo revolucionarno pitanje...Pošto smo nekoliko godina proveli ne radeći bukvalno ništa, svoj društveni stav možemo slobodno da proglasimo avangardnim. Naime, u društvu koje je još uvek provizorno zasnovano na proizvodnji, mi tragamo za načinima da se ozbiljno posvetimo isključivo dokolici."

Potlač br. 23 donosi zajednički tekst *Racionalno ulepšavanje grada Pariza*: "Otvoriti krovove Pariza za šetnju, putem brižljivog preraspoređivanja požarnih stepenica i pravljenjem trotoara tamo gde je to potrebno... Postaviti prekidače na ulične svetiljke, tako da gradsko osvetljenje bude pod javnom kontrolom", itd.

U istom broju pljušte predlozi za nove nazive ulica i grafite. U tekstu *O ulozi pisane reči*, za stambene zgrade u blizni Renoove fabrike bio je predviđen sledeći grafit: SPAVAŠ ZA GAZDU.

U ovom periodu Debor piše neke od najznačajnijih eseja: *Veliki san i njegovi klijenti*, *Arhitektura i igra*, *Poslednji dani Pompeje* (sa Mohamedom Dahuom), *Zašto Letrizam?* (sa Volmanom) i zajednički *Inteligentni pregled avangarde za godinu 1955*. Ne zaostaju ni drugi; pored tekstova, objavljen je veliki broj kolaža i drugih "diverzija" na račun "datog" i "činjeničnog". To je bila omiljena tehnika, ali i izvor mnogo ozbiljnih očekivanja:

"Diverzija ne vodi samo ka otkrivanju skrivenih talenata. Ona vodi u direktan sukob sa svim društvenim i zakonskim konvencijama i kao takva predstavlja moćno oružje u službi istinske klasne borbe. Jeftinoća njenih proizvoda je teška artiljerija koja razbija sve Kineske Zidove razumevanja. To je pravo sredstvo proleterske umetničke edukacije, prvi korak ka doslovnom komunizmu." (Debor i Volman, *Teorija diverzije*, 1956)

Ovaj tekst, pisan rečnikom od kojeg bi i Lenjina podišli žmarci, nastao je i isto vreme kada i Lenjinov portretkolaž, na kojem slavnu čelenku zamenjuju bujne ženske obline sa neke stare erotske fotografije. Portret uokviruju reči: "Univerzum se okreće oko njenih sisa." (1956)

Nekoliko značajnih tekstova se pojavljuje i u drugim publikacijama. Tako je Deborov čuveni Uvod u kritiku urbane geografije objavljen u *Les Lèvres Nues* br. 6 (*Gole usne*, 1955), časopisu belgijske nadrealističke grupe. Isti časopis objavljuje i Deborovu "psihogeografsku mapu grada Pariza" *Goli grad* i već spomenuti tekst *Teorija diverzije*, napisan u saradnji sa Volmanom (br. 8, maj 1956).

U ta dva teksta, dobro je fokusirana glavna meta napada:

"Dobro znamo s kakvim slepim fanatizmom su neprivilegovani spremni da brane osrednje prednosti svog položaja. Ta patetična iluzija o privilegijama direktno je povezana s vladajućom, buržoaskom idejom o sreći koju pothranjuje čitav propagandni sistem. Tu je uključeno sve: od Marloove estetike do koka-kole. Kriza te ideje o sreći mora biti podsticana u svim prilikama i svim mogućim sredstvima." (Debor, *Uvod u kritiku urbane geografije*, 1955)

Zatim Debor i Volman:

"U krajnjoj liniji, bilo koji znak – bilo koja ulica, reklama, slika, tekst, bilo koji prikaz društvene predstave o sreći – podlozan je pretvaranju u nešto drugo, čak i u svoju suprotnost." (*Teorija diverzije*, 1956)

Uvod u kritiku urbane geografije, "jedan od najelegantnijih ranih Deborovih eseja" (Len Braken, biografija), značajan je jer dobro izražava zajedničke težnje grupe i atmosferu koja je vladala u to vreme:

"Među svim stvarima u kojima učestvujemo, sa ili bez interesa, zajedničko istraživanje novih načina života je jedini aspekt koji još uvek odiše strašću. Estetika i druge discipline pokazale su se blatantno neadekvatnim u tom pogledu i zato zaslužuju najveći prezir."

Osim toga, saznajemo da je termin "psihogeografija" skovao "jedan nepismeni Alžirac, u leto 1953. godine", ali bez daljih objašnjenja.

Iako su činili sve da od sebe odbiju manje radikalne grupe i pojedince, glas se širio. Krajem 1955. grupi se pridružuje Aleksandar Troki (Trocchi), nekada mornar (plovio u ratnim konvojima za Murmansk), a sada pisac, seksualni instruktor i posvećeni narkoman: "Odbacujem sve; zanima me jedino revolucija. Ne u nekom objektivnom ili idealističkom smislu, već kao nešto što treba da bude u srcu svakog čoveka. Taj

novi stav je već deo mene...Ne pripadam ovom svetu i vaši zakoni me više ne zanimaju." Koju godinu kasnije Trokijeva reputacija će prerasti u pravi kult, posebno nakon objavljivanja *Kainove knjige* (1960). Ali, tih dana, Troki je najveći deo vremena provodio u jednoj maloj, iznajmljenoj sobi, uglavnom čitajući i izlazeći napolje samo da bi igrao flipere i "dekoncentrisao sebe" ženama.

Godine 1956. Letristima se pridružuju i članovi nadrealističke grupe COBRA (akronim za grupu čiji su članovi bili iz COpenhagena, BRisela i Amsterdama), među kojima su bili holandski arhitekta Konstan i danski umetnik Asger Jorn, budući glavni organizator, ali i sponzor mnogih aktivnosti.

U isto vreme: masovni ustanci u Poljskoj i Mađarskoj, rat u Alžiru, Suecka kriza, štrajkovi širom Francuske i Španije. Tenzija između "umetničkih" i "revolucionarnih" preokupacija se zaoštrava. Traži se platforma koja bi tu tenziju mogla da prevaziđe kroz celovit pristup. Tekstovi iz tog perioda variraju od samokritike ("u ovom trenutku, kasno je za umetnost..."), do prilično apstraktnih pokušaja da se iznađe integrisana platforma (Kongres u Albi, Italija, i osnivanje Međunarodnog pokreta za Imažinistički Bauhaus, 28. septembar 1956; inicijatori Asger Jorn i Đuzepe Galicio.)

Godine 1957, u svojoj 26-toj godini, Debor piše *Memoare* (objavljene 1959): kolaž sastavljen od slika, citata, isečaka iz novina, reklama, fotografija i stripova, raspoređenih na pedesetak strana, bez i jedne Deborove reči. Asger Jorn je bio zadužen za linije i fleke. Memoari pokrivaju za Debora ključni period 1952-53. Posvećeni su svima sa kojima je provodio te najluđe i najbeznadežnije dane, "koji za sobom nisu ostavili nikakav trag". Osim... "nova generacija neće ništa prepustiti slučaju", "iz ovoga nikada nećemo izaći živi", "živeli smo brzo", "momentalno trezan", "ko zna gde ćemo se naći sutra?", itd. Knjiga je bila ukoričena u šmirglu, da bi oštetila sve knjige sa kojima se nađe na polici.

Situacionističke godine: 1957-1972.

Preimenovanje Letrističke Internacionale u Situacionističku (SI), do kojeg je došlo na kongresu u Cosio d'Arroscia 28. jula 1957. godine, nije bilo samo formalno pitanje. Grupa je za proteklih šest godina prevalila dugačak put i napravila veliki otklon u odnosu na ideje i preokupacije kojima je naziv dao Isu. Za život, ali i za obračun za svime što je stajalo nasuprot životu, bilo je potrebno nešto jače od umetnosti i antiumetnosti. Do tada je ova propozicija bila jasno formulisana.

Ali, pre toga dolazi do jednog značajnog isključenja: ovog puta na redu je bio Žil Volman, jedan od prvih Deborovih saputnika. Umesto jasnog objašnjenja u *Potlaču* je objavljen tekst koji podseća na čitulju: "Volman je igrao značajnu ulogu u organizovanju letrističke levice i u osnivanju Letrističke internacionale, 1952. godine. Bio je autor 'megapneumatičkih poema', teorije 'sinematohroma' i jednog filma (Antikoncept). Bio je delegat LI na kongresu u Albi, septembra 1956. Imao je dvadeset sedam godina."

"Bolje je menjati prijatelje, nego ideje", izjavio je nešto ranije Debor povodom prakse isključivanja. Zbog ovakvog stava je često bio kritikovan; dijagnoza o manijakalnom autoritarizmu na prvi pogled nije daleko od istine. Najzad, ni sam nije krio da je u nekim slučajevima namerno zaoštravao odnos do tačke pucanja. Ipak, malo širi uvid u tekstove koji su pratili ta isključenja pokazuje da je Debor pre svega tražio potpunu posvećenost, dosledno sprovođenje zajednički usvojenog programa; u suprotnom, razvodnjavanje, urušavanje, povratak na pozicije od kojih tek što se odmaklo. Mnogi

članovi grupe su odlazili sami, da bi se posvetili svojim umetničkim i profesionalnim karijerama, što je bilo nespojivo sa programom grupe. Neki su bili isključeni bez jasnih obrazloženja, a neki, poput dvojce holandskih arhitekata koji su prihvatili projekat izgradnje jedne katoličke crkve, iz razloga na koje nije ni vredelo trošiti reči.

U tekstu koji je usledio odmah nakon raskida sa Volmanom, sigurno mnogo bolnijeg nego što je to hteo da prizna, Debor se još jednom osvrnuo na to pitanje:

“Stalno insistiranje na apsolutnoj strogosti vodi ka jednako apsolutnoj izolaciji i neefikasnosti, a na kraju i u nepokretnost, u potpuno izopačenje duha kritike i otkrivanja. Moramo konačno da sprečimo sve takve sektaške stavove u korist pravih akcija. To treba da bude jedini kriterijum za udruživanje ili raskidanje sa drugovima. Ali, to ne znači da treba da opozovemo dosadašnje raskide, što nam mnogi predlažu. Naprotiv, smatramo da je nužno ići još dalje u raskidanju sa svim navikama i ličnostima.”

Posledica tog “preispitavanja” je bila da su od nekih 70tak ljudi, koji su u različito vreme bili članovi SI, trenutak njenog raspuštanja dočekali samo Debor i Đanfranko Sangvineti.

Na osnivačkom kongresu SI došlo je do zvaničnog udruživanja Letrističke internacionale, Jornovog Imažinističkog Bauhusa i Londonske Psihogeografske Asocijacije. Koju godinu kasnije, biće oformljene skandinavska i nemačka sekcija, uz očigledan uticaj na inicijative koje su se pojavile i u drugim zemljama (holandski Provo, kasnije žestoko kritikovan).

Osnivanje SI su pratila dva Deborova teksta koja su opširno razmotrila dotadašnja iskustva i ponudila novo usmerenje. Prvi tekst je bio objavljen kao interni dokument i nosio je vrlo dugačak naziv: *Izveštaj o konstruisanju situacija i uslovima za organizaciju i delovanje situacionističke tendencije*. Glavna namera je otkrivena već u prvih nekoliko rečenica:

“Pre svega, mi smatramo da ovaj svet mora biti promenjen. Težimo najpotpunijem oslobođenju društva i života u kojima smo danas zatočeni. Mi znamo da je ta promena moguća kroz primenu odgovarajućih akcija.”

“Potrebno je da zajednički definišemo naš program i da ga disciplinovano sprovedemo koristeći se svim sredstvima, čak i umetničkim.”

To je praktično bio manifest, u kojem su razmotrena sva pitanja koja su do tada unutar grupe bila izolovana kao prioriteti. Prvi deo teksta *Revolucija i kontrarevolucija u modernoj kulturi*, bavi se kritikom dotadašnjih umetničkih pokušaja: od futurizma, preko dade i nadrealizma, do socijalističkog realizma i nekih modernih tendencija, zaključno sa letrizmom. Najviše pažnje posvećeno je dadi i nadrealizmu, kao očiglednim pretečama. Zaključke te rasprave nalazimo i u *Društvu spektakla*, ali i u tekstu koji je usledio odmah nakon ovog i bio objavljen u poslednjem broju Potlača: *Još jedan napor ako želite da postane situacionisti*. U tom tekstu Debor izlaže tezu o *dekompoziciji*, opet polazeći od nadrealizma. Naime, po Deborovom kalendaru, umetnost je prestala da se razvija s krajem prve faze nadrealističkog eksperimenta, negde oko 1930. godine. Od tada imamo samo ponavljanje. Sam nadrealizam je od tada počeo da gubi na značaju, da bi nakon Drugog svetskog rata, tonući sve dublje u vode “mističnog idealizma” ili komercijalne umetnosti, prestao da bude relevantan. Novo stvaranje, superiorno u odnosu na svu dotadašnju umetnost i antiumetnost, moguće je samo u uslovima koji će nastati nakon “revolucionarne likvidacije kapitalizma”.

Naime, potrebni su nam uslovi za stvaranje života, a ne nekog novog umetničkog izraza. Odatle tako brutalan zaključak rasprave za koju je neko možda pomislio da se ipak tiče samo ezoteričnih preokupacija jedne male grupe avangardnih umetnika. Treba imati u vidu da su grupu, sve do 1960. godine, kada u nju ulazi Raoul Vaneigem, činili isključivo umetnici, pisci i arhitekta. To je svakako uticalo na izbor pitanja i pravac iz kojeg su napadali glavnu metu: društvo u celini, njegovu "ideju o sreći", a ne samo njegovu umetnost.

U delu Izveštaja pod nazivom *Ka Situacionističkoj internacionali*, razmatrana su praktična pitanja. Bio je to pregled do tada započetih istraživanja i njihovih dometa: tehnika i programa kao što su "prolasci" (derivé), "diverzija" (detournement), psihogerografija i unitarni urbanizam – taj specifično situacionistički izum, koji je trebalo da sve ove aspekte Velike Revolucionarne Igre poveže u cilju stvaranja "superiorne organizacije života".

"Situacionistička igra se razlikuje od klasičnog koncepta igre po radikalnoj negaciji elementa takmičenja i nepristajanju na odvojenost igre od svakodnevnog života."

"Sve ukazuje da je suština naših istraživanja hipoteza o stvaranju situacija..."

"Treba da nastojimo da stvaramo situacije, to jest, zajedničke ambijente, ansamble utisaka koji određuju kvalitet trenutka. Ako, na primer, pođemo od okupljanja grupe pojedinaca tokom nekog vremenskog perioda, bilo bi poželjno da, imajući u vidu iskustva i materijalna sredstva kojima raspolažemo, utvrdimo koja mesta, koji izbor učesnika i koje provokacije događaja vode ka najpoželjnijim ambijentima..."

"Stvaranje situacija počinje na ruševinama modernog spektakla. Lako je videti do koje je mere suštinski princip spektakla – neintervencija – povezan sa otuđenjem starog sveta. Nasuprot tome, najvažniji revolucionarni eksperimenti u kulturi težili su da razbiju posmatračevo poistovećivanje sa likom glavnog junaka i da ga tako navedu na aktivno ponašanje, da sve svoje sposobnosti stavi u službu revolucije sopstvenog života."

"To je sav naš program, koji je suštinski prolazan. Naše situacije biće efemerne, bez budućnosti; prolasci..."

"Ono što menja način na koji vidimo ulicu je mnogo važnije od onoga što menja naš pogled na neku sliku. Naša radna hipoteza biće preispitana u svakoj budućoj pobuni, s koje god strane ona dolazila."

Tokom jednog vikenda provedenog u Kopenhagenu, Debor i Asger Jorn prave knjigu-kolaž *Fin de Copenhague* (1957). Tehnika "diverzije", primenjena i u *Memoarima*, ovog puta donosi brutalnu kritiku modernog načina života i gradskog planiranja. Meta napada je bio ljupki, "dobro isplanirani" i beskrajno dosadni Kopenhagen, dok je sam rad razvio praktično sve elemente "iseći-i-prilepi" pristupa koji će kasnije steći orgomnu popularnost – iako i ovde treba podsetiti da se radilo o tehnici koju su obilato koristili još dadaisti. Za razliku od nadrealizma, čiji je uticaj bio možda i veći, dada kod Debor nije budila tako ambivalentna osećanja. To je bila i ostala njegova najveća mladalačka ljubav.*

*

Godinu 1958. obeležavaju masovni protesti širom Francuske, masakri civila u Tunisu i Alžiru – i prvi broj *Situacionističke internacionale*.

* Videti napomenu *Dada, nadrealizam*, u bibliografiji, str. 108

Neprijateljski stav prema komunističkoj partiji i njenim sindikatima se dodatno zaoštava. Debakl francuske kolonijalne politike, nove socijalne tenzije i masovni protesti, doveli su zemlju do najveće krize nakon II svetskog rata. U trenutku kada je de Gol preuzeo inicijativu i praktično ukinuo parlamentarnu demokratiju, dobivši određene ruke za pisanje novog ustava Francuske – što je za situacioniste pre svega bio indikator jednog još autoritarnijeg trenda, a ne razlog za “odbranu demokratije” – KPF i njen sindikat CGT su još jednom zaustavili plimu masovnih, spontanih štrajkova. Prvo javno saopštenje SI, *Građanski rat u Francuskoj* (1958), bila je istovremena objava rata ovim klasnim makroima i de Golovoj Francuskoj.

Prvi broj SI, koji je preko nekoliko sekcija, ali i drugih grupa i pojedinaca, sada bio distribuiran širom zapadne Evrope, doneo je nekoliko značajnih tekstova, među njima i kratak pregled *Definicija* osnovnih situacionističkih pojmova: prolazak (derivé), diverzija, konstruisana situacija, situacionista, psihogeografija, unitarni urbanizam, itd. Tako, na primer, saznajemo da je situacionista “onaj ko se bavi teorijom i praksom konstruisanja situacija, član SI”, ali da je situacionizam “besmislen pojam, netačno izveden iz prethodnog, koji aludira na postojanje doktrine ili na puko tumačenje postojećih činjenica. Ne postoji nikakav ‘situacionizam’; taj pojam očigledno potiče od antisituacionista.”

Prvo i osnovno pravilo za ispravno razumevanje situacionista jeste da u nekim slučajevima i ne pokušavate da utvrdite gde im je glava, a gde rep. Ostavite to za kasnije; prepustite se *prolasku*...

Na poslednjoj stranici bio je objavljen i sledeći poziv:

“Mladići, devojke,
traži se izvesna sklonost ka prevazilaženju i igri.
Nisu potrebne posebne kvalifikacije.
Bilo da ste lepi ili pametni
SA SITUACIONISTIMA
možete da prodrete do pravog značenja Istorije.
Ne zovite telefonom. Pišite ili navratite:
32, rue de la MontagneGenevieve, Paris 5th”

*

Godine 1959. Debor snima, tačnije, pravi svoj drugi film: *O prolasku nekoliko osoba kroz prilično kratku jedinicu vremena* (Debor je insistirao na izrazu “jedinica vremena”, podstaknut Bergsonovim spekulacijama na temu vremena i laži njegovog “merjenja”). Film je najavljen kao “beleška o nastanku situacionističkog pokreta, koja se, kao takva, bavi razmatranjem sopstvenog jezika.” Osim snimaka rasprave sa III konferencije SI koja je pre toga održana u Minhenu (april 1959) i teksta izgovaranog u tri glasa, kao ilustracija za glavne teze filma poslužile su “misli klasičnih autora, odlomci iz naučno-fantastičnih novela i radova najgorih, pomodnih sociologa.”

Ali, film nije bio samo beleška o nastanku grupe. Otvorena su i druga pitanja, a u odlomku koji sledi nailazimo i na prvu tezu *Društva spektakla* (u samoj knjizi teza je izmenjena tako što u stopu parafrazira prvu rečenicu Marksovog *Kapitala*):

Glas 2: “Naš život je putovanje – kroz zimu i noć – mi tražimo svoj put...”

Glas 3: “Ono što je nekada bilo neposredno doživljavano pojavljuje se zamrznuto u udaljenosti, utopljeno u ukuse i iluzije koje ova epoha nosi sa sobom.”

Glas 1: "Ono što treba ukinuti, nastavlja se, a sa njim i naše habanje. Zagušeni smo, odvojeni. Godine prolaze, a mi ne menjamo ništa."

Glas 2: "Još jedno jutro na istim ulicama. Umor od tolikih noći provedenih na isti način. Dugo je trajala ta šetnja..."

Glas 2: "Naravno, i od toga može da se napravi film. Ali, čak i kada bi tom filmu uspelo da bude jednako nedosledan i nezadovoljavajući kao i stvarnost koju opisuje, to će opet biti samo predstava: bedna i lažna kao i ovih nekoliko iskrzanih kadrova jedne potrage."

Glas 3: "Priča se o oslobođenju filma. Ali, od kakvog je značaja oslobođenje jedne umetnosti kroz koju će Pjer, Žak ili Fransoa onda moći da nam ljubomorno povere svoja ropska osećanja?"

Jedini pravi poduhvat je oslobođenje svakodnevnog života, ne samo u nekoj istorijskoj perspektivi, već ovde i sada. To podrazumeva odbacivanje svih otuđenih oblika komunikacije. Zato i film mora biti uništen."

*

Godine 1960. održana je IV konferencija SI u Londonu, na "jednoj tajnoj adresi": u Britanskom udruženju pomoraca. Zaključak je bio vrlo izričit: "Revolucionarni igrači svih zemalja treba da se ujedine u Situacionističku internacionalu i tako počnu sa izlaskom iz preistorije svakodnevnog života."

Tada je bila upriličena i prezentacija SI u Institutu za savremenu umetnost. Situacionistička delegacija je uredno zauzela mesto na bini, spremna da odgovara na pitanja publike. Prvo pitanje je glasilo: "Šta je to situacionizam?" Debor, koji nije govorio engleski, odgovorio je na francuskom: "Ne odgovaramo na takve pizdarije", posle čega je kompletna delegacija napustila salu.

Iste godine, tokom septembra i oktobra, Debor snima još jedan film: *Kritika odvajanja* (prvi put prikazan 1961). Ovog puta naslov doslovno izražava glavnu temu – *odvajanje*, koje je Debor u *Društvu spektakla* nazvao "alfom i omegom spektakla".

"Vladajući poredak dolazi u pitanje svaki put kada anonimni ljudi pokušaju da žive drugačije. Ali, to uvek ostaje udaljeno. O tome bivamo obavešteni preko novina i najnovijih vesti. Ostajemo izvan života, suočeni sa još jednim spektaklom. Od života od nas odvaja naša neintervencija. To vodi u samorazočarenje. Kada je tačno izbor bio odložen? Propustili smo još jednu priliku.

"Dozvolio sam da mi vreme proleti. Izgubio sam ono što je trebalo da branim.

"Događaji koji ispunjavaju život pojedinca, kako je on sada organizovan, događaji koji bi trebalo da nas se stvarno tiču i zahtevaju naše učešće, zapravo su oni koji zahtevaju samo našu udaljenost, dosadu i puko posmatranje. Nasuprot tome, situacije koje nam stižu u obliku umetničkih projekcija često su privlačne, takve da bude želju da učestvujemo u njima. Taj paradoks treba izokrenuti, postaviti ga na noge. To je ono što treba ostvariti kroz akciju. A kada je reč o ovom idiotskom spektaklu, svedenom na fragmentiranu i ispranu prošlost, punom buke i besa...Nije stvar u tome kako da ga prenesemo ili "prevedemo" u još jedan prezicno uređeni spektakl koji će nas uvući u iluziju razumevanja i učešća. Ne. Svaki zaokruženi umetnički izraz samo izražava zaokruženost prošlog i kao takav izražava jedino pasivnost.

"Treba uništiti sećanje u umetnosti. Uništiti sve konvencije njene komunikacije. Obeshrabriti njene obožavaoce. Kakav zadatak! Kao u zamagljenoj, pijanoj viziji, sećanje i jezik filma išezavaju istovremeno ... U tom ekstremnom obrtu, najbednija subjektivnost se izokreće u neku vrstu objektivnosti: dokumentarni snimak uslova nekomunikacije."

U odlomku koji neodoljivo podseća na Bretona, Debor kaže:

"Niko se ne vraća sa istim entuzijazmom s kojim se otisnuo na put. Drage moje, avantura je mrtva."

To je ta melanholija koja je duboko prožimala tih nekoliko mladića i devojaka potpuno posvećenih duhu Igre. U noveli *Tous les chevaux du roi* (*Svi kraljevi konji*, 1960) Mišel Bernštajn je kroz likove Žila (Debora) i Karol (ona) sjajno prenela delić te atmosfere:

"Pronašli smo način kako da zauvek ostanemo mladi ili poput njih. Nikada nećemo ostariti, osim u krajnjem slučaju. Pustićemo te da budeš deo te priče."

"Baš dobro", rekla je Karol sa smeškom, "Ja ću biti ona koja nikada nije tužna."

"Ah, da", reče Žil, "ali, stvar je u tome što moraš da budeš tužna. Beskrajno. Inače ćeš odmah ostariti."

Pokušala je da se našali: "Ti si veoma tužan."

"Ja? Užasno", odgovori Žil.

"Izabrao si prilično čudan način da budeš tužan", reče Karol.

"Najbolji."

Svi tekstovi i tehnički detalji prva tri Deborova filma objavljeni su u publikaciji *Contre le cinéma/ Protiv filma*, 1964. godine, u izdanju Jurnovog Instituta za komparativni vandalizam.

*

U tekstu filma *O prolasku* čitamo i ovo:

"Pošto je sve povezano, bilo nužno je promeniti sve, kroz zajedničku borbu, nikako drugačije. Bilo je nužno je povezati se s masama; ali, bili smo okruženi snom."

U pokušaju da se povežu sa drugima, situacionisti su i sami ponavljali tu problematičnu parolu o "povezivanju sa masama". Do tada je katastrofalni učinak "eksperata za slobodu", onih koji bude mase iz sna i čine ih svesnim njihove revolucionarne uloge, bio jasno vidljiv. Situacionisti su odbacivali svaki oblik političkog "predstavljanja radničke klase" (partije i sindikate), ali je njihov stav po tom pitanju ostao protivrečan. Isto važi i za pitanja koja će biti otvorena u delu hronologije koji sledi, a koji se bavi odnosom situacionista sa pojedincima i grupama koji su se u to vreme jasno izdvojili kao najveći odmetnici od zvanične marksističke linije.

Prvi zvanični kontakt je uspostavljen sa jereticima iz grupe *Socialisme ou Barbarie*, čiji su najistaknutiji članovi bili Kornelius Kastoriadis, Klod Lefor i Pjer Kanžur. Sa ovim poslednjim je bila uspostavljena najtešnja saradnja, iako kratkotrajna (sudbina svih veza koje su situacionisti uspostavljali sa drugima). Grupa je delovala od 1949-1965. i bila poznata po krajnje kritičkom odnosu prema naglom jačanju birokratske klase, kako na Istoku, tako i na Zapadu. Menadžeri na Istoku, kao i korporacijske, sindikalne i socijalne birokrate na Zapadu, potpuno su preuzeli sve izvršne ingerencije klasične buržoazije. Linija podele više nije išla između vlasništva i rada,

već između onih izdaju naređenja i onih koji ta naređenja izvršavaju. Kao odgovor na tu novu, ekspertsku tiraniju, koja je kroz sve veću fragmentaciju i specijalizaciju rada uništila fabrike kao “mesta socijalizacije” – ili, kao što je to govorio Debor, mesta “opasnog zbližavanja” – *Socialisme ou Barbarie* je ponudila iskustva “izvornih radničkih saveta”: onih iz Rusije 1905. i 1917, Italije i Nemačke posle Prvog svetskog rata i Mađarske 1956.

Ova i druga razmatranja su imala veliki uticaj na Debora, što se najbolje vidi u IV, “istorijskom” poglavlju *Društva spektakla*. Od ove grupe potiče i parola o “opštem samoupravljanju”, koja je 1968. “bila na svačijim usnama” (Len Braken, biografija). U stvari, Debor je mnogo ranije počeo da prati istraživanja ove grupe. *Socialisme ou Barbarie* je bila njegova prva škola političke ekonomije: bio je pretplaćen na časopis grupe, posećivao njene sastanke i jedno kratko vreme čak bio njen član.

Prve reakcije nisu bile najpovoljnije: 1958. godine Debor je optužio *Socialisme ou Barbarie* da od radničke klase pravi “neku vrstu skrivenog Boga istorije”. Ali, sam Debor se kasnije opasno približio tom stavu,* tako tipičnom za čitavu levicu, sa kojom su situacionisti u svemu drugom bili u pravom ratu. Klasni fetišizam je bio ona spona koja je čak i najekstremnije levičarske grupe održavala u direktnoj vezi s Marksom. “Mit o proletarijatu” kao izabranoj klasi čije će oslobođenje doneti i oslobođenje svih drugih klasa, pa tako i ukidanje klasne podele u celini, bio je, a i danas opstaje kao glavna levičarska ikona. Deborova teza o “proletarizaciji sveta” je značajno korigovala tu perspektivu, ali je ipak ostala unutar nje.

To pitanje, kao i pitanje “radničkih saveta”, bilo je izvor velikih očekivanja, ali i još veće konfuzije. Potpuno odbacivanje te perspektive, koja je gravitirala oko mita o izabranoj klasi i pitanja “upravljanja proizvodnjom”, koje je početkom 1970-tih tako ubedljivo izveo Žak Kamat, tada je bilo nešto nezamislivo – čak i za samog Kamata. Ali, treba se samo podsetiti o kojem vremenu govorimo. Tu treba imati u vidu barem dve stvari:

- 1) Govorimo o kraju 1950-tih i početku 1960-tih. TO se tada događalo pred njihovim očima. “Radnički saveti” i “samoupravljanje” nisu bili samo teorijski modeli, niti stranica iz prospekta za alžirski ili jugoslovenski samoupravni “raj”. S tim u vezi je i drugi, još važniji detalj, koji treba imati u vidu:
- 2) Danas je potpuno zaboravljeno (sigurno ne slučajno) da ustanci protiv sovjetskog režima, tokom 1950-tih i 1960-tih godina, nisu imali isti cilj kao i ustanci u istočnoj Evropi tokom 1980-tih, koji su jasno težili restauraciji kapitalizma. Ciljevi ustanaka iz 1950-tih i 1960-tih bili su izraženi jezikom “doslovnog komunizma”, ali su isto tako mogli da budu izraženi i jezikom jedne mnogo starije evropske tradicije, jezikom radikalnog hrišćanskog egalitarizma: na hiljade ljudi pobijenih na ulicama Berlina, Budimpešte, Gdanjska i Praga tada nije tražilo prolaz ka mitskom Zapadu, oblasti srećne i neograničene potrošnje, već pravdu za sve, carstvo božje na zemlji, ovde i sada (sa ili bez Boga, kako vam drago). Bili su to nastavci revolucije iz 1848, ali i nastavci svih ranijih milenaristički nadahnutih narodnih ustanaka, koji su, u skoro neprekidnom nizu, razdirali Evropu još od XII veka. To je tradicija u koju treba smestiti pobune iz tog peiroda. Lehu Valensi i “Plišanoj revoluciji” je prethodila druga, iako uporedna dinamika: ubrzana proizvodnja *Homo miserabilisa* (Ivan Ilić) u

* Uključujući tu i stav koji je, uz sve značajne otklone, i od same istorije pravio “skrivenog Boga istorije”, što je već bila posledica direktne intoksikacije Hegelom i Marksom.

pogonima konkurentskog, "socijalističkog" spektakla, koju nije pratila istovremena produkcija roba i mogućnosti neophodnih za zadovoljavanje svih potreba tog novog čudovišta. Iz današnje perspektive – iz ugla izbezumljenog, beskrajno frustriranog potrošača iz bilo koje postkomunističke zemlje, te gladne aveti željne svega i spremne na sve – sve to se lako gubi iz vida.

Saradnja sa *Socialisme ou Barbarie* je donela i jedan tekst objavljen u SI br. 5, *Preliminarni nacrt jedinstvenog revolucionarnog programa* (1960), potpisan od Debora i Kanžura. Ali, već iduće godine dolazi do razlaza. Povod možda izgleda banalan: Godarov film *Do poslednjeg daha*, za koji je Šatel, član *Socialisme ou Barbarie*, u svom prikazu napisao da pruža "dragocen primer" u funkciji revolucionarnog projekta. Na osnovu ranije citiranih Deborovih stavova o filmu i funkciji spektakla, lako je pretpostaviti kakva je bila njegova reakcija. Šta to može da bude tako dragoceno u glumatanju ili predstavljanju revolucije? "Revolucija nije nešto što ljudima pokazuje kako će da žive, već ono što ih čini živim", glasio je Deborov odgovor, kasnije često citiran (tekst *Za revolucionarnu procenu umetnosti*, februar 1961).

U međuvremenu, iz Belgije stiže još jedno veliko pojačanje: mladi profesor romanistike, Raoul Vaneigem. "Vampir iz Borinaža", kako ga je od milja zvao Debor, pridružuje se grupi 1960. godine.

Ime Anrija Lefevra (1905-1991) mogli smo da spomenemo bilo gde u ovoj hronologiji. Prvi tom njegove *Kritike svakodnevnog života* pojavio se još 1947. godine. Već po naslovu možemo da naslutimo od kakvog je značaja ta knjiga bila za Debora i situacioniste. Ta fraza "svakodnevni život", o čemu ovde sve vreme pričamo, pojavljuje se i u naslovu engleskog prevoda Vaneigemovog klasika *Revolucija svakodnevnog života* (1967), kasnije usvojenom i u prevodima na mnoge druge jezike. Sam Vaneigem je ovakav prevod naslova svoje *Rasprave o svakodnevnom životu za dobro mlade generacije* smatrao sasvim prikladnim, tako da ga je i zvanično odobrio.

Anrija Lefevra je za situacioniste, a najviše za Debora, vezivala i jedna posebna sklonost ili, kako je sam govorio, "fatalna općinjenost": dada. Iako se početkom 1920-tih zvanično odrekao dade i pridružio nadrealistima, to je ostala njegova najveća opsesija. Mnogo kasnije, u intervjuu iz 1975. godine, Lefevr se prisećao jednog teksta objavljenog 1924: "Dada želi da razbije svet. Ali, ti parčići su divni..." To mu je donelo prijateljstvo sa Tristanom Carom. "Svaki put kada bih naleteo na Caru on bi mi rekao: 'Tako dakle? Vi sakupljate komade! Da li želite da ih ponovo sastavite?' Ja sam mu uvek odgovarao: 'Ne – ja ću ih razbiti do kraja'..."*

Krajem 1920-tih Lefevr, zajedno sa nadrealistima, stupa u Komunističku partiju Francuske. Za razliku od Bretona i nekolicine drugih, tu se i zadržava, uprkos svoj rigidnosti i dogmatičnosti te izrazito staljinističke organizacije. Godine 1929. pokreće *La Revue Marxiste*, publikaciju koju KPF ubrzo zabranjuje – što je samo doprinelo reputaciji Lefevra kao "svojevoljivog" člana. Godine 1939. objavljuje knjigu *Dijalektički materijalizam* koja mu je obezbedila poziciju vodećeg filozofa Partije. Ipak, njegov odnos sa KPF se neprestano zaoštravao, što je sredinom 1950-tih dovelo do potpunog raskida. Godine 1956, sa još nekoliko bivših članova KPF, osniva časopis *Arguments*, gde je započeo mnogo smelija istraživanja. *Kritika svakodnevnog života* je bila u optičaju već čitavu deceniju, a u to vreme svu pažnju grupe su zaokupljali ustanci u

* Preuzeto iz Greil Marcus, *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.

istočnoj Evropi, posebno iskustva radničkih saveta. Neki članovi grupe su 1956. išli u Poljsku, usred ustanka, da bi se na licu mesta uverili kako radnički saveti funkcionišu u praksi. Intenzivno druženje i dijalog sa Deborom i situacionistima počeli su 1957. godine i trajali sve do 1962.

U *Kritici svakodnevnog života* Lefevr je upozoravao na "širenje novih oblika otuđenja", čije je razumevanje bilo blokirano ideologijom marketinga i potrošnje. "Druge ideologije, pod maskom nauke, samo pružaju podršku nauci otuđenja. Otudenje je postalo jedini ujedinjujući faktor potpuno fragmentiranog društva." (Len Braken, biografija) Bio je to pokušaj sveobuhvatne analize "novih oblika otuđenja", ali i onih poznatih: "Iako lišavanje i otuđenje nemaju isti oblik kod proletera i neproletera, jedna stvar ih ujedinjuje: novac, otuđena suština ljudskog bića. To otuđenje je konstantno, to jest, praktično i svakodnevno." (Lefevr, poglavlje *Marksizam i kritička spoznaja*)

U predgovoru za knjigu Mišel Trebič je pisao:

"Čovek postoji svakog dana ili ne postoji uopšte. Ovim aforizmom sa prvih stranica *Kritike svakodnevnog života* Lefevr je pokazao da u svakodnevnom životu, kao polaznoj tački, kritika svakodnevnog života treba da vodi ka njegovoj revoluciji. 'Svakodnevni čovek' je čovek prakse i samo kroz praksu on može da se oslobodi otuđenja i ostvari konkretni totalitet 'potpunog čoveka', koji je u isto vreme subjekt i objekt sopstvenog postajanja – što je bila središnja tema Lefevrovih istraživanja još od *Dijalektičkog materijalizma*. Drugim rečima, jedini način za ostvarenje tog cilja je revolucija. Težnja ka 'totalitetu' nije ništa drugo do težnja ka teoriji sposobnoj da izmiri misao i život, i tako potpuno promeni život."

Lefevr je istraživao svakodnevni život do naizgled najbanalnijih detalja: kako ljudi provode vreme, uticaj radne rutine i drugih pritisaka kojima su izloženi. Lefevr se nije odrekao marksizma, za koji je smatrao da pruža "kritičku spoznaju svakodnevnog života". Primena te kritičke spoznaje na konkretne uslove trebalo je da doprinese procvatu "umetnosti življenja" i, samim tim, ukidanju otuđenja. Sve to je očigledno imalo veliki uticaj na situacioniste.

Druženje sa Lefevrom je zaokružilo sferu uticaja koji su ostavili najdublji trag na Debora u vreme kada je počeo sa pisanjem *Društva spektakla*. Bila je to prilika za ponovno čitanje i beskrajne diskusije na temu Hegela i Marksa, ali i drugih teoretičara koji su dolazili iz istog pravca. U *Društvu spektakla* najprisutniji je uticaj dva dela koja su se pojavila u isto vreme: *Istorije i klasne svesti* Đerđa Lukača i *Marksizma i filozofije* Karla Korša (1923). Lukač je bio značajan zbog analize "fetišizma robe", ali i zbog podrške kritici dotadašnje autoritarne prakse "revolucionarne avangarde", koju je prva formulisala Roza Luksemburg – kritike koju je Lukač nešto kasnije, u svom čuvenom pokajanju pred Partijom, tako sramno povukao. Karl Korš je bio sazdan od malo čvršće građe; on je još izričitije davao prednost savetima nad partijom i bio vrlo sumnjičav prema jakobinskoj praksi osvajanja vlasti. Nije imao ni posebno izražen respekt prema marksističkim svetinjama; iako je u početku pisao kao dobar hegelovac, u kasnijim godinama je u Hegelu video samo "nemačkog mistika"; a u Staljinu, od koga je Lukač tražio oprost za grehe svoje mladosti, prosto "nacistu".

Najvažniji zaključci saradnje sa Lefevrom pojavili su se u Deborovom eseju *Mogućnosti za svesnu promenu svakodnevnog života* (1961). To je bila središnja tema Lefevrove Grupe za istraživanje svakodnevnog života, pred kojom je Debora izložio svoje stavove – ali, tako što ih je prethodno snimio na magnetofonsku traku. Time je, osim direktne provokacije na račun "lažnog dijaloga između predavača i publike",

okupljenim sociolozima skrenuo pažnju da svakodnevni život vrši neprestane upade u "specijalizovane aktivnosti" – poput aktivnosti sociologa posvećenih "istraživanju svakodnevnog života". Naime, neki među njima su, polazeći, isto kao i Debor, od Lefevrove definicije svakodnevnog života kao onoga "što preostaje kada se oduzmu sve specijalizovane aktivnosti", zaključili da svakodnevni život zapravo ne postoji, jer nema ničeg što ne bi moglo da bude istraživano kao oblik "specijalizovane aktivnosti".

Debor je tvrdio suprotno: svakodnevni život vrši stalne upade u sferu nametnutih i otuđenih specijalizovanih aktivnosti; on stalno pokušava da izbije na površinu i da se izbori za svoja prava. Tu izlaže i tezu o "kolonizaciji svakodnevnog života". Umesto da promoviše život, komunikaciju i samoostavrenje, svakodnevni život je "oblast odvajanja i spektakla". Taj život, lišen svega, mora biti naoružan svime što je potrebno za obračun sa onim što mu je strano. Debor dalje govori o potrebi za novim porocima, strastima, načinom života i novim modelom revolucije koja će prezreti sve što prezire svakodnevni život. Jedina alternativa revoluciji svakodnevnog života je "jačanje modernog robovlasništva".

Odjek ovog zaključka nalazimo i u jednom od najpoznatijih delova Vaneigemove *Revolucije svakodnevnog života*: "Oni koji govore o revoluciji i klasnoj borbi ne spominjući pri tom izričito svakodnevni život, ne shvatajući ono što je subverzivno u ljubavi i odbacivanju svih ograničenja, nose leševe u ustima." (1967)

Povod za raskid sa Lefevrom bile su *Teze o Pariskoj komuni*, koje su aprila 1962. godine napisali Debor, Vaneigem i Atila Kotanji (priča kaže, za nekoliko sati). Naime, Lefevr je svih 14 teza, od reči do reči, uključio u svoj esej o Pariskoj komuni, ne spomenuvši ni jednom rečju njihove autore. Ali, nije bila reč o sporu oko autorskih prava, već o kontekstu u kojem su se teze pojavile: umesto u Lefevrovoj knjizi, koju su situacionisti hteli da podrže na svaki način, teze su se prvi put pojavile u poslednjem broju *Arguments*, publikaciji grupe za koju su mislili da ju je Lefevr napustio. Pošto je do neopozivih raskida dolazilo iz svih mogućih razloga, moraćemo da prihvatimo i ovaj.

Sam Lefevr nikada nije zamerio Deboru i ostalima zbog toga; naprotiv, uvek je o druženju sa situacionistima govorio s posebnim žarom i naklonošću. Njegova kritika je bila načelna i ticala se istraživanja u kojima su zajedno učestvovali. O tome svedoče i odlomci iz ovog intervjua iz 1983. godine, koji nam pružaju makar delimičan odgovor na još jedno osetljivo pitanje: od čega su živeli?

U jednom broju *Potlača*, sami letristi su naveli čitav niz zanimanja kojima su se povremeno bavili. Tu je zaista bilo svega: "prevodilac, frizer, recepcionar, bokser, slobodni pisac, trgovac nekretninama, perač sudova, poštar, daktilograf, dadilja, kasapin, barmen, paker sardina, sekretarica, lovac na afričku krupnu divljač..."

U tom intervjuu, koji inače donosi mnogo širi osvrt na godine provedene sa situacionistima, Lefevr otkriva još neke detalje:

A. L.: Ima takvih ljubavnih priča, koje počnu dobro, ali se završe loše... Sećam se jedne noći koju sam proveo u razgovoru sa Deborom, u stanu nalik na studio, gde je živio sa Mišel Bernštajn, blizu ulice Sen Martin, gde sam stanovao. Bila je to jedna mračna prostorija, bez struje, uistinu bedno mesto. Ali, bilo je u toj sobi nečeg što je snažno podsticalo na razmišljanje i istraživanje.

K. R. : Nisu imali novca?

A. L. : Ne.

K. R. : Od čega su živeli?

A. L. : To niko nije znao. Jednom prilikom, jedan moj prijatelj je pitao Debora od čega živi? "Od dosetki", odgovorio je Debor, vrlo ponosno. Ali, sigurno je imao neki izvor prihoda. Mislim da njegova porodica nije bila siromašna; živeli su na Azurnoj obali. Ali, zaista ne znam pravi odgovor. Mišel Bernštajn je, opet, smislila vrlo lukav način kako da dođe do novca ili barem do nekog sitniša – ili je tako barem pričala. Naime, pravila je horoskope za konje, koji su bili objavljivani u kladioničarskim časopisima. Vrlo zabavna stvar. Nakon što bi utvrdila datume rođenja konja, pravila je njihove horoskope da bi predvidela ishod trke. Mislim da je bilo nekoliko kladioničarskih časopisa koji su joj za to plaćali.

K. R. : Da li to znači da situacionistički slogan "Nikada ne radi" nije važio za žene?

A. L. : Ne, jer to zaista nije bio posao. Uspevali su da žive, a da pri tom izbegnu stalne poslove, iako su povremeno morali da rade nešto. Ali, pravljenje horoskopa za konje sigurno nije nešto što bi se moglo nazvati "poslom".

(Intervju sa Kristen Ros, 1983, objavljen u *October* 79)

*

Ova ne baš dosledna hronologija je imala za cilj da ukaže na delić atmosfere koja je oblikovala *Društvo spektakla*, a to znači da nešto detaljnije obuhvati period do 1963. godine, kada je rad na knjizi već bio odmakao (prema nekim podacima, Debor je sa pisanjem *Društva spektakla* počeo 1961). Do sada su jasno izolovani glavni uticaji: s jedne strane, dada i nadrealizam, s druge strane Hegel, Marks, Lefevr, Lukač i Korš. Ono što je u isto vreme dolazilo iz svih mogućih pravaca i izvršilo neki uticaj, navedeno je ili u samoj knjizi ili nabacano u ovoj hronologiji u dovoljnoj meri da ovaj zaključak ne prihvatimo suviše doslovno. Pošto je glavni posao obavljen, ostatak puta ćemo preći nešto krupnijim koracima.

*

Godinu 1963. obeležavaju veliki štrajk rudara u Francuskoj, masovne tuče između modova i rokera u Engleskoj, ubistvo Kenedija i pojava novih opozicionih pokreta u SAD. Ipak, za Debora događaj godine bio je oružani upad grupe revolucionarnih studenata na izložbu francuske umetnosti u Karakasu, koji su ukrali pet slika i zatim ih ponudili u zamenu za političke zatvorenike. "To je pravi primer kako treba tretirati umetnost prošlosti, kako da se ona vrati u život i tako ponovo uspostave prioritete." (*Situacionisti i novi oblici akcije i politike u umetnosti*, 1963)

Ako se osvrnemo malo unazad, videćemo da su u brojevima Situacionističke internacionale iz tog perioda objavljeni neki od najznačajnijih tekstova grupe: *Uputstvo za pobunu*, *Osnovni program Biroa za unitarni urbanizam* (br. 6, 1961), *Geopolitika hibernacije*, *Zbogom teški dani* (br. 7, 1962, koji donosi i izveštaj sa V konferencije SI održane u Geteborgu). U istom broju je objavljen i prvi deo Vaneigemovog eseja *Osnovne banalnosti*, koji je najavio *Revoluciju svakodnevnog života*. U SI br. 8 stižu drugi deo tog eseja i zajednički tekst *Ideologije, klase i dominacija prirode*, u kojem su situacionisti pokušali da barem donekle razreše protivrečnost između svoje kritike rada i zalaganja za "apsolutnu vlast radničkih saveta" (što je, u još većoj meri, protivrečilo i njihovom zalaganju za "autonomiju bez ikakvih ograničenja i pravila"). U tome nikada nisu uspeali, ali treba reći da su sa tom protivrečnošću ipak uspevali da žive: upravo ovaj tekst još jednom afirmiše ideju o ukidanju rada u korist "novih oblika slobodne aktivnosti".

U istom broju je objavljena i sledeća pretnja:

“Situacionistička internacionala ne može da bude masovna organizacija i nikada neće prihvatiti sledbenike, kao što to rade konvencionalne avangardne grupe. SI može da bude samo zavera jednakih, generalštab koji ne želi da ima vojsku. Stvar je u tome da pronademo i otvorimo *severozapadni prolaz* ka novoj revoluciji koja neće tolerisati mase izvršilaca, *ka revoluciji koja će konačno prodreti u oblast koja je do sada bila pošteđena revolucionarnih potresa: u svakodnevni život*. Mi ćemo samo organizovati detonaciju: slobodna eksplozija mora da izbegne i nas i svaku drugu kontrolu.”
(Kontrasituacionističke kampanje u nekim zemljama, SI br. 8, januar 1963)

I bi tako. Ono što je u tom trenutku izgledalo kao još jedna sumanuta pretnja nekolicine marginalaca, ubrzo je preraslo u svakodnevnu moru svih službenika Spektakla.

Od 1966. do 1968. detonacije su smenjivale jedna drugu, kulminirajući majajuna 1968. godine, “najvećim divljim štrajkom u istoriji”.

Potpaljivači su bili šačica situacionističkih saveznika-studenata koji su sebe nazivali *Besni*, u čast istoimene proto-anarhističke grupe iz vremena Velike Revolucije. Počelo je 1966. godine, čuvenim “incidentom” na strazburškom Univerzitetu. Studentski odbor, koji je grupa studenata iz “Društva ljubitelja anarhije” prezuela bez većih teškoća, kroz redovnu izbornu proceduru, spiskao je ceo fond Odbora za troškove štampanja i distribucije besplatnog pamfleta *Beda studentskog života*, čiji je autor bio situacionista Mustafa Kajati. Odjek je bio trenutak, ne samo u Strazburu i ne samo među studentskom omladinom. Reforma Univerziteta, bolji uslovi za sticanje kvalifikacija za buduće služenje sistemu i druge teme zbog kojih su današnji studenti spremni da štrajkuju i glađu, nisu bili čak ni izgovor za ovo obraćanje. *Beda svakodnevnog života*, društvo u celini, svi njegovi branioci i lažni protivnici, tu su prvi put bili izolovani i analizirani tako da je svako mogao da ih prepozna i oseti u svom okruženju, na svojoj koži i odmah ispod nje, u ulozi koja mu je dodeljena u “organizaciji opšte pasivnosti”.

Beda studentkog života je najpopularniji i najprevođeniji situacionistički pamflet. Preveden je na više od 10 jezika, a njegov ukupni tiraž neki procenjuju na skoro 500.000 primeraka.

Iduće godine, 1967, izlaze dve knjige koje i danas “dižu bauke”: Deborova *Društvo spektakla* i Vaneigemova *Revolucija svakodnevnog života*. Treba odmah reći da te knjige ničim ne zasenjuju eseje, rezultate zajedničkih istraživanja i druge materijale koji su tokom prethodnih petnaest godina bili objavljeni u 29 brojeva Potlača, a zatim u istomenoj publikaciji SI. Ali, te dve knjige su uspele da na najbolji mogući način rezimiraju i pokrenu dalje sva dotadašnja istraživanja.

Ubrzo po objavljivanju obe knjige su postale poznate. U proleće 1968. mogle su da se čitaju svuda, u vazduhu koji već goreo, ali i po zidovima pariskih ulica: mnoge parole koje su tada postale poznate, bile su prepisane iz tih knjiga ili direktno nadahnute njima – s tim što se *Revolucija svakodnevnog života* pokazala nešto zahvalnijom za tu vrstu intervencija. U samoj pobuni uloge su bile drugačije raspodeljene: dok je Debor aktivno učestvovao u okupaciji Sorbone i većanjima koja su tamo održavana, Vaneigem je propustio prvu nedelju pobune zato što je imao uplaćen aranžman za odmor na Azurnoj obali! Ipak, uskoro se vratio u Pariz, tako da nije propustio baš sve...

Pobuna iz maja 1968, danas zaboravljena ili falsifikovana kroz čitav niz popularnih mitova, poput onog o "studentima koji su uvek u pravu", značajna je jer se dogodila usred carstva Robe, a ne duž njegovih oboda ili u nekoj njegovoj koloniji. Osim toga, ta pobuna nije bila ograničena samo na Francusku: sa silinom koja je zatekla sve organizovane društvene snage – od vlasti do zvanične opozicije, koju su tada činile moćne komunističke i socijalističke partije – požar se proširio na mnoge evropske zemlje, pri čemu je u nekima od njih, poput Italije, trajao čitavih godinu dana, kulminirajući tek krajem 1969. godine. Do kraja 1968. talas masovnih demonstracija se proširio i na druge delove sveta, najviše u zemljama južne Amerike i SAD, gde je ubrzo doveo do radikalizacije mnogih opozicionih grupa.

"Maj '68." je značajan zato što se tada dogodilo nešto *nemoguće*: brižljivo zidana laž "države blagostanja", tog ingenioznog odgovora na izazov "siromašnog rođaka kapitalizma" sa Istoka, odjednom se našla potpuno ogoljena. Bila je to masovna alergijska reakcija na laž u celini, a ne samo na neki njen aspekt, kao što je to bilo do tada, sa zahtevima i protestima kanalisanim iz perspektive zvaničnih opozicionih partija i sindikata – ili, kao što je to danas, u režiji raznih aktivističkih pokreta, specijalizovanih za sve moguće probleme posmatrane odvojeno, samo ne i za glavni problem, totalitet, celinu postojećih odnosa. Iako je sve ubrzo krenulo drugim ili raznim drugim tokovima, u tom prvom, spontanom talasu bilo je odbačeno *sve*, bez straha od onoga što bi moglo da se dogodi već sutra.

Ipak, bio je to samo još jedan juriš. Ovog puta u njemu je učestvovalo skoro 12 miliona zaposlenih, svih profila i sudbina. Ali, ideja o novom životu i spremnost da se za njega bori svim sredstvima je ipak bila manjinski program. Nestale su i neke stare iluzije: iskustva radničkih saveta, tog "jedinog neporaženog aspekta jednog poraženog pokreta" (Debor, teza 118), pokazala su se nedovoljnim. "Komfor nikada neće biti dovoljno komforan za one koji teže nečemu čega nema na tržištu", pisao je Debor 1965, povodom pobune u Votsu, crnačkom pregrađu Los Angelesa. * Ipak, tržište i svi njegovi agenti su uspeali da nakon nešto više od mesec dana (što je izgleda kritični period) preobrazu pobunu u pogađanje oko onoga što je društvo spektakla imalo da ponudi: tada je, naime, uz posredovanje komunističkih i socijalističkih sindikata, bio ugovoren najveći skok nadnica u istoriji Francuske. U Italiji je masovna pobuna zaposlenih bila razvodnjena i slomljena združenim delovanjem komunističkih sindikata i bombaških akcija u režiji italijanske Tajne službe.

Klasne hijene, koje i danas očekuju da im "protivrečnosti kapitalističkog oblika proizvodnje" krenu na ruku tako što će umesto njih završiti barem polovinu posla, očigledno nisu naučile lekciju. Sve dok se zahtevi izražavaju u terminima nezadovoljstva distribucijom i uslovima robne proizvodnje, Roba će sve takve nezadovoljnike držati u šaci, uspevati da ih obuzda i pridobije svojim narkoticima. Situacionisti i Besni, koji su doveli u pitanje Svet-Robu u celini, bili su manjina. Neke frakcije su nastavile očajničku borbu pribegavajući najdrastičnijim sredstvima (Angry Brigades u Britaniji 1968/72, RAF u Nemačkoj), ali veliki rušilački talas je već bio prošao; svi takvi pokušaji ostali su bez podrške, izolovani.

Opširna analiza pobune iz maja-juna 1968, objavljena 1969. u SI br. 12, pod naslovom Početak jedne ere, zapravo je zatvorila poslednju stranicu jedne faze revolucionarne

* *Opadanje i propast robne ekonomije spektakla*, SI br. 10 1966. Najznačajniji Deborov esej o robi i funkciji spektakla, kanije često objavljivan kao pamflet.

borbe i pokušala da razbere nešto u tmini koja se pomaljalo iza još jednog trijumfa Sveta-Robe.

Len Braken je u Deborovoj biografiji ovako sažeo zaključke te analize:

1. Maj '68. je bio prvi divlji generalni štrajk u istoriji.
2. Maj '68. je bio najveći štrajk koji je ikada pogodio neku razvijenu industrijsku zemlju.
3. Revolucionarni ciljevi su bili radikalniji, moderniji i izraženi jasnije nego ikada ranije.
4. Maj '68. NIJE bio studentski protest, već proleterska revolucija.
5. Taj proletarijat je bio proširen belim kragnama, delinkventima, nezaposlenima, srednjoškolcima i tinejdžerskim bandama.
6. Maj '68. je bio revolucionarni festival koji je u sebi nosio opštu kritiku svih oblika otuđenja. (Len Braken, str. 174)

U vezi s ovom poslednjom tačkom, Debor je najviše insistirao na sledećem: "To NIJE bila 1917." Debor je brutalno ismejao sve one koji su po svaku cenu nastojali da pobunu iz 1968. uklope u stare marksističke šeme o uslovima "koji moraju biti zadovoljeni" da bi se moglo govoriti o revoluciji: "Da bi priznali da je u maju došlo do revolucionarne krize, oni moraju da dokažu da je u proleće 1968. postojala neka nevidljiva ekonomska kriza. Zato tako ozbiljno, bez straha od toga da će biti ismejani, prezentuju svoje dijagrame koji pokazuju rast cena i nezaposlenosti..." (*Početak jedne ere*, SI br. 12, 1969)

Ali, nije bilo nikakve ekonomske krize. Razlog za pobunu je bila opšta nedovoljnost stvarnosti koju je društvo spektakla imalo da ponudi. Njegovi eksperti su to shvatili bolje od njegovih neprijatelja: zato smo od tada izloženi vrtoglavom razvoju novih tehnika kontrole, pripitomljavanja i oblika "participacije" – dinamici na koju tek počinjemo da tražimo pravi odgovor.

Isti tekst zaključuje i sudbinu Situacionističke internacionale:

"Tog maja '68, u Francuskoj, između isprepletanih crvenih i crnih zastava radničke demokratije, videli smo kako 'užareno sunce jednim bljeskom otkriva obrise novog sveta'. Nastavak će uslediti svuda. Ako smo u izvesnoj meri doprineli povratku tog pokreta, to nije bilo zato da bismo sada na tome gradili bilo kakav autoritet. Zato nam ostaje samo da primetimo da su naše aktivnosti bile konzumirane na zadovoljavajući način: Situacionistička internacionala će biti prevaziđena."

Kao što smo videli, nastavak je bio kratkotrajan, a "crvene i crne zastave radničke demokratije", simboli jedne revolucije koja trajala od 1848. i svoj poslednji talas doživela tačno 120 godina kasnije, moraće da budu spaljene zajedno sa ostalim relikvijama prošlosti, ukoliko želimo da nam više ništa ne zaklanja vidik. Ali, zaključak o misiji i sudbini SI se pokazao ispravnim.*

* U navedenom intervjuu iz 1983, Lefevr kaže da su situacionisti precenili svoju ulogu u pobuni iz maja 1968. Ali, svaki učesnik te pobune se kasnije oglašio sa svojom malom teorijom. Činjenica je da su, nakon prvih spontanijih okupacija fakulteta i preduzeća, inicijativu pokušale da preuzmu razne marksističke frakcije, mnogo brojnije od situacionista i *Besnih*, naročito trockisti i maoisti. Među ovim poslednjima je bio i tadašnji Lefevrov asistent, Bodrijar. Ipak,

Bio je to jedini pravi odgovor na situaciju u kojoj se grupa našla nakon poraza, kada su mnogi članovi morali da privremeno emigriraju iz zemlje. Ponovno okupljanje svelo se na izjave o povlačenju, nova isključenja i međusobne obračune, a da pri tom nije bilo otvoreno nijedno novo pitanje.*

Godine 1972. jedini članovi SI bili su Debor i Sangvineti. Ovenčani revolucionarnom slavom – i sa *Društvom spektakla* koje do tada postalo obavezna literatura svakog pretendenta na intelektualni status – mogli su lako da okupe novu posadu i krenu dalje pod istom zastavom. Umesto toga, te iste godine, Debor i Sangvineti proglašavaju Situacionističku internacionalu raspuštenom.

1972-1994.

Ipak, to je zaista bio početak jedne nove ere. U narednih dvadesetak godina Debor je prilično neubedljivo igrao ulogu "penzionisanog revolucionara". Istina je da taj period ne obeležavaju neki novi prodori ili barem ne u meri kao što je to bilo ranije, ali spisak i sadržaj (ne)dela koja su usledila zaista su impresivni.

Teze o SI i njenom vremenu, napisane zajedno sa Đanfrankom Sangvinetijem (1972), *Komentari o Društvu spektakla* (1979) i *Predgovor za IV italijansko izdanje Društva spektakla* (1988) najvažniji su teorijski radovi iz tog perioda, koji su u nekim delovima značajno dopunili i donekle korigovali teze iz 1967, ili se bavili smeštanjem dostignuća SI u odgovarajuću perspektivu (*Teze o SI*). Ipak, ti tekstovi nisu bili samo retrospektivni: novi manevri društva spektakla bili su praćeni u stopu, a mnogi opet precizno anticipirani. *Predgovor za IV italijansko izdanje* i *Komentari* su posebno značajni u tom pogledu, jer donose čitav niz novih, krajnje lucidnih zapažanja i anticipacija, a sve na osnovu opširne analize događaja i potresa koji su obeležili kraj 1970-tih i cele 1980-te (Italija, Poljska, Sovjetski Savez). U ovim tekstovima ne treba videti zamenu ili prečice za tekst iz 1967; zato su često bili objavljivani nezavisno od *Društva spektakla*; ali, samo društvo spektakla i dalje je bilo glavna meta:

"Po prvi put u istoriji savremene Evrope nijedna partija ili frakcija čak se i ne pretvara da teži nekoj značajnoj promeni. Roba je pošteđena svake kritike: i kao opšti sistem i kao đubre koje industrijske glavešine biraju da u nekom trenutku izbace na tržište.

"Gde god vlada spektakl, jedine organizovane snage su one koje žele spektakl. Zato više niko ne može da bude neprijatelj onoga što jeste, niti da naruši zakon ćutanja koji važi za sve. Uspeli smo da se otarasimo te uznemiravajuće ideje, koja je dominirala više od dvesta godina, po kojoj je društvo otvoreno za kritiku ili za promene, za reforme ili za revoluciju. Razlog tome nisu neki novi argumenti, već samo činjenica da su svi argumenti postali besmisleni. Na osnovu toga ne možemo da

opšte je poznato da su vodeći glasnogovornici studentskog krila pobune – Daniel Kon-Bendit i Rene Risel – dolazili iz redova *Besnih*, pri čemu je Risel uskoro postao član SI.

* Uvid u tekstove "ostavki" ili "isključenja" iz ovog perioda pomaže da se izgube sve iluzije o svetačkom ili natprirodnom karakteru glavnih protagonista ove priče. Posebno mučna (ili jadna) je prepiska između Debora i Vaneigema (1970), povodom povlačenja ovog drugog. Teško je reći ko je bio gori: (privremeno) posustali Vaneigem ili sada već manično zadrta Debor.

procenjujemo nivo opšte sreće, već samo snagu strahovitog stiska tiranije.”
(*Komentari*, 1979)

Kao što je već rečeno, *Društvo spektakla* je nastavilo da uzbuđuje duhove. Ali, knjiga se sve manje čitala s istim namerama s kojima je bila i napisana. Podsetimo se: “Treba imati u vidu da je ova knjiga pisana sa svesnom namerom da naudi društvu spektakla.” U bizarnom obrtu, predskazanom i u samoj knjizi, *Društvo spektakla* je postalo obavezno štivo za postmoderniste, te “apostole cinizma i rezignacije”, koji su iz iskustava 1960-tih i ranih 1970-tih izvukli poznate zaključke. Pošto u svemu tome nisu videli ništa osim serije katastrofalnih poraza, ostalo im je da zaključe kako svaka težnja da se obuhvati celina (totalitet), neminovno vodi u totalitarizam. Odatle njihove specijalizovane, fragmentirane i potpuno beznačajne opservacije o svemu i svačemu. U širem intelektualnom miljeu, knjiga koja je donela prvu sveobuhvatnu kritiku odvajanja u specijalizovane uloge i delatnosti, postala je nezaobilazna referenca bezbrojnih specijalističkih studija iz oblasti sociologije, medija, filma, umetnosti, arhitekture i urbanizma. Ali, bilo je i čitalaca drugačijeg kova. Iako je tokom 1970-tih delovalo mnogo postsituacionističkih grupa, naročito u Engleskoj i SAD,^{*} najkreativniji tumači situacionizma bili su anarhisti. Doduše, “anarhisti operisani od anarhizma” (pa tako i od situacionizma), kako je to rekao Bob Blek: pored njega tu su bili, ili su još uvek sa nama, Fredi Perlman, Lari Lou, Džon Zerzan, od onih malo starijih, do generacije koja upravo danas, kada tiranija spektakla dostiže stepen belog usijanja, pokušava da artikuliše svoj odgovor. Ishod te potrage je i dalje krajnje neizvestan.

Godine 1973. Debor snima filmsku verziju *Društva spektakla*. Dve godine kasnije stiže i film-odgovor na sve rekacije na taj film: *O odbijanju svih mišljenja, povoljnih i nepovoljnih, izrečenih povodom filma Društvo spektakla* (1975). U Deborovom arsenalu film je zadržao poziciju omiljenog oružja. Reč je o filmskim kolažima-esejima o svetu potpuno zaklonjenom mehanizmima posredovanja i predstavljanja, u kojem pojedinac stalno biva odvojen od same pomisli na intervenciju. Film, sa čitavim pratećim ambijentom – salom, ekranom i publikom koja poslušno prati izloženu fantaziju ili provokaciju – omogućavao je da se ta situacija demonstrira na najdirektniji način.

“Odnos između autora i publike je samo transpozicija bazičnog odnosa između onih koji izdaju naređenja i onih koji ta naređenja izvršavaju... Odnos spektakl-posmatrač je glavni, noseći stub kapitalističkog poretka. Dvosmislenost ‘revolucionarne umetnosti’ potiče iz sukoba između revolucionarnog aspekta nekog posebnog spektakla i reakcionarnog elementa pristunog u svim oblicima spektakla.” (Debor i Kanžur, 1960)

Možda najbrutalniji takav napad Debor je izveo u svom najpotresnijem i ujedno poslednjem filmu: *In girum imus nocte et consumimur igni*. (1978)

Taj film, osim brilijantno izvedene kritike samog filma, opšte pasivnosti i sveta uloga – koji u tom delu sigurno predstavlja vrhunac Deborove kasnije faze – označio je i njegovo definitivno okretanje prošlosti. Iako se u filmu, koji u drugom delu donosi ezoteričnu istoriju letrističke i situacionističke grupe, ne spominje nijedno ime, kadrovi sa portretima Ivana Čeglova i Žila Volmana, koji se u jednom dahu smenjuju

^{*} Ovde vredi izdvojiti pamflet anonimnog autora *Revolutionary Self-Theory* (1975), Larija Loua (Larry Law) i njegovu seriju bukleta *Spectacular Times*, kao i izuzetan prevodilačko-izdavački rad situacionističkog veterana Kena Knabba i njegov projekat *Bureau of Public Secrets*.

na ekranu, jasno pokazuju kome je, nakon svih tih godina i nebrojenih približavanja i odbacivanja, Debor namenio ovaj veličanstveni omaž:

“Kada danas govorim o tim ljudima, možda će se nekome učiniti da im se podsmevam. Ali, nije tako. ‘Pio sam njihovo vino’ i ostao im veran. Ne mislim da sam zbog svega što sam radio kasnije u bilo čemu postao bolji nego što su oni bili tada.

“Imajući u vidu nadmoćne sile navika i zakona, koje su nas stalno pritiskale do tačke rasturanja, niko od nas nije bio siguran da ćemo zajedno dočekati kraj nedelje. Ipak, sve što smo voleli bilo je tu. Vreme je sagorevalo brže nego bilo gde drugde i uskoro ga više nije bilo. Osećali smo kako se zemlja trese.

“Samoubistvo je odnelo mnoge. Kao u pesmi, ‘piće i đavo odneli su ostale’.

“Ali, ništa ne izražava bolje tu nespokojnu i bezizlaznu sadašnjost od ove drvene fraze, koja se u celini stalno vraća u sebe, poput lavirinta iz kojeg je nemoguće pobeći, ispisanu na način koji savršeno sjedinjuje formu i sadržaj prokletstva: *In girum imus nocte et consumimur igni*. Kružimo kroz noć i proždire nas vatra.”*

*

Godine 1984. Debor je zabranio prikazivanje svih svojih filmova u Francuskoj u znak protesta zbog ubistva svog prijatelja i sponzora Žerara Lebovicija, tada poznatog filmskog producenta. Ubistvo je do danas ostalo nerazjašnjeno, ali je izvesno da je Lebovici mnogima bio trn u oku: od Mosada – kao propalestinski orijentisani Jevrejin, do francuske tajne policije – kao izdavač subverzivne literature i pisac predgovora za autobiografiju Žaka Mesrina, tada najtraženijeg odmetnika Francuske, na čijem je objavljivanju uporno insistirao.

Pored istorije, Deborova najveća intelektualna strast bila je vojna strategija: godine 1987, zajedno sa svojom drugom ženom Alis Beker-Ho, dovršava i objavljuje *Igru rata, Kriegspiel*; pravu “društvenu igru”, sa figurama, bojnim poljem i uputstvom za upotrebu. “Plašim se da je to jedino moje delo kojem će jednog dana biti priznata neka vrednost”. Preterao je, kao i obično kada bi govorio o sebi, ali to dovoljno govori o kakvoj je strasti bila reč. U *Panegiriku*, u poglavlju koje objašnjava to interesovanje za rat i vojnu strategiju, čitamo i sledeće reči posvećene spartanskom vidovnjaku Megistijas, koji je poginuo u čuvenoj bici u Termopilskom klancu. Megistijas je

“zaslužio poseban epitaf: ‘Kao vidovnjak, znao je da je smrt blizu, ali je odbio da napusti spartanskog vođu.’ Nije potrebno biti vidovit da bi se znalo da nema te pozicije koju mnogo nadmoćnije snage ne mogu osvojiti, ponekad samo jednim frontalnim napadom. Ali, u nekim slučajevima dobro je ostati ravnodušan prema toj vrsti znanja. Svet rata, ako ništa drugo, ima tu prednost što ne ostavlja ni malo mesta za budalasta ćaskanja na temu optimizma. Svi znamo da će na kraju svako umreti. Ma kako odbrana bila dobra u svakom drugom pogledu, ‘poslednji čin je krvav’, kao što je to rekao Paskal.”

Koju godinu kasnije Debor će i sam prirediti taj poslednji čin. Ali, “kakva se još otkrića mogu očekivati u tom domenu?” Debor se prisećao Napoleonovog generala Masene, kome je, u njegovoj dvadeset sedmoj godini, bio poveren zadatak osvajanja Portugalije. Pred početak invazije, Masena se obratio svojim oficirima: “U našoj profesiji niko nema dva života, kao što ih nema niko na zemlji.”

* Latinski palindrom; reč ili fraza koja se čita isto u oba smera. (nap. prev.)

“Vreme ne čeka”, kaže Debor. “Ne brani se Đenova dvaput u životu; ne diže se dvaput u životu Pariz na ustanak...”

Zaista, šta sve to govori? Onima koji u ovim pomalo mutnim rečenicama neće prepoznati odgovor, nikakav odgovor ionako ne bi bio dovoljan. Oni će stalno čekati na neki poseban znak, pravi trenutak, istorijski zrele uslove, formiranje “kritične mase”, masovno prosvetljenje, rečju – na *garancije*: da njihov otpor ima smisla, da će izvući živu glavu, da će na kraju sve biti dobro. Ali, toga nema. Zašto oklevati? *Vreme ne čeka...*

*

Godine 1989. Debor objavljuje *Panegirik*, kratku memoarsku knjigu u kojoj, osim još jednog osvrta na pređeni put, ali i vrlo razigranih improvizacija na temu nekih ličnih sklonosti i poroka (pre i iznad svega, alkohol*), širom otvara vrata duhovima koji su ga oduvek pratili: knjiga obiluje citatima iz dela klasičnih autora, Klauzevica, Bosijea, Dantea, itd. Slično je i sa Deborovom poslednjom knjigom: *Cette mauvaise réputation* (Ta loša reputacija, 1993), koja više otkriva njegov književni ukus (Kafka, Žari), iako je, kao i uvek, memoarski okvir sužio i za osvrt na događaje iz najneposrednije stvarnosti. Neki od tih osvrta, među njima i furiozni esej *Ambis*, napisan neposredno nakon nesreće u Černobilu, pojavili su se u publikaciji *L'Encyclopedie des Nuisances*.

Ovde bi možda, u ovom brzom prolasku, i mi mogli da se osvrnemo na pređeni put. Par odlomaka biće sasvim dovoljni.

“Oduvek sam živo osećao kako vreme prolazi; to me je privlačilo kao što neke ljude hipnotišu vrtoglavi visovi ili voda. U tom smislu mogu da kažem da sam voleo svoju epohu, u kojoj smo videli kraj svake postojeće sigurnosti, rastakanje svega što je bilo društveno uređeno. To su zadovoljstva koja čak ni upražnjavanje najuzvišenije umetnosti nikada ne bi moglo da mi pruži.” (*In girum*, 1978)

“Fenomen, u to vreme potpuno nov i koji je, prirodno, ostavio za sobom svega nekoliko tragova, bio je prost princip, prihvaćen od svih, da više ne može biti ni poezije, niti umetnosti i da treba pronaći nešto bolje.” (*Panegirik*, 1989)

To *bolje* bilo je život; kraj predstavljanja života, kraj preživljavanja, sam život. To je ono što u celoj ovoj priči, uz sva njena krivudanja i poneka neprozirna mesta, ne bi trebalo da gubimo iz vida.

Sledeći odlomci iz *Ambisa* (koje u originalnom tekstu razdvaja nekoliko strana) trebalo bi da budu urezani u svaki lični i zajednički program koji danas traži svoj jezik i svoja oružja:

“To da je sam život postao jedini revolucionarni program vidi se, makar negativno, i po sledećoj činjenici: tonući sve dublje u ludilo svoje potrebe za dominacijom, iste one društvene snage koje su nekada smatrane konzervativnim, danas se pokazuju nesposobnim da konzerviraju samu biološku osnovu i tako obezbede opstanak živih vrsta. Naprotiv, te snage su danas posvećene temeljnom uništavanju te osnove. Naime, ovo društvo je ludo u Čestertonovom smislu: *ono nije izgubilo razum, već sve osim razuma*, te apstraktne racionalnosti robe koja je njegov krajnji i isključivi smisao

* “Dve ili tri strasti, o kojima ću ovde govoriti, skoro neprekidno su zauzimale mnogo prostora u mom životu. Ali, piće je bilo najstalnija i najprisutnija. Među malobrojnim stvarima koje sam voleo i u kojima sam zaista bio dobar, sigurno je i napijanje. Mnogo sam čitao, ali sam još više pio. Napisao sam mogo manje nego većina ljudi koji pišu, ali sam zato popio mnogo više nego većina ljudi koji piju.”

postojanja. Nikada pre jedna vladajuća klasa, koja je izgubila svaku drugu istorijsku perspektivu osim svog održanja, nije zapala u takav trans samoubilačke neodgovornosti. Nikada pre jedna klasa nije raspolagala tako moćnim sredstvima za iskazivanje tako potpunog prezira prema životu... Zato slobodno možemo da kažemo da sadašnja društvena organizacija, posmatrana iz ma kojeg ugla, jednostavno ne može da obezbedi život." (1989)

*

Ostalo je nejasno šta se tačno dogodilo te noći 30. novembra 1994. godine. Ipak, zadržaćemo se na zvaničnoj verziji. Zvanična verzija kaže da je Debor izvršio samoubistvo, ispalivši sebi metak u srce. Poznato je i da je duže vreme bolovao od progresivnog i vrlo bolnog oblika neuritisa. Za sobom nije ostavio nikakvu poruku. Telo je bilo kremirano, a pepeo rasut nad Senom.

Time se ova kratka, nepotpuna i neverodostojna hronologija posvećena Giju Deboru i Situacionističkoj internacionali završava.

*

"Leopard umire sa svojim pegama. Nikada nisam nameravao, niti verovao da mogu da popravim sebe. Nikada nisam pokušavao da steknem bilo kakve vrline, osim što sam ponekad mislio da bi to, u mom slučaju, kao najmanje nedostojno, mogao da bude samo neki novi oblik zločina, nezabeleženog u prošlosti; i možda to što se, nakon tako lošeg početka, nisam promenio. U kritičnom času za vreme pobune Fronde, Gondi, koji je pružio tako blistave dokaze o svojim sposobnostima u bavljenju svetovnim stvarima – a posebno u njegovoj omiljenoj ulozi narušitelja javnog mira – improvizovao je vešto pred pariskim Parlamentom prelepi citat nekog drevnog autora, za čijim su imenom kasnije uzalud tragali, ali koji zapravo predstavlja najbolji panegirik njemu u čast: 'U teška vremena, nisam napuštao grad; u dobra vremena, nisam imao ličnih interesa; u očajna vremena, nisam se plašio ničega.'" (*Panegirik*, 1989)

Izvori

Len Bracken: *Guy Debord, Revolutionary: A Critical Biography*; Feral House, 1997. Iz ove knjige su direktno preuzete i mnoge formulacije.

Guy Debord: *Society of the Spectacle and other films* (filmscripts, 1952-1975), Rebel Press, London 1992.

Guy Debord: *In girum imus nocte et consumimur igni* (filmscript, 1978), Pelagian Press, London, 1991.

Guy Debord: *Panegyric*, 1989; Situationist International Online: www.cddc.vt.edu/sionline/index.html

Guy Debord: *Abyss*, L'Encyclopedie des Nuisances No. 8, 1986, www.notbored.org

Situationist International Anthology, edited and translated by Ken Knabb, Bureau of Public Secrets, 1981; 1989; 1995.

Greil Marcus: *Tajna istorija kulture XX veka*, Gradac, br. 120-121, 1996, prevod: Dejan D. Marković.

Raoul Vaneigem: *The Revolution of Everyday Life* (1967), Rebel Press, London 2001.

Intervju sa Anri Lefevrom: www.notbored.org

A. G.

*Rekli su (svašta) o Giju Deboru,
Društvu spektakla,
Letristima/ Situacionistima,
1968-oj,
neodgovornim elementima
i o samima sebi*

“Ovu eksploziju je izazvalo nekoliko grupa koje se bune protiv modernog društva, protiv potrošačkog društva, protiv tehnološkog društva, kako onog komunističkog na Istoku, tako i onog kapitalističkog na Zapadu. Te grupe ne znaju čime bi zamenile takvo društvo, ali ono u čemu uživaju su negacija, destrukcija, nasilje, anarhija i mahanje crnim zastavama...” — General Šarl de Gol, televizijsko obraćanje naciji, 7. jun 1968.

“U prvi mah izgleda smešno govoriti o revoluciji, jer je organizovani revolucionarni pokret već dugo odsutan iz zemalja u kojima je koncentrisano najviše mogućnosti za odlučujuću društvenu promenu. Ali, svaka druga alternativa je još apsurdnija, jer znači prihvatanje postojećeg stanja, na ovaj ili onaj način. Reč ‘revolucionarno’ je neutralizovana do te mere da se danas koristi u reklamnoj industriji kao oznaka za najmanje promene u uvek promenljivom svetu robne proizvodnje; razlog je to što se zahtev za jednom središnjom, poželjnom promenom više nigde ne izražava. Revolucionarni projekat danas stoji pred sudom istorije, optužen za neuspeh i za uvođenje novih oblika otuđenja. To jasno govori da se vladajući sistem pokazao sposobnim da se odbrani na svim nivoima stvarnosti, mnogo uspešnije nego što su to revolucionari očekivali. Ali, to ne znači da je postao podnošljiviji. Stvar je prosto u tome da revoluciju treba ponovo izmisliti. I to je sve.” — Gi Debor, *Uputstvo za pobunu*, Internationale Situationniste br. 6, avgust 1961.

*

“Petnaest godina ranije, 1952, četvorica ili petorica ne baš uglednih Parižana, rešili su da istraže zastarevanje umetnosti...Ukazala se prilika za nov napad...” — Gi Debor, predgovor za IV italijansko izdanje *Društva spektakla*, 1979.

“Svako je dete mnogih očeva. Postojao je otac koga smo mrzeli i to je bio nadrealizam. I postojao je otac koga smo voleli i to je bila dada. Bili smo deca i jednog i drugog.” — Mišel Bernštajn, 1983.

“Kao što se ranije dogodilo i sa nadrealizmom, unutrašnji razvoj Situacionističke Internationale je pokazao da kada se kriza jezika i poezije zaoštri preko određene granice, u pitanje dolazi sama struktura društva...” — *Les Cahiers du Lettrisme* br. 1, decembar 1962.

“Negatorsko i provokativno nasilje njihove frazeologije nadmašuje sve što su prethodne epohe ostavile za sobom – osim, možda, de Sada, Lotreamona i dade...” — *Le Monde*, 14. februar 1968.

“Mnogo veći avanturista je onaj koji uspeva da mu se avanture događaju, od onoga kome se one događaju same od sebe. Konstrukcija situacija biće neprekidna realizacija velike igre, koju su sami igrači odabrali da igraju... Jedna takva sinteza moraće da sjedini kritiku ponašanja, odgovorno gradsko planiranje, ovladavanje ambijentima i odnosima. Mi znamo početne principe...” — *Potlač* br. 7, 1954.

“Formulu za rušenje ovog sveta mi nismo tražili u knjigama, već u lutanju. U tim odlascima, koji su trajali danima, ništa nije bilo kao juče, niti je imalo kraj. Zapanjujući susreti, zastrašujuće prepreke, ogromna izdajstva, pogubne opčinjenosti – u toj potrazi za nesvetim Gralom niko nije oskudevao u onome za čime je žudeo. Čak ni kada bi, nekog nesrećnog dana, neki od najboljih igrača nestali u šumama ludila...Nema većeg ludila od sadašnje organizacije života.” — Gi Debor, *In girum imus nocte et consumimur igni*, 1978.

“Jedna mentalna bolest pustoši planetu: banalizacija. Svi su hipnotisani proizvodnjom i novim pogodnostima: kanalizacija, lift, kupatilo, mašina za pranje veša. U takvim uslovima, oslobođenje čoveka od materijalnih briga potpuno je prevazišlo svoj prvobitni cilj i postalo opsesivna slika koja lebdi nad sadašnjicom. Suočeni sa izborom između ljubavi i kontejnera za smeće, mladi ljudi svih zemalja izabrali su kontejnere za smeće.” — Ivan Čeglov, *Pravila novog urbanizma*, 1953; Internationale Situationniste br. 1, 1958)

“Dosada je kontrarevolucionarna. U svakom pogledu.” — *Zbogom teški dani*, Internationale Situationniste, br. 7, april 1962.

“Nova lepota biće lepota situacija, prolaznih i proživljenih. Za nas, poezija znači razvijanje potpuno novih oblika ponašanja i istraživanje načina da se ti postupci ispune strašću.” — *Potlač* br. 5, 20. juli 1954.

*

“Onda se odjednom pojavila uznemirujuća senka Situacionističke internacionale. Koliko ih ima? Odakle dolaze? To niko ne zna.” — *Le Républicain Lorrain*, 28. jun 1967.

“Njihov glavni štab je na nekom tajnom mestu, ali mislim da se nalazi u Londonu. To nisu studenti, već grupa koja sebe naziva situacionistima; veoma su aktivni i svuda nastoje da iskoriste nezadovoljstvo studenata...” — *News of the World*, 16. februar 1969.

“Njihova doktrina, ako se te delirične umotvorine mogu tako nazvati, je neka vrsta radikalnog revolucionarstva sa očiglednim nihilističkim uticajima ...Plod imbecilnog fanatizma, napisan pretencioznim žargonom i začinjjen velikodušnim uvredama na račun profesora i kolega studenata. U pamfletu se stalno govori o tajanstvenoj Situacionističkoj internacionali...” — *Le Nouvel Alsacien*, 25. novembar 1966, povodom pamfleta *Beda studentskog života*

“Strazburški pamflet je delovao poput detonatora...Uradili smo sve što je bilo u našoj moći da ga što šire distribuiramo.” — Daniel & Gabriel Cohn-Bendit, 1968.

“Velika je greška potcenjivati ono što se novembra 1966. dogodilo sa strazburškim Studentskim sindikatom...Posmatrač mora da ostane zapanjen brzinom kojom se ta zaraza proširila univerzitetom, ali i među nestudentskom omladinom. Izgleda da su

ideje koje je zagovarala mala grupa autentičnih revolucionara pogodile pravu žicu u duhu nove generacije..." — *Guerres et Paix* br. 4, 1968.

"Njihov manifest je sada već čuvena knjiga Gi Debora, *Društvo spektakla*. U nastojanju da izloži radikalnu kritiku sistema Debor je, u epigramskom i Adornovskom stilu, konstruisao koncept spektakla na osnovu Marksovih, ali još više Lukačevih razmatranja o fetišizmu robe, otuđenju i postvarenju..." — *L'Espresso*, 15. decembar 1968.

"*Društvo spektakla* je bilo okosnica svih rasprava na ultralevici još od njegovog objavljivanja 1967. godine. To delo, koje je najavilo događaje iz maja 1968, mnogi smatraju *Kapitalom* nove generacije." — *Le Nouvel Observateur*, 8. novembar 1971.

"Kada prelistavate i čitate brojeve Situacionističke internacionale, prosto ostajete zapanjeni činjenicom do koje su mere i koliko često ti fanatici bili u pravu, iznoseći tvrdnje i predviđanja koje su kasniji događaji samo potvrđivali." — *Le Nouvel Observateur*, 8. februar 1971.

"Ispod teškog hegelovskog omotača izbija nekoliko značajnih iskri. U svojim delima Debor i Vaneigem pokušavaju da izlože prvu sveobuhvatnu kritiku otuđenog društva..." — *Times Literary Supplement*, 21. mart 1968.

"Deborove i Vaneigemove kritičke analize moderne potrošačke kulture su svakako vredne čitanja...posebno ako možete da priuštite sebi nekoliko nedelja bez posla i alkohola..." — *Freedom*, maj 1975.

*

"Razumem šta tu piše, ali mislim da bi to za naše čitaoce bilo previše. Osim toga, koga je još briga za nešto što se dogodilo u Francuskoj 1968?" — odgovor urednika Straight Arrow Books na predlog Kena Knabba da objave prevod tekstova Situacionističke internacionale, april 1973.

"Didro je napisao predgovor za Revoluciju; nadrealisti i situacionisti su napisali predgovor za novu Revoluciju...Zahtevi su prerasli u otvoren napad; igre i provokacije anarho-situacionističke mini-grupe oslobodile su put za mnogo ozbiljnije aktivnosti." — *Reflections on the Revolution in France: 1968*, ed. Posner, 1970.

"Ovde je reč o dve male grupe koje su same pripremile teren za događaje iz maja 1968. i pobuni dale dijalektičku okosnicu. Ovih nekoliko odmetnika, Besni i Situacionisti, prezreni od svih političkih i zvaničnih studentskih organizacija, dale su čitavom Levom krilu nadrealistički zamah. To je bio osnov na kojem su razvili jednu od najnaprednijih i najdoslednijih revolucionarnih teorija (doduše, često zagađenu akademskom arogancijom i pomodnim izrazima), koja je vodila ka skoro potpunoj likvidaciji Države." — BAMN (By Any Means Necessary), ed. Stansill and Mairowitz, 1971.

"Članovi Situacionističke internacionale idu čak dotle da tvrde kako oni nemaju nikakvu ideologiju, jer je svaka ideologija oblik otuđenja..." — *Anarchism Today*, Richard Gombin, 1971.

"Situacionisti su veći anarhisti od samih anarhista, u kojima vide najobičnije birokrate..." — *Carrefour*, 8. maj 1968.

"UPOZORENJE: Širom Pariza su distribuirani leci koji pozivaju na pobunjenički generalni štrajk. Nije potrebno da šire objašnjavamo da naše demokratske sindikalne organizacije nemaju ništa sa tim pozivom. To je delo provokatora koji žele da

vlastima pruže izgovor za intervenciju...Radnici moraju biti odlučni u tome da poraze sve takve pokušaje." — *Humanité*, glasilo Komunističke Partije Francuske, 20. maj 1968.

"Ove akcije su izvele grupe anarhističkih i situacionističkih komandosa, poznatih po sloganu Nikada ne radi!...Kako je toj šačici neodgovornih elemenata uspjelo da podstaknu tako ozbiljne nemire, u koje je bilo uključeno čak 12.000 studenata književnosti i 4.000 studenata prava?" — *Humanité*, 29. mart 1968.

"Situacionistička Internacionala deluje iz Kopenhagena i nalazi se pod direktnom kontrolom kontraobaveštajne službe Istočne Nemačke." — *Historama* br. 206, decembar 1968.

"Prava je sreća za ljudski rod da još ima istinski radikalnih pojedinaca i liberterskih pokreta posvećenih tome da nas povedu u XXI vek, u svet veće slobode i napretka, umesto da nas, poput situacionista, guraju nazad u Mračno Doba bede i ropstva..." — Chris R. Tame, *The Politics of Whim* (Radikalna Liberterska Alijansa), 1975.

"U haosu i zbrci majske Pobune, slogani koje su ispisivali i uzvikivali studenti izgledali su kao masovna spontana reakcija i izraz ličnog nadahnuća. Tek kasnije je postalo jasno da su ti slogani bili fragmenti sveobuhvate i zavodljive ideologije i da su se pojavili mnogo ranije, u brojnim situacionističkim tekstovima i publikacijama..." — Bernard E. Brown, *Protest in Paris: Anathomy of a Revolt*, 1974.

*

"Od poraza 'Okupacijskog pokreta' i oni koji su u njemu učestvovali i oni koji su morali da se brane, postavljaju isto pitanje: 'Da li je to bila Revolucija?' Izraz koji se odomaćio u dnevnoj štampi i u svakodnevnoj konverzaciji, kukavički neutralna fraza 'događaji', samo je način da se odgovor na to pitanje izbegne ili da se samo pitanje i ne formuliše. To pitanje treba postaviti u pravom istorijskom svetlu. U tom kontekstu, površne žurnalističke i zvanične spekulacije o 'uspehu' ili 'neuspehu' revolucije ne znače ništa i to iz jednog prostog razloga: još od buržoaske revolucije nije bilo nijedne uspele revolucije; nijedna nije ukinula klase." — Gi Debor, *Početak jedne ere*, Internationale Situationiste br. 12, septembar 1969.

"Revolucionarne nade 1960-tih, koje su kulminirale pobunom iz 1968, danas su blokirane ili napuštene. Jednog dana, one će buknući opet, izmenjene, ali ponovo življene i sa drugačijim ishodom...Kada se to dogodi, situacionistički program (ili antiprogram) verovatno će biti priznat kao jedna od najlucidnijih i najčistijih političkih formulacija te ranije istorijske epohe, koja na ekstremni način izražava očiglednu snagu i dragocenu slabost čitave te generacije. U čemu se ogleda ta njihova dragocena slabost? U odbijanju da prihvate tragediju svakodnevnog života, kako na ličnom, tako i na društvenom planu. Oni su uporno odbijali da u toj tragediji traže neki viši smisao." — John Berger, *New Society*, 6. mart 1975.

"Ponovno otkriće svakodnevnog života zahteva da odemo s one strane granica ucrtanih na našim mapama. U tom smislu, postoji mnogo više podsticajnih spekulacija nego što većina ljudi pretpostavlja. ... Tu su i dela situacionista, kao što je *Revolucija svakodnevnog života* Raoula Vaneigema i tekstovi iz antologije *Situacionističke internacionale*: uvek tako nemilosrdno lucidni i nadahnjujući, iako im nikada nije uspjelo da prevaziđu kontradikciju između zalaganja za jačanje radničkih saveta i, s druge strane, za ukidanje rada. Bolje njihova nedoslednost, nego bilo šta od onoga što nam nude današnji levičari, koji se predstavljaju kao poslednji zaštitinici rada – jer, ako nema rada, nema ni radnika, a ako nema radnika, koga će onda moći da

organizuju?" — Bob Black, *Ukidanje rada*, 1985. (objavljeno kao br. 1 *Porodične biblioteke*, anarhija/ blok 45, 2002)

"Zbirka tekstova *Internationale Situationniste* 1958-69 pruža fascinantno pregled aktivnosti ove grupe koja je imala vodeću ulogu u nemirima na Strazburškom Univerzitetu 1966. godine, a zatim i u mogo dramatičnijim 'događajima' iz maja 1968. Mnogi slogani koji su tada osvanuli na zidovima Pariza i postali slavni nalaze se, u ovom ili onom obliku, u ovoj zbirci tekstova koji su tokom prethodnih deset godina izvršili ogroman uticaj na novu generaciju buntovnika. Ima neke ironije u tome što te ideje sada dobijamo brižljivo upakovane kao visokokvalitetnu tržišnu robu, u jasno spektakularnom obliku..." — *Times Literary Supplement*, 19. februar 1971.

"U želji da iskoristi histeriju izdavačkih kompanija i publike koju su izazvali Pistolsi, Meklaren se oslonio na iskustva i ideje jednog avangardnog pokreta suviše razigranog i fluidnog da bi bio samo još jedna dogma. Reč je o Situacionističkoj internacionali, odnosno situacionistima...Iako su izražavali solidarnost sa proletarijatom, situacionisti su najviše uživali u pravljenju skandala i razvijanju šok-tehnika...Tu se nazire model koji su kasnije koristili Meklaren i Pistolsi...Meklaren i Džejmi Rid su tretirali situacionizam u duhu najbolje gliter-tradicije, samo sa mnogo više uspeha. 'Divno je upotrebiti ga u rock'n'rollu', izjavio je Meklaren." — *Melody Maker*, 1979.

"Spektakl svuda organizuje našu pasivnost, prodajući nam samo sliku pobune...Svet pop-muzike i moda su dva sektora koji izgleda najviše odgovaraju spektaklu i njegovoj lažnoj opoziciji. Svi elementi su tu: simboli pobune i otpora, ispražnjeni od svakog značenja i snage, brižljivo upakovani za pasivnu potrošnju." — Larry Law, *Bigger Cages, Longer Chains*, *Spectacular Times* br. 9, 1987.

*

"U filmu *Društvo spektakla* (1973) situacionista Gi Debor je izneo 'totalnu kritiku postojećeg sveta, svih aspekata modernog kapitalizma i njegovog opšteg sistema iluzija.' Projektujući svoju knjigu na ekran, autor je ostvario nameru da napravi jedan teorijski film...Ako možete da zamislite delo kao što je Kapital pretočeno u neku vrstu vesterna, onda ste blizu predstave o tome kako taj film izgleda..." — *Le Monde*, 9. maj 1974.

"Ako je, po Klauzevicu, rat samo nastavak politike drugim sredstvima, onda je, po Deboru, film nastavak teorije drugim oružjima. Sekvence snimljene na ulicama Pariza, isečke iz novina, oglase sa nagim ženama, blistave modne reklame, scene iz američkih vesterna i drugorazrednih ratnih filmova, prožete citatima Klauzevica, Marksa, Makijavelija, itd., naglo prekida glas naratora koji obaveštava gledaoca da se taj niz slika, u čiji je zavodljivi ritam već počeo da tone, 'neće nastaviti...' Debor dalje razrađuje teze iz svoje knjige, ne ograničavajući se na to da je samo 'ilustruje'... Film treba pogledati barem dva ili tri puta da bi se pohvatali svi brižljivo izvedeni potezi genija, bogatstvo njegove fine ironije i sve lirske eksplozije gneva koje vas iznenada šćepaju za srce." — *Le Nouvel Observateur*, 29. april 1974.

"Zavodljivost ovog autora izvire upravo iz strogosti njegove kritike i superiornog načina izlaganja. Objavljivanje Sabranih filmskih dela, a posebno tekst njegovog poslednjeg filma *In girum imus nocte*, jasno pokazuju Deborovo mesto među piscima kao što su Paskal, Bosije, Šamfor, čiji je strogi izraz bio prožet vrhunskom elegancijom i strašću. Umrećemo jednog dana, uskoro, kaže Debor. Budimo onda na visini svojih ambicija i ponosa. To je, mislim, bila njegova poruka." — *Le Monde*, 20. januar 1979.

Izvori

Ken Knabb, *The Blind Men and the Elephant: Selected Opinions on the Situationists*, 1975/ 1989.

Larry Law, *Bigger Cages, Longer Chains*, *Spectacular Times* br. 9, 1987.

Ostali citati: videti izvore iz dela *Kratka hronologija*.

Gi Debor: In girum imus nocte et consumimur igni

Odlomci

“Tokom narednih godina, ljudi iz dvadesetak zemalja priključili su se toj mračnoj zaveri bezgraničnih zahteva. Koliko hitnih putovanja, koliko burnih rasprava! I koliko tajnih susreta u svim lukama Evrope!

“Tako je nastao najbolji mogući program za obračun sa čitavim društvenim životom prema kojem smo osećali krajnje nepoverenje: njegovim klasama, specijalizacijom, radom i zabavom, robom i urbanizmom, ideologijom i Državom. Pokazali smo da sve to mora da bude odbačeno. Naš program nije obećavao ništa osim autonomije bez ikakvih ograničenja i pravila.

“Nismo išli na televiziju da bismo objavili svoja otkrića. Nikada nismo tražili subvencije za naučna istraživanja ili naklonost intelektualaca koji pišu za novine. Samo smo dolivali benzin tamo gde je već buktao plamen.

“Naši agitatori su svuda pronosili ideje s kojima klasno društvo nije moglo da živi.”

“Naša jedina namera bila je podsticanje praktične i otvorene podele između onih koji i dalje žele postojeći poredak i onih koji su rešili da taj poredak odbace.”

“Morali smo da uništimo, s dobrim oružjima kojima smo raspolagali, svaku iluziju o dijalogu između te dve antagonističke perspektive.”

“Različite epohe su imale svoje velike sukobe, koje nisu izabrale, ali u kojima je uvek trebalo izabrati stranu. To su bili generacijski poduhvati, u kojima su nastajala i nestajala čitava carstva i kulture. Troju morate da osvojite ili da je branite. Svi ti događaji podsećaju donekle jedni na druge: ti trenuci kada borci, rešeni da upadnu u neprijateljski logor, konačno bivaju razdvojeni, da se više nikada ne vide... To je uistinu lep prizor, kada počinje juriš na ovaj svet. Već u prvim trenucima, skoro neprimetno, ispunjava vas saznanje da uskoro, kakav god bio ishod, više ništa neće biti kao pre...

“Ponekad se pitam čemu su se neki ljudi nadali? Istorijski projekat nikada nije garantovao večnoj mladosti da će je sačuvati od svih udaraca. Sentimentalne primedbe su uzaludne kao i pseudostrateške dosetke: ‘Kosti će vam biti rasute i zakopane na poljima Iliona, zbog cilja čije ostvarenje nećete videti’. Priča se da je Frederik II, pruski kralj, jednom mladom oficiru koji je usred bitke počeo da okleva rekao sledeće: ‘Šta je, pseto? Mislio si da ćeš živeti večno!’

“Kada se dim razide, sve izgleda drugačije. Jedna epoha je završena. Nema svrhe ispitivati koliko su naša oružja bila moćna: ona su ostala zarivena u grkljan vladajućeg sistema opšte obmane. Na njegovom licu više nikada neće zaigrati smešak nevinosti.”

“Prolazimo kroz predeo opustošen ratom koji je ovo društvo povelu protiv samog sebe, protiv sopstvenih mogućnosti. Poružnjavanje svega je bez sumnje neizbežna posledica tog sukoba. Neprijatelj je u svojim greškama otišao toliko daleko, da smo počeli da pobeđujemo.”

Preuzeto iz Guy Debord, *In girum imus nocte et consumimur igni: a film*, Pelagian Press, London 1991.

Džon Zerzan: Situacionistička internacionala

Krajem 1950-tih, šačica avangardnih umetnika, zgađena impotencijom umetnosti, došla je do zaključka da je jedini pravi kreativni poduhvat potpuna promena života i sveta. Tako je, u par reči, nastala Situacionistička internacionala (SI).

SI je odbacila čitavu društvenu organizaciju zasnovanu na najamnom radu i robi, kao i svaki oblik hijerarhije, predstavljanja, žrtvovanja i posredovanja. Svi panduri modernog društva – profesori, levičari, psihijatri, sindikalisti, ideolozi, eksperti – bili su razotkriveni i ismejani u ime života kao oblasti neograničene želje i neprekidnog zanosa.

Svoj antipolitički program situacionisti su hranili najpoetičnijim i najspontanijim ostvarenjima utopista, anarhista, ludih pesnika, nihilista i drugih opasnih nezadovoljnika, računajući tu i doprinos njihove sopstvene "radikalne subjektivnosti". Ali, ovi revolucionari su smatrali i da je potrebno razraditi mnogo precizniji organizacioni program. Tako su izgradili svoju stratešku teoriju, u velikoj meri zasnovanu na Marksu. Glavni podsticaj su bila iskustva proleterskog samoupravljanja, to jest, "radničkih saveta" – od Rusije 1905, Kronštata 1921, Španije krajem 1930-tih, do Mađarske 1956. Tako su u svoju teoriju situacionisti uneli kontradikciju koju nikada nisu uspeali da razreše.

S jedne strane, tvrdili su da je samo neposredna, eksperimentalna i strastvena aktivnost vredna života. Rad mora biti ukinut u korist slobodne, kreativne igre u kojoj će sva pravila i oni koji ih donose takođe biti predmet igre. Upravo duž tog glavnog pravca svog delovanja, situacionisti su razvili kritiku levice kao dosadnog, irelevantnog nastavljača starog sveta i njegove logike.

Ali, magična moć subjektivnosti – tog šoka kojim je ova grupa prodrmla čitavu Evropu i tako najavila pobunu iz maja 1968. – bila je prizemljena teškim balastom "sovjeta".

"Apsolutna vlast" saveta je više nego očigledno protivrečila ideji o ukidanju vlasti. "Unitarna i globalna" koordinacija proizvodnje putem hipermoderne tehnologije – zbog svog masivnog karaktera i funkcije – takođe je bila u suprotnosti s apsolutno neregovanim, samooslobađajućim i nesputanim pojedincem.

Kako bi ta stvar sa savetima uopšte funkcionisala? I zar na taj način, kroz sistem "transkontinentalnog svetskog planskog procesa", ne afirmišimo specijalizaciju, za koju smo prethodno utvrdili da je nužno autoritarna? Najzad, kako bi i preko koga ta "isključiva vlast saveta" bila "tehnički sprovedena"?

Ipak, čak i uz sve unutrašnje konflikte, SI je dala neprocenjiv doprinos, između ostalog i zato što je pokazala šta jedna šačica odlučnih ljudi može da postigne. SI pružila veliki podsticaj mnogima koji su tada pokušavali da artikulišu svoju kritiku i krenu dalje. Zbog svega toga, i to treba reći, situacionisti su na sebe navukli mržnju svih branilaca prošlosti, uključujući tu i praktično sve frakcije levice.

Preuzeto iz John Zerzan: *Just another brick in the wall* (odlomak), *Anarchy: A Journal of Desire Armed*, br. 29/ 1991.

Rene Risel

Nekada član *Besnih* i SI; od 1990-tih do danas jedan od i najradikalnijih boraca protiv daljeg napredovanja tehno-idustrijske civilizacije. Od januara 2004 u zatvoru, na izdržavanju kazne od 7 meseci, zbog uništavanja genetski modificovane hrane. Adresa zatvora: René RIESEL n° d'écrou 4612 Maison d'Arrêt 37 chemin Séjalan 48000 MENDE France

Iz intervjua sa Alenom Leotjerom, objavljenom u *Libération* od 3-4. februara 2001.

Alen Leotjer: "Godine 1988, u svojim *Komentarima o Društvu spektakla*, Gi Debor je pisao: 'Nema više opozicije.' Mnogi su to shvatili kao odbacivanje ideje o radikalnoj revoluciji. Šta vi mislite o tome?"

Rene Risel: "Beskrajna tumačenja Debora ostavljam pomodarima i njegovim akademskim sledbenicima. Mnogo ljudi iz medija i iz vlasti misle da su u njemu našli mentora; moguće je da se i on, kasnije u životu, prepustio tome. Znam koliko dugujem Deboru, ali umesto da ga iščitavam po 101 put radije proučavam svet kakav je danas. Ali, ako se vratimo na tu ideju o odsustvu radikalne opozicije na tržištu, onda bi trebalo da govorimo i o tome zašto je teorija koju su formulisali situacionisti postala nedovoljna. Tvrditi da opozicija više ne postoji, bez osvrta na činjenicu da takva opozicija – ili čak sama pomisao na nju – danas sigurno nije moguća na osnovu te teorije, predstavlja neku vrstu prevare, samoporicanja, oslanjanje na male kartaške trikove; doduše, treba reći da Debor sigurno nije bio najgori u tome. Zato mu nije ostalo ništa drugo nego da piše svoj *Panegirik*, da se posveti estetizaciji svog života, na koji je počeo da gleda kao na umetničko delo. Debor se zatvorio u opsesivno i jalovo bavljenje teorijom zavere, što zauzima barem polovinu *Komentara*...Ljudi iz medija i struktura vlasti mogli su da se prepoznaju u tom portretu i da sagledaju granice svog horizonta. Ali, istorija se nastavlja na drugoj strani; zato je mnogo važnije i plodnije analizirati materijalne uslove koji formiranje opozicije danas čine tako teškim, shvatiti zašto se ta uistinu zastrašujuća sklonost ka potčinjavanju tako brzo širi."

Bibliografija

- Cette mauvaise réputation...*, Paris, Gallimard, 1993
- Considérations sur l'assassinat de Gerard Lebovici*, Paris: Gerard Lebovici, 1985.
- Commentaires sur la société du spectacle*, Paris, Gerard Lebovici, 1979; Paris, Gallimard 1992.
- Contre le cinéma*, Aarhus, Denmark, Institute scandinave de vandalisme compare, 1964.
- Des Contrats*, Le temps qu'il fait, 1995.
- Le Décliv et la chute de l'économie spectaculairemarchande*, Paris, JeanJacques Pauvert Aux Belles Lettres, 1993 (esej originalno objavljen u Internationale Situationiste br. 10, 1966)
- Fin de Copenhague*, Debord-Jorn, Copenhagen: Bauhaus Imaginiste, 1957; Paris, Allia, 1986.
- In girum imus nocte et comsumimur igni* (1978), Paris Gerard Lebovici, 1990.
- Le 'Jeu de la guerre': relevé des positions successives de toutes les forces au cours d'une partie*, Paris, Gerard Lebovici, 1987.
- Mémoires*, (koautor Asger Jorn), Paris, International Situationniste, 1959; Paris: Le Belles Lettres, 1993.
- Oeuvres cinématographiques complètes 1952-1978*. Paris, Champ Libre, 1978; Paris, Gallimard 1994.
- Ordures et déballés a la sortie du film "In girum imus nocte et cosumimur igni"*, Paris, Champ Libre, 1982.
- Panegyrique: volume 1*. Paris: editions Gerard Lebovici 1989.
- Preface à la quatrième édition italienne de "La Société du spectacle"*. Paris, Champ Libre 1979. Paris, Gallimard 1992
- La Société du spectacle*. Paris, BuchetChastel 1967. Paris, Champ Libre 1971, 1983, 1987. Paris, Gallimard 1992.
- La Véritable scission dans l'Internationale* (koautor Gianfranco Sanguinetti). Paris, Champ Libre 1972.

Filmovi

- Critique de la séparation*, 1961. DanskFransk Experimentalfilmskompagni (20 min.)
- Guy Debord, son art et son temps* (dokumentarni, autorka Brigitte Cornand). Canal +, 1994. (60 min.)
- Hurléments en faveur de Sade*. Film Lettristes, 1952. (90 min.)
- In girum imus nocte et cosumimur igni*. Simar Films, 1978. (80 min.)
- Réfutation de tous les jugements, tant élogieux qu'hostiles, qui ont été jusqu'ici portés sur le fim La Société du spectacle*. Simar Films, 1975. (25 min.)
- La Société du spectacle*. Simar Films, 1973. (90 min.)
- Sur le passage de quelques personnes a travers une assez courte unite de temp*. Dansk-Fransk Experimentalfilmskompagni, 1959. (20 min.)

Nekoliko biografija i antologija

- Ken Knabb (ed.): *Situationist International Anthology*, Bureau of Public Secrets, 1981; 1989; 1995.
- Christopher Gray (ed.): *Leaving the Twentieth Century: The Incomplete Work of the Situationist International*, London: Free Fall, 1974; Rebel Press, 2001.

Tom McDonough (ed.): *Guy Debord and the Situationist International: Text and Documents*, MIT Press, 2002.

Simon Ford: *The Realization and Suppression of the Situationist International: An Annotated Bibliography 1972-1992* (preko 600 naslova; AK Press, 1995.)

Len Bracken: *Guy Debord, Revolutionary*, Feral House 1997.

Anselm Jappe: *Guy Debord*, University of California Press, 1999.

Sadie Plant: *The Most Radical Gesture: The Situationist International in a Postmodern Age*, London: Routledge 1992.

Postojeći prevodi

Društvo spektakla i Komentari Društvu spektakla, Arkzin, Zagreb, 1999. Knjiga donosi kompletan tekst *Predgovora za IV italijansko izdanje i Komentara*, ali u prevodu koji bio glavni razlog da izađemo sa ovom verzijom. Nedostaje i bilo kakva dalja informacija o Deboru i SI. Moguće je da knjiga još uvek može da se nađe po većim beogradskim knjižarama.

Dada, nadrealizam

Odnos situacionista prema nadrealizmu je dobar razlog za posebno istraživanje, sa ozbiljnim posledicama (a ne samo za neku akademsku studiju). Odatle i Vaneigemova *Histoire désinvolte du surréalisme* (1970). U toj knjižici su izneti i dodatno obrazloženi stavovi o nadrealizmu karakteristični za SI u celini. Sama činjenica da je prvi zvaničan tekst SI, *Buka i bes* (SI br. 1, 1958), bio posvećen ograđivanju od tadašnje nadrealističke posade okupljene oko Bretona, dovoljno govori o kakvom je uticaju reč. Kasnije, u jednom razgovoru sa Penelopom i Frenklinom Rouzmon, najagilnijim promoterima nadrealizma u SAD (Čikago), Debora se "hvalio kako je pročitao bukvalno svaku reč koju je Breton ikada objavio". Uticaj Bretonovog stila oseća se u mnogim Deborovim tekstovima, posebno onim najličnijim i retrospektivnim; takođe i u tekstovima njegovih filmova. U mnogo čemu situacionisti su usiljeno naglašavali diskontinuitet sa nadrealizmom; u mnogo čemu, posebno u političkim pitanjima i kada je reč o konačnom skretanju nadrealista u umetnost (često na najspektakularniji način), to su umeli dobro da obrazlože. Ali, svako ko je čitao Bretonovu *Nađu* ili Aragonovog *Seljaka iz Pariza* prepoznaće u tim delima prve "psihogeografske" studije; samo malo širi uvid pokazaće koliko je drugih pitanja i tema bilo preuzeto od nadrealista, naročito iz njihove najeksperimentalnije faze, 1923-27 (što se poklapa sa periodom kada je jedan od najaktivnijih članova bio beskompromisni Antonen Arto, urednik prvog broja *Nadrealističke revolucije* i prvi duh-domaćin *Biroa za nadrealistička istraživanja*; taj period se završava prvim kontaktom sa Komunističkom partijom Francuske). Odnos prema dadi je deo iste priče, koji bi zahtevao barem isto toliko prostora. Ali, i taj uticaj je išao preko nadrealista: Artur Kravan i Žak Vaše bili su zapravo Bretonovi heroji, koje je Debora često evocirao, ponekad tako što bi prosto citirao Bretona (kao u filmu *Urlici u slavu de Sada*). Isto važi i za uticaj još starijih demona: de Sada, Lotreamona i Žarija. Uopšte, priča za sebe, i to vrlo uzbuđljiva. Delić možete da nađete u navedenoj Vaneigemovoj knjizi:

Jules-François Dupuis (Raoul Vaneigem): *A Cavalier History of Surrealism*

<http://www.cddc.vt.edu/sionline/postsi/cavalier00.html>

Knjiga donosi zaista nemilosrdnu kritiku nadrealizma, ali ne propušta da oda dužnu počast dvojici najistaknutijih nadrealista: Andreu Bretonu i – ovde manje poznatom, ali meni i mom kumu Pegli posebno dragom – Benžamenu Pereu.

Ostalo možete da proverite u postojećim prevodima. Sledi nepotpun spisak relevantnih naslova:

Andre Breton, *Nađa*, Nolit, Beograd, 1999.

Andre Breton, *Tri manifesta nadrealizma*, Bagdala, Kruševac, 1979.

Andre Breton i Andre Parino, *Razgovori vođeni na radiju* (1952), III Program, Radio Beograd, 1979.

Andre Breton, *Fatamorgana*, Bagdala, Kruševac, 1965.

Andre Breton, *Poisson soluble* (prevedeno kao *Rastopljiva riba*), časopis Forum, Zagreb, 197(?); zbirka automatskih tekstova kojima je Breton ilustrovao *Prvi manifest nadrealizma* (1924).

Luj Aragon, *Seljak iz Pariza*, Prosveta, Beograd, 1964.

Lotreamon, *Sabrana dela (Maldororova pevanja i Poezije)*, Nolit, Beograd, 1964.

Lotreamon, *Maldororova pevanja*, Haos, Beograd, 1990.

Moris Nado, *Istorija nadrealizma*, BIGZ, XX vek, Beograd, 1980.

Anri Bear i Mišel Kasu, *Dada: Istorija jedne subverzije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novi Sad, 1997.

Has Rihter, *Dada 1916-1966: Dokumenta internacionalnog pokreta Dade*, Goethe-Institut, München, katalog izložbe u Muzeju savremene umetnosti, Beograd, 1971.

Antologija dadaističke poezije, priredio Branimir Donat, Bratstvo-Jedinstvo, Novi Sad, 1985.

Dada Clipping, New Moment, Beograd, 2001.

Gradac, br. 136-137-138 (u jednom tomu), *Antonen Arto*, Čačak, 1999.

Alfred Žari, *Ibi ponovo jaše: Drame i proza o Ibiju* (sve verzije *Kralja Ibija* i drugi tekstovi), Paidea, Beograd, 1998.

Alfred Žari, *Mužjačina*, Prosveta, Erotikon, Beograd, 1982.

D. A. F. de Sad, *Izabrana dela*, Rad, Beograd, 1989; *120 dana Sodome*, Prosveta, Erotikon, 1981; *Filozofija u budoaru*, Prosveta, Erotikon, 1980.

Web archive (izbor)

Bureau of Public Secrets (Ken Knabb)

www.bopsecrets.org

S.I. Archives

www.nothingness.org/SI/

Situationist International Online: najveća arhiva; posebno dobro je pokriven letristički period (Potalč, itd.)

members.optusnet.com.au/~rkeehan/
www.cddc.vt.edu/sionline/index.html

Debordiana

www.chez.com/debordiana/debordiana.htm

Spectacular Times (Larry Law)

www.cat.org.au/spectacular/